

4/96

Kvinne FORSKNING

Søndagsåpent
nummer

Kvinneforskning utgis av Sekretariatet for kvinneforskning i Norges forskningsråd

KVINNEFORSKNING
fra Norges forskningsråd
Sekretariatet for kvinneforskning
Årgang 20, 1996

Redaksjonen:
Sekretariatet for kvinneforskning
Ansvarlig redaktør: Tove Beate Pedersen (permisjon)
Redaktør: Elin Svenneby
Omslag: Harald Gulli
Sats: Jet Z
Trykk: GCS AS
ISSN: 0806-6256

Utkommer med 4 nummer pr. år.
Ettertrykk er tillatt når forfatter samtykker og kilde oppgis.
Tillatelsen gjelder ikke illustrasjoner.

Løssalg: kr. 60,-
Abonnement: kr. 200,-

Post: 0809.22.37444

Redaksjonens adresse:
KVINNEFORSKNING
Norges forskningsråd
Postboks 2700 St. Hanshaugen
0131 Oslo

I SEKRETARIATET:
Seksjonsleder Tove Beate Pedersen (permisjon)
Fung. seksjonsleder Elin Svenneby
Rådgiver Elisabeth Gulbrandsen (vikar)
Rådgiver Anne Søyland
Konsulent Evy Haneborg
Konsulent Toril Finsen Enger
Konsulent Karin Anker Hassel

Kjære leser!

Vi avslutter 1996 med et nummer der samtlige artikler har dalt ned i postkassa uten at vi har behovd å trygle og be og nøde! Dette er en sjelden situasjon, men etterlenget. Så fortsett med å sende inn mulige bidrag til *Kvinneforskning*!

«Jeg skjønner ikke jeg pappa, vi har brukt det samme i alle år, hvorfor må du kjøpe feil?» Sitatet er hentet fra Mette Emilie Jakobsens artikkel «Damenes paradis», om kjøpesentre som kvinners handle- og fritidsarena. Replikken kommer fra Geir, som kommenterer farens manglende kunnskaper om hva slags smør familien pleier å bruke. Men kanskje Håkon, som faren heter, liker setersmøret bedre? Så hvorfor blir han kritisert av Elisabeth? Eier han ikke handelskompetanse? Dette og andre spørsmål dukker opp i denne fornøyelige artikkelen om et viktig hverdagstema.

Cathrine Tømte er opptatt av feminisering av bokklubbene. Kvinnelige medlemmer er i flertall i bokklubbene. Hvorfor har det blitt en slik profil på norske bokklubber? Skyldes det en bevisst strategi fra bokklubbenes side, eller kan det ha andre årsaker? spør Cathrine som med utgangspunkt i Bokklubben Nye Bøker og Dagens Bok har sett nærmere på saken.

Tone Lindløv og Sunniva Ørstavik har forsket i norske kvinners aktivitet under krigen. De ville vite om kvinnene var med i den politiske motstandsbevegelsen, om kvinnelige akademikere var med, på hvilke måter de var med og hvem de var. Svarene fant de i Helga Stenes privatarkiv, i illegale aviser og i samtaler med kvinner som selv opplevde krigens dager.

Rune Hagen spør om hekseprosessene

i tidlig nytid var synonymt med kvinneforfølgelse, og om det er en direkte eller indirekte sammenheng mellom heksejakt og kvinnejakt? Han er ute etter forklaringer på de historiske trolldomsprosessene, og diskuterer i hvilken grad kjønn kan brukes som forklaring. For det fantes jo trollmenn som ble brent, og?

Jørgen Lorentzens utgangspunkt for artikkelen om «mannen som ikke ser» er forholdet mellom far og sønn i vår kultur og vårt samfunn. I dagens Norge viser tallene at over 100 000 menn har problemer med vold; 19 prosent av jentene og 10 prosent av guttene blir utsatt for seksuelle overgrep, hvor fedrene er en av de mest aktive aktørene. Det menneskene – kvinnene, døtrene og sønnene – bak tallene vitner om, er en fedrekultus som ikke er i stand til å se «den andre». Og det er denne maskuline blindhet sønnene vokser opp i og virrer omkring i.

Karin Bang bryr seg om «den andre», her som «masochistens partner». Hvem er herren, og hvem er slaven i et masochistisk forhold, spør hun. Hvem er det som hersker og regjerer? Og hva skjer egentlig når to mennesker med forskjellig seksualitet «ramler sammen» i et ekteskap? Det har Wanda von Sacher-Masoch beskrevet i to bøker som Karin Bang presenterer.

Helgard Mahrtdt har vært på forskningsopphold i USA, og deler sine erfaringer med oss. Feminismene har ført til en dyp forandring i de humanistiske fag generelt «over there», også når det gjelder tysk litteraturvitenskap og kulturstudier, sier hun. Feminisme forstås i flertall; et mangfoldig «sisterhood» – søsterskap – satte sitt preg på oppholdet. Helgard kom hjem med veskene fulle av bøker og adresser og hodet mettet av inspirerende inntrykk.

Vi har seks bokmeldinger: Ann Nor-

dam anmelder Brita Gullis bok om etiske og politiske dilemmaer ved prøverørsbefruktning, Kari H. Karamé anmelder Olivia Bennett o.a. (red.): *Arms to fight, arms to protect: Women speak out about conflict*, Lisbeth Mikaelsson anmelder Hilda Rømer Christensens bok om det danske KFUK, Unni Krogstad anmelder Ingunn Elstad og Torunn Hamrans bok om sykehuspleien, Brita Gulli anmelder Bente Rosenbeck og Robin May Schott (red.): *Forplantning, køn og teknologi* og Tora Korsvold anmelder Barbara Dudens

bøker om kvinnekroppens historie.

Som nr. 1/97 redigerer vi nå et nummer om innvandring og kulturmøter, nr. 2/97 skal handle om informasjonsteknologi. Høstnummeret neste år planlegges som et dobbeltnummer i anledning SKFs og tidsskriftets 20-årsjubileum. Som nevnt tar vi alltid imot andre artikler også. For *Kvinneforskning* finnes det ikke noe flottare enn å motta gode artikler fra dyktige forskere.

Takk for i år!

Red.

Innhold

<i>Mette Emilie Jakobsen: Damenes paradis</i>	4
<i>Cathrine Tømte: Feminisering av bokklubbene</i>	13
<i>Tone Lindløv og Sunniva Ørstavik: Kvinner og krig – myter og virkelighet</i>	23
<i>Rune Hagen: Hekseforfølgelse og kvinneforfølgelse</i> – to sider av samme sak?	37
<i>Jørgen Lorentzen: Mannen som ikke ser.</i> Ethiske refleksjoner omkring ofring og vold mot sønner	45
<i>Karin Bang: Masochistens partner</i>	56
<i>Helgard Mahrtdt: Feminismer og tyske kulturstudier i USA</i>	62

BOKOMTALER

<i>Brita Gulli: Forplantningens «frigjøring». Ethiske og politiske dilemmaer ved prøverørsbefruktning</i> Omtalt av Ann Nordam	71
<i>Olivia Bennett, Jo Bexley, Kitty Warnock (red.): Arms to Fight, Arms to Protect: Women speak out about conflict</i> Omtalt av Kari H. Karamé	75
<i>Hilda Rømer Christensen: Mellom backfische og pæne piger</i> Omtalt av Lisbeth Mikaelsson	78
<i>Ingunn Elstad og Torunn Hamran: Et kvinnefag i moderniseringen. Sykehuspleien mellom fagtradisjon og målstyring.</i> Omtalt av Unni Krogstad.....	81
<i>Bente Rosenbeck og Robin May Schott (red.): Forplantning, køn og teknologi. Omtalt av Brita M. Gulli</i>	84
<i>Barbara Duden: 1) The Woman Beneath the Skin: A Doctor's Patients in Eighteenth-Century Germany</i> 2) <i>Disembodying Women: Perspectives on Pregnancy and the Unborn</i> 3) <i>Anatomi der gute Hoffnung</i> Omtalt av Tora Korsvold	88

LITTERATURKOMMENTARER	92
PUBLIKASJONER	94
EGNE PUBLIKASJONER.....	96

Damenes paradis

Av Mette Emilie Jakobsen

Historisk har konsum vært koblet til det feminine, passive og til den private sfære, mens det maskuline har vært sett på som det produserende, aktive og offentlige. Massekonsumkritikere har hevdet at dagens varesamfunn, som kjøpesentrene er et talende eksempel på, er basert på den manipulerende forbruker som bare tar imot det som tilbys. Kjøpesentrene som handelsform er bedre likt av kvinner enn av menn. Er derfor kvinner mer manipulert enn menn – og er konsum passivt?

Artikkelen er basert på forfatterens hovedoppgave *Kjøpesentre som kvinners handels- og fritidsarena. Sett i et historisk perspektiv*, der kildegrunnlaget blant annet var intervju av 41 kvinner om deres forhold til handel og kjøpesentre.

Å inneha handelskompetanse

«Håkon drar veldig ofte og handler. Men han handler da det jeg skriver opp. Så handler han alltid feil. Han handler f.eks. 16% gulost istedenfor 27, den derre tørre, fæle. Han ser feil. Og så handler han feil smør. Han handler setersmør, det er noe jeg aldri bruker, og sånne ting. Og da kan Geir si, jeg skjønner ikke jeg pappa, vi har brukt det samme i alle år, hvorfor må du kjøpe feil?» (Elisabeth, 44 år)

trenger hjemme, og om hva butikken tilbyr av varer, for ikke å gjøre bommerter. Smør er ikke bare smør, det er utallige sorter. Hvis det står melk på lappen; hvor mange liter melk trenger familien i et visst tidsrom? Her gjelder det også hvem som *forvalter myndigheten* til å si hva som er rett varesort. Elisabeth bruker aldri setersmør, men kanskje kunne Håkon tenke seg det? Dersom det er lett å gå vill i matbutikkens vareutvalg, hva da med klær og gjenstander som har større symbolverdi enn det mat har?

Kvinner har betydelig erfaringskompetanse når det gjelder handel – en kom-

NESTE UKE:

Han her har vi sett før: Utstyrt med lapp fra mor, med penger i votten, uten egen vilje eller mening, uansett om han er fem eller 50. Og alltid av hankjønn. Den som vet hvorfor enkelte ender opp slik, bes sende forklaringen til Aftenposten, Postboks 1178 Sentrum, 0107 Oslo, innen torsdag 15. februar. Merk postkortet «Tekstkonkurransen».

I de tilfeller der det er mannen som handler, er det etter den lappen hun har skrevet. Dette har Aftenpostens tegner observert (Aftenposten 11.2.1996).

petanse som i stor grad er nødvendig i kjøpesentre fordi varemengden er enorm og fordi forretningsdriften er basert på selvbetjeningsprinsippet.

Konsum blir ikke vurdert som ferdighet

Massekonsumsamfunnet utviklet seg samtidig med masseproduksjonssamfun-

net. Likevel har det i første rekke blitt forsket mest på produksjonsfenomenet.

«Den feminine konsumsjonsferdigheten har fått liten plass når framveksten av vårt samfunn har skullet beskrives – faktisk har vel det å konsumere knapt vært sett på som noe som inkluderer ferdigheter.» (Brenna 1995)

Kunnskap om konsum er ikke blitt verdsett – og kjøpesentrene som handelsform er blitt sterkt kritisert fra flere hold. Det finnes en normativ holdning til konsum og kjøpesentre, som også rammer de som er brukere av dem, og det er kvinner som i særdeleshet er positive til sentrene som handlesteder.

Dagens samfunn er karakterisert som massekonsumsamfunnet – og den tydeligste eksponent for dette kan sies å være de store kjøpesentrene – som baserer seg på et kundegrunnlag langt utover nærmiljøet. De er bygd som salgsmaskiner – men har samtidig en høy grad av underholdningsaspekt koblet til seg. Sentrene er utskjelte som redskap for manipulerende markedsførere og kapitalister som lurte kundene til å kjøpe ting de ikke trenger – de er hovedmedvirkende til å skape falske behov.

Kjøpesentrene er også med i debatten om oppløsning av verdier i dagens samfunn. Det er sammenhengen mellom på den ene siden hvorfor det forbrukes og på den andre siden menneskenes åndelige helse som vektlegges. Religionsprofessor Otto Krogseth hevder at menneskene i dagens samfunn har manglende etisk og verdimesig forankring i forhold til tidligere, og derfor er de svakere og lettere å manipulere nå enn før.¹ Istedenfor kirker som sakrale byggverk bygges det i dag konsumhelligdommer i form av kjøpesentre. Det å handle har blitt en

måte å kanalisere håpet om en bedre tilværelse på.

Handleprosessen

Hvis *handleprosessen* deles inn i en *planleggings-* og en *innkjøpsfase* tydeliggjøres forskjellene mellom menns og kvinners måte å handle på. Kvinnen er generelt den hovedansvarlige for både planlegging og innkjøp av det familien trenger av varer. Menn handler imidlertid ofte inn matvarene på ordre fra kvinner. Det er vanligere at menn foretar selve innkjøpet av matvarene, enn at de er med og planlegger hva familien trenger.

Ved annen handel, som av husholdsartikler og klær, er det kvinnen som foretar både planlegging og innkjøp. Her er det gjerne snakk om produkter som tillegges stor symbolverdi og som det tar tid å handle inn. Matvareinnkjøp kan gjerne planlegges ut fra reklamebrosjyrer som har kommet i postkassa, men når det er snakk om andre varer innhentes gjerne informasjon om dem direkte i forretningene. Mange kvinner sier at det er denne delen av handelen de liker best. Derimot hevder de at det er motsatt med deres menn. Som eksempel trekkes ofte kleskjøp frem:

«Ja, da drar jeg sammen med – ja nå skal vi ut og handle klær til sønnen min så da tok jeg med meg hu [moren]. Da gidder ikke mannen min stå og se på.» (4a, 1993, 28 år)

Det effektive handelskonseptet

Kleskjøp tar tid fordi informasjon om klærne blir hentet direkte i forretningene. Mange kvinner sier de bruker mye tid på å «titte» på slike varer, eller at de «tar

runden» for å sammenligne varer før de kjøper. Kjøpesentrene, med sine store konsentrasjoner av forretninger, er nærmest perfekt for dette. Denne «runden» og «tittingen» hevder informantene at mennene ikke orker å være med på.

«Mannen min hater å handle, synes det er slitsomt. Han har lyst til å bruke tiden sin på litt mer konstruktive ting liksom. Han synes ikke det er konstruktivt å handle. Det er veldig nødvendig, men det nytter ikke å fortelle det tror jeg. Det han hater aller mest er å bli med meg på disse klesrundene mine. Det gjør han aldri. Helst ikke handle mat heller. Han liker ikke handle klær til seg selv heller. Har en dag i året der han handler tøy.» (Toril, 26 år)

Informantene mener mennene ikke foretar samme «runde» for å innhente informasjon. De har en annen innkjøpsteknikk enn kvinner på dette området.

«Hvis han skal ha seg noe klær så går han i en butikk, får seg hjelp, finner det han skal ha og går ut igjen.» (Gunn, 32 år)

Generelt mener kvinner at dette er en uøkonomisk måte å handle på fordi menn ikke tar seg bryet med å se etter hvorvidt det er andre bedre og rimeligere varer å få. Menn er mer opptatt av å spare tid.

Handel på kjøpesentre er ikke bare underholdning og tidsfordriv for manipulerede forbrukere, men en praktisk handelsarena. Kjøpesentrene tilfredsstiller langt på vei kvinners krav til handelsmiljøet; stor konsentrasjon av forretninger og dermed stort vareutvalg, lett tilgjengelighet med bil, god fremkommelighet for barne- og handlevogner, lange åpningsti-

pynteting m.m., som oftest handlet inn av kvinnen. Boligen er det sentrale holdepunktet i hverdagen, og det blir med omhu formet slik man selv vil ha det.

Kjøpesentre kan ses på som en fortsettelse av den hjemlige sfæren (Fiske 1989).² Dette kan forstås ut fra at kjøpesentrene har en overvekt av forretninger som selger klær og interiør; varer som tilhører den hjemlige sfæren. Det er kvinner som står for innkjøp av disse varene. Ved å se på sentrene som en forlengelse av hjemmet, som er et kvinnelig domene, kan man få et av svarene på hvorfor kvinner i større grad enn menn foretrekker sentre; de er i vante omgivelser.

Hjemmene får i økende grad en symbolverdi som ikke nødvendigvis er knyttet til den praktiske nytteverdien. Dette gjelder også andre sider av menneskets livsstil, f.eks. klær (Gullestad 1989).³

Det ser ut til at det er kvinner som forvalter forståelsen av mange av disse symbolene. Det som blir brukt som symboler i hjemmet, er langt på vei bestemt av kvinner, og det er likeså innkjøpt av kvinner. Er det kjøpt inn av menn, så er det gjerne planlagt av kvinner. Han kjøper maling, hun bestemmer farge. Det kan se ut som om kvinnen former hjemmets og familiens utseende etter sin egen smak. Dette kan være en av årsakene til at hun handler inn klær til hele familien:

«Når jeg kjøper klær til mannen min så må han jo være med.» (Rannveig, 38 år)

Sin interiørinteresse og sitt planleggings- og innkjøpsansvar mener flere av informantene har biologiske årsaker, det er rett og slett fordi de er kvinner:

«Det er vel fordi, ja, fordi du er dame. Og det er nærliggende å tenke på det.» (4, 1994, 57 år)

Hvorfor se det slik? Denne forskjellen kan ha opphav i en tidlig ulik sosialisering av jenter og gutter. Jenter trenes tidlig i familiespørsmål og har sine mødre og fedres arbeidsdelingsmønster som forbilde når de leker. Slik blir også leken en sosialisering inn i voksenverdenens kjønnsroller. Kvinner sosialiseres inn i det å «handle riktig». På spørsmål om hvordan de lærte å handle, svarte de fleste informantene at det har de lært av seg selv. Det var ingen pågående opplæring fra noen av foreldrenes side, men de nevner nesten alle som én at de var med sin mor og handlet under oppveksten. Senere handlet de svært ofte med venninner. Mange handlet videre med sine døtre, svært få med sønnene. Selvfølgelig er det noen unntak. En av informantene hadde både døtre og sønner, men handlet bare sammen med datteren. På spørsmålet om hvorfor, svarte hun:

«En datter er en datter hele sitt liv, en sønn er en sønn til han finner seg en viv.» (10, 1994, 56 år)

Hun handlet ikke med sønnen fordi husholdet ordnet «de» alene. «De» var sønnen og svigerdatteren. Ut fra hennes svar kan det tyde på at den som ordnet var svigerdatteren, som hun og datteren gjorde det for sine hushold. Svigerdatteren handlet kanskje med sin mor igjen. Mor og sønn, eller svigermor og svigerdatter, var ikke like klare handlepartnere.

Innkjøp klassifiseres under husarbeid, og er den eneste delen av dette som skjer utenfor hjemmet. Det er fortsatt slik at i de fleste familier er det kvinnen som står

Jenter trenes tidlig i familiespørsmål, og dessuten har de sine mødre og fedres arbeidsdelingsmønstre som forbilde når de leker. Denne illustrasjonen viser et utdrag av en leketøykatalog fra 1995.

Handlevognen og liksom-matvarene er avbildet på samme side som dukker, støvsugere og kjøkkenredskap. Bakgrunnsfargen i katalogen er her lys gul, og det avbildede barnet på motsatt side er jente. På de blå sidene finner vi gutter som leker med snekkerutstyr og byggesett (Ringo leketøykatalog julen 1995).

Skala
Veil. 135,-
eks. batt.

Kaffetrakter
C-17.20635
Veil. 135,-
eks. batt.

Kasseapparat
med nye spennende
tilbehør
C-57.3181
129,-

Støvsuger
C-13.2224
139,- eks. batt.

Dukken Marina
299,-
eks. batt.

Plapperle
«Mamma, få en kuss da!»
«Mamma, jeg er glad i deg!»
«Mamma, jeg er trøtt!»
«Mamma, jeg vil leke!»
299,-
inkl. batt.

Dukken Marina
med kabelstyrt hund
som kan gå og bjefte.
48 cm C-159.5708
Veil. 399,- eks. batt.

Plapperle
En søt dukke som sier 4
forskjellige ting når du trykker henne på
hender/føtter. 40 cm C-159.1288
Veil. 369,- inkl. batt.

for det meste av husarbeidet, selv om begge parter er utearbeidende. Ansvaret for at familien har det den trenger blir ikke nødvendigvis koblet til at det er kjønnsbestemt hvem som har oversikten, men også til hvem som har *tid* til å være oppdatert. Det er gjennomgående slik at kvinner har tid til dette, selv om de begge er utearbeidende. Kvinnene har i tillegg ansvar for annet husarbeid. Noen oppgir at de velger å ta på seg ansvaret for handel fordi de «elsker» å handle. Flere av

disse nevner også at mannen ikke liker å handle, derfor har den saken løst seg greit. Dette på tross av at det er svært få som beskriver innkjøp av mat i særlig positive ordelag. Matinnkjøp blir av kvinner regnet som en til dels slitsom jobb, mens innkjøp av klær og utstyrsvarer kan ha et mer lystbetont preg. Denne oppgaven var det kvinnene minst delte med menn, mens matinnkjøp kan han foreta alene, eller familien handlet sammen til helga.

Kjøpesentrene som Damenes paradis?

Kjøpesentrene benytter seg av underholdning og aktiviteter for å trekke kunder i langt større grad enn det har vært vanlig ved tidligere handelskonsept. Derfor er handel i kjøpesentrene nærmere knyttet til underholdningsaspektet og fritid enn annen handel.

Det er vanlig å handle med venninner. Det syntes av og til som om det er det samme; å være med venninner var å handle sammen. Svært mange hadde denne typen for samværsform med andre kvinner, som f.eks. Astrid. Hun møter jevnlig sine venninner for å handle. De møtes alltid på et av kjøpesentrene i omegnen.

«Møter veldig ofte venninner på lørdager da. Men da er det ikke til noen storhandel, for det har vi gjort på fredag, men da møtes vi for å prate og kose oss litt. Da er vi alene, venninnen min og jeg. Samboeren min er ikke med. Vi møtes fordi vi har avtalt det.» (Astrid, 47 år)

Kristin og hennes venninne har et mer lidenskapelig forhold til det å handle enn de fleste:

«Klær er kjempegøy og jeg elsker sånne butikker som BIG! Liker å pynte opp hjemme. Liker å kjøpe mye rart. Har noen venninner som har samme dilla. Handler ganske ofte med venninna mi. Hun kommer innom her, men nå har det blitt mindre. Vi har fått jobb begge to [på hvert sitt senter på Lørenskog]. Nå er det slik at vi kan se det er 10-kroners marked på Maxi og da kan hun komme innom her. Før gikk vi daglig sammen, hver dag. Vi

tråla sentre og alt. Klær, sko. Metro og Triaden. Vi hadde ikke bil noen av oss.[...] Når vi gikk til Triaden var det alltid BIG!, Hennes&Mauritz, og et par av dissa små klesforretningene, og begge skoforretningene. De var faste. Og innom parfymet. Vi må innom og få sånne prøver. Dusje på.» (Kristin, 39 år)

Kristin glir rett inn i stereotypien av kvinner som elsker å handle og forbruke. Hun og venninnen «tråla sentre» hver dag. Hun sier at de handler sammen, og da i den betydningen at de ikke bare kjøper, men også er forbrukere av selve handleomgivelsene. Kristin bruker sentrene som «fritidsarena» kanskje i større grad enn hun er kunde. Sentrene er designet for å stimulere til mest mulig kjøp. Likevel er det mulig å bruke dem annerledes enn det er ment.

Fornyelser ved vindusshopping og handel er en del av det karakteristiske ved moderniteten (Campbell 1987). *Dette gir uttrykk for evnen til å frikoble seg fra det nødvendige, evnen til å dagdrømme ved hjelp av omgivelsene.* Dette gjelder ikke all handel; det å handle må deles opp i forskjellige fragmenter der bare deler gir kvinner følelsen av kreativitet og «frikobling»:

«Det er morsomt å handle klær til meg selv og ungene mine. Det synes jeg er moro. Særlig hvis jeg har penger, særlig til ham på 16 år. Det er morsomt å gå i interiørbutikker. Å handle mat er dødskjedelig. Det er så dagligdags og hverdagslig at det er helt vanvittig dumt.» (Tove, 41 år)

Å flanere blant varer

Å kunne fristille seg i hverdagen er et av

kjennetegnene på moderne mennesker. Filosofen Walter Benjamin hevdet at det første moderne mennesket, som brukte tid på å betrakte og kun det å se, var flanøren, en mannlig gestalt som hadde de store handlearkadene som oppsto fra 1700-tallets slutt som sine arenaer. Hans objekter var omgivelsene, menneskemas-sene. Dette var offentlige rom, der ærba-re kvinner ikke kunne oppholde seg uten å være i følge med menn.

Kvinnene fikk muligheter til å flanere først ved oppkomsten av et nytt privat sosialt rom; varemagasinet. Varemagasi-nene kom til fra midten av 1800-tallet; også de i Paris. Her kunne kvinnene til-bringe dagen uten følge av mann; alene, eller i følge med venninner. Det var her hun kunne være subjektet; den som be-traktet. Kvinnene flanerte i en verden fylt av varer; *det var som konsument flansen ble født*.⁴

Kjøpesentrene historiske forløpere er både handlearkadene og varemagasinene.

Fra handlearkadene har sentrene for-retningsarealer formet som handlegater, med enkeltstående forretninger, og ofte glasstak. Handlearkadene var i utgangs-punktet overbygde gater.

Varemagasinene var én forretning, i flere etasjer. De skapte et apparat for salg og markedsføring som kjøpesentrene har utviklet videre.

Det er ikke til å komme utenom at arkader, varemagasin og kjøpesentre har vært og er rom for annet en rasjonelle innkjøp og innhenting av vareinforma-sjon. De har vært brukt og brukes også i en «fritidssammenheng». Siden kvinners flanering historisk sett er knyttet til varer som objekt, er det store muligheter for at kvinner av den grunn bruker sentrene og handlerundene annerledes enn menn. Kvinners flanering er en ingrediens i det å «bare titte» på kjøpesentrene. Menns

motvilje og kvinnes velvilje overfor sentrene må ses ut fra flere forhold. Dette handler både om dagens behov for egen kunnskap om varer og kjønnenes ulike møte med en vesentlig erfaring av det moderne – masseproduksjonen og derpå følgende massekonsum.

Mette Emilie Jakobsen
prosjektmedarbeider
Akershus fylkesmuseum

Litteratur

- Benjamin, Walter. *Paris, 1800-talets hovedstad. Passagearbeidet*, bind I–III, Symposium Bok-förlag, Stockholm 1990.
- Brenna, Brita Astri Staxrud. Verdensutstillingenes eventyrlige fortellinger. I *Dugnad* 1/1995.
- Campbell, Colin. *The Romantic Ethic and the Spirit of Modern Consumerism*. Basil Blackwell, Oxford 1987.
- Fiske, John. *Reading the popular*. Unwin Hyma, Boston 1989.
- Friedberg, Anne. *Window shopping: Cinema and the postmodern*. University of California press. Berkely and Los Angeles, California 1993.
- Gullestad, Marianne. *Kultur og hverdagsliv. På sporet av det moderne Norge*. Universitetsforlaget, Oslo 1989.
- Jakobsen, Mette. *Kjøpesentre som kvinners handels- og fritidsarena. Sett i et historisk perspektiv*. Hovedoppgave. Institutt for kulturstudier. Universitetet i Oslo 1996.

Noter

1. Universitas 28.9.1994.
2. John Fiske har hentet dette fra I. Ferrier (1987) *Postmodern Tactics: The Uses of Space in Shopping Towns*. Foredrag på «Moving the Bondaries», symposium, Perth, Australia, s. 4. I: Fiske 1989:24.
3. Her forstås livsstil på den måten Marianne Gullestad definere det i boken *Kultur og hverdagsliv* (1989:104). Livsstil er levestil som kommunikasjon, det er symbolverdien ved økonomiske, organisatoriske og kulturelle as-

pekter ved en måte å leve på.

4. Betegnelsen «flanøse» er hentet fra *Window Shopping* (1993) skrevet av den amerikanske filmforskeren Anne Friedberg. Hun innførte betegnelsen for å gi flaneriet en kjønnsdimen-

sjon. Flanøren var en mannlig gestalt, flanøsen hans kvinnelige motstykke. Flanøsen er min oversettelse av Friedbergs *flâneuse*; av *flaneur* som egentlig er et fransk ord. Se: Friedberg 1993:3.

Feminisering av bokklubbene

Av Cathrine Tømte

På 1980- og 90-tallet er kvinnelige medlemmer i flertall i bokklubbene. En feminin profil kjennetegner også stadig flere bokklubber i Norge. Hvorfor har det blitt slik? Skyldes det en bevisst strategi fra bokklubbenes side? Eller kan en slik utvikling ha andre årsaker? I så fall – hvilke? Med utgangspunkt i Bokklubben Nye Bøker og Dagens Bok har Cathrine Tømte sett nærmere på saken.

Tradisjonelt har kvinner vært ivrige lesere av skjønnlitteratur. Kvinner har også vært den ivrigste kundesgruppen i postordrekjøp. Bokklubbstrukturen er som andre postordrebutikker basert på direkte handel mellom produsent og kunde, og uten et fordyrende bokhandel-mellomledd. Mye skulle altså tyde på at en satsing på et kvinnelig publikum ville være selvsagt da Norges første bokklubb, Den Norske Bokklubben, så dagens lys i 1961. Slik ble det ikke. Først i løpet av 1980-årene og inn i 1990-årene er det at en spesifikk kvinneappell blir varemerke, både direkte og mer indirekte, hos mange bokklubber.¹

Bokklubbsystemet i Norge

Norge fikk altså sin første moderne bokklubb da Den Norske Bokklubben² ble etablert etter initiativ fra forlagene Gyl-

dendal og Aschehoug i 1961. Den Norske Bokklubben skulle tilby boktitler som allerede var utgitt av forlagene. En slik bokklubb kalles for «reprint-bokklubb». I løpet av årene har stadig flere bokklubber blitt etablert. Våren 1992 var det til sammen 48 bokklubber i Norge.³

I 1976 ble Bokklubben Nye Bøker etablert som en selvstendig forgrening av «moderbokklubben» Den Norske Bokklubben. Etter en omfattende leserundersøkelse utført av denne bokklubben tidlig på 1970-tallet hadde en ny type lesere åpenbart seg.⁴ Mens Den Norske Bokklubben i hovedsak hadde tiltenkt seg rollen som en slags familiens bokklubb, var Bokklubben Nye Bøker rettet mot unge lesere med akademisk bakgrunn og intellektuelt preget arbeid. Bokklubben Nye Bøker var dessuten en simultan-bokklubb, den tok sikte på å utgi nye bøker samtidig som de ble lagt ut til salg

i bokhandel, men med 25% rabatt.

Ved begynnelsen av 1980-årene var De norske Bokklubbene A/S enerådende på det skjønnlitterære bokklubbmarkedet, til tross for enkelte forsøk på å etablere konkurrerende bokklubber fra blant annet Cappelens side. Resultatet ble innlemmelse i imperiet til De norske Bokklubbene A/S. Men i 1984 ble bokklubbmonopolet brutt ved at Bokklubben Dagens Bok ble etablert som en aktiv konkurrent. Forlagene Oktober og Pax sto bak.

I likhet med Bokklubben Nye Bøker var også Dagens Bok en simultanbokklubb, men i tillegg til å utgi nye bøker, ga Dagens Bok sine medlemmer egne tilbud i form av ukjente utenlandske bøker i ny, norsk språkdrakt. Dagens Bok hadde m.a.o. en viss porsjon av originalitet som skilte den fra Nye Bøker. Målgruppen kan likevel hevdes å ha vært relativt lik Nye Bøkers, men med en mer politisk radikal dreining mot venstresiden.⁵ Imidlertid varte ikke utfordrerposisjonen til Dagens Bok særlig lenge; i 1991 ble den innlemmet i konsernet til De norske Bokklubbene. I dag er det Dagens Bok, Bokklubben Nye Bøker og Cappelens Bokklubb (1993) som konkurrerer om de samme kvinnelige medlemmene.

En ny generasjon kvinner

De siste par tiår har de nye mellomlagene etablert seg i det norske samfunnet og herunder også innenfor det litterære feltet som bokklubbene utgjør en del av. Det var fra disse gruppene den nye, kulturelle mellomgenerasjonen⁶ hadde sitt utspring. Fordi den nye mellomgenerasjonens opprør i hovedsak fant sted i løpet av 1960–70-årene, var det først i begynnelsen av 1980-årene at mellom-

generasjonens verdier gradvis vant frem. Den franske kultursosiologen Pierre Bourdieu hevder at ethvert felt⁷ domineres av et kollektivt verdisyn, feltets *doxa*. Personene som ivaretar dette verdisynet kaller han de ortodokse, mens han kaller verdienes utfordrere de heterodokse. I et slikt perspektiv vil mellomgenerasjonen ha gått fra å være det litterære feltets heterodokse, til i 1990-årene å ha overtatt det litterære feltets *doxa*, og blitt feltets ortodokse.

Kvinnenes inntog innad i bokklubb-institusjonen henger altså sammen med den nye mellomgenerasjonens overtakelse av det litterære hegemoniet. Det er kvinner med høy utdanning som på ulike vis deltok i 1970-årenes kvinnekamp og som i ettertid har påvirket innenfra ved at de er plassert i viktige posisjoner i systemet når det gjelder bokklubbenes kvinneprofil, for eksempel som redaktører og konsulenter. De påvirker også det litterære feltet utenfra, ved at bokutvalget i bokklubbene langt på vei styres av et velutdannet, kvinnelig publikum. Det er dessuten grunn til å tro at det kvinnelige publikummet på 1980- og 90-tallet stilte sterkere og strengere krav til bokutvalget i bokklubbene, på grunn av at mange flere hadde gjennomført en høyere utdanning.

Flere kvinnelige forfattere?

En skiller vanligvis mellom to kategorier bokklubb-bøker: Månedens bok og eks-trabøker.⁸ Månedens bok distribueres via *negativ opsjon*; det betyr at medlemmet mottar boka automatisk dersom hun ikke aktivt avbestiller den. Slik forventes månedens bok å selge i store opplag. Månedens bok får størst oppmerksomhet i bokklubbenes medlemsblad, den nevnes i lederen i tillegg til at en kjent person

(Foto: Lars Säfström, Mira/Samfoto)

omtaler boka. Som oftest brukes det også plass på å presentere forfatteren. Bøker som kommer inn under ekstrasbok-kategorien, har ikke salgsfortrinnet negativ opsjon.

For å være sikret høye salgstall, er det viktig at månedens bok i størst mulig grad prøver å tilfredsstille medlemmenes behov. Ettersom kvinnene tallmessig dominerer på medlemsstatistikken i begge bokklubbene,⁹ er det nødvendig å etterleve denne medlemsmassens litterære smak. Derfor er det av stor betydning at bøker som tilbys i Månedens bok-kategori, så mye som mulig er rettet inn mot et kvinnelig publikum. Bokas sjanger og tematikk, for ikke å glemme hvordan den blir presentert i medlemsbladet, avgjør i større grad enn noe annet bokas skjebne. Hvorvidt forfatterens kjønn har betydning for de kvinnelige medlemmene, kan også være relevant i bokklubbene.

Ved å sammenligne to bokår – 1985 og 1992 – har jeg undersøkt om det er noen forandringer når det gjelder fordelingen av mannlige og kvinnelige forfattere i bokklubbene Dagens Bok og Bokklubben Nye Bøker. Jeg har undersøkt kjønnsfordelingen både i Månedens bok og i ekstrasbøker. Kvinnelige forfattere er i svakt flertall i kategorien Månedens bok fra 1985 til 1992. Hos ekstrasbøkene er det flest mannlige forfattere i begge periodene. En overvekt av mannlige forfattere kan ha sammenheng med kjøpsordningen som gjelder for ekstrasbøkene, da disse ikke har negativ opsjon. Det har forøvrig blitt flere bøker i ekstrasbok-kategorien fra 1985 og frem til 1992, og flere bøker kan dessuten hevdes å være tiltenkt den kvinnelige leseren i 1992 enn i 1985.

Det er med andre ord ennå tallmessig overvekt av mannlige forfattere i begge

bokklubbene, om en tar med ekstrasbøkene, selv om det altså er flest kvinnelige forfattere i kategorien Månedens bok. Dagens Bok og Bokklubben Nye Bøker har allikevel lavere representasjon av mannlige forfattere enn det totale antallet bokutgivelser i Norge. På hele det norske bokmarkedet sto mannlige bidragsytere for om lag 70%¹⁰ av utgivelsene både i 1985 og i 1992, det vil si ca. 5–10% mer enn i bokklubbene sett under ett, der gjennomsnittet av mannlige forfattere for bokårene 1985 og 1992 lå på 63%. Heller ikke kjønnsfordelingen i Den norske Forfatterforening er gjenkjennbar med Dagens Boks og Bokklubben Nye Bøkers fordeling av kvinnelige og mannlige forfattere. Hos Forfatterforeningen har kvinneandelen ligget jevnt – på 25,5% i 1974 frem til 26% i 1991.¹¹ Bokklubbene Dagens Bok og Nye Bøker velger slik bevisst å satse på kvinnelige forfattere fremfor å forholde seg til den totale fordelingen av kvinnelige og mannlige forfattere som er å velge mellom på markedet.

Kvinneperspektivet i bokklubbene blir formidlet enda tydeligere via andre kanaler enn gjennom fordelingen av kvinnelige og mannlige forfattere. For eksempel fokuserer både Nye Bøker og Dagens Bok på feminine og også feministiske trekk både hos forfatteren og i bokenes tematikk. Denne fokuseringen finnes i tillegg både i medlemsbladene ledere og ikke minst under selve bokomtalen.

En kvinnelig tematikk?

Innenfor kvinneforskningen har det vært diskutert om det bare er kvinner som kan skrive «kvinnelig» og som kan ta opp kvinneaktuelle tema, og om det bare er kvinner som kan skrive det som i fransk

feministisk litteraturteori blir kalt «kvinneskrift» (*écriture féminine*). I 1976, da Bokklubben Nye Bøker ble etablert, hadde kvinnelitteraturen ennå ikke fått gjennomslag hos de litterære smaksdommerne. Trolig var kvinnelitteraturen foreløpig bare regnet som et opprør mot den mannsdominerte litteraturen, og hadde – kanskje av den grunn – ikke oppnådd legitim status innenfor det litterære feltet. En av feminismens målsettinger var å unngå i å tre inn i kampen om makt på mannens premisser, og i stedet søke alternative måter for å vinne aksept. En slik manøver kan ha vært en av flere årsaker til at kvinner ikke kom like raskt i samme maktposisjoner som menn. Siden kvinnene valgte å påpeke og kritisere gjeldende maktstrukturer i det litterære feltet, posisjonerte de seg slik i randsonen av feltet.

Utover i 1980-årene og inn i 1990-årene opplever en imidlertid at flere mannlige forfattere begynner å skrive innenfor områder som tidligere har vært «forbeholdt» kvinner. Tendensen til at også menn forholder seg til en kvinneorientert tematikk er markant økende i denne perioden. Utviklingstendensen gjelder også for bokklubb-litteraturen. Tar en utgangspunkt i bokklubbutgivelsene til Bokklubben Nye Bøker og Dagens Bok i denne perioden, og ser dem i forhold til de spesifikke problemområdene som var felles for den nye mellomgenerasjonen,¹² viser det seg at begge bokklubbene etter hvert har latt problematikken om rolle og identitet i forhold til kjønn få dominere. Denne tematikken har kvinnelige forfattere tradisjonelt foretrukket. Tematikken var også sentral innenfor 1970-årenes kvinnelitteratur. Kvinnelitteraturens tematiske orientering mot kjønnsroller og kjønnsidentitet sorterer ikke lenger i en egen (sær)kategori,

men er med andre ord et temaområde som også mannlige forfattere i økende grad forholder seg til.¹³

Feminine signaler

Det er i hovedsak i medlemsbladene *Bokspeilet* og *Bokbladet* at Bokklubben Nye Bøker og Dagens Bok formidler sin feminine profil for sine medlemmer. Den feminine profilen hos de to bokklubbene innebærer bl.a. signaler om en særegen livsstil, en «mellomlagslivsstil». I 1985 var spesielt Bokklubben Nye Bøker opptatt av å tilkjenne en spesifikk smak ved å tilby en rekke tilleggseffekter, både som salgsartikler og som vervepremier, utover det generelle bokutvalget. Dette skulle til sammen bygge opp under den livsstilen denne bokklubben ville formidle til sitt publikum. I 1985 tilbød Dagens Bok kun bøker som salgsartikler til sine medlemmer, mens begge bokklubbene hadde ulike tilleggsartikler som vervepremier. Disse var kjønnsnøytrale, og handlet i stor grad om musikk, grafikk og tilbud på reiser.

I 1992 var livsstilsaspektet overtatt av ekstrasøkene hos både Bokklubben Nye Bøker og Dagens Bok. Ekstrasøkene har med andre ord overtatt oppgaven med å sende ut signaler om en livsstil tiltenkt det kvinnelige medlemmet i form av bøkens egenart. Ekstrasøkene favner om alt fra håndarbeid, matlaging og kvinners helse til kvinnehistorie. Kvinneorienterte titler forekommer svært hyppig i begge bokklubbene i 1992. Her er noen eksempler: *Svangerskapet dag for dag* (Sheila Kitzinger), *Det annet kjønn* (Simone de Beauvoir), *Kvinnemishandling på norsk* (Anne Brit Aasland), alle fra Dagens Bok, *Skjønnhetsmyten* (Naomi Wolf), *Cappelens Kvinnehistorie*

(Ida Blom, red.), *Krigen mot kvinnene* (Marilyn French), *Strikk hva du vil* (Tone Takle), alle fra Bokklubben Nye Bøker,

Selv om både Bokklubben Nye Bøker og Dagens Bok har kvinnelige lesere som hovedmålgruppe, fortøner markedsføringen seg ulik i de to bokklubbene. Bokklubben Nye Bøker formidler en relativt eksplisitt appell til kvinner, både i presentasjonen av bokklubb-bøkene og i de øvrige henvendelsene til sin kundegruppe. Denne kvinneappellen ser en f.eks. ofte i medlemsbladets leder og i selve bokomtalene, som f.eks. i lederen om Månedens bok i januar 1992, *Inshallah* av Oriana Fallaci.

En dansk konsulent skrev at «*Inshallah* ('Om Gud vil') er en rent ud sagt væmmelig roman. Om Gud vil, bliver denne bog ikke oversat til dansk.» Det var en mannlig konsulent. Forlaget hørte ikke på ham. (Bjarne Buset i *Bokspeilet* nr. 1/1992, s. 2)

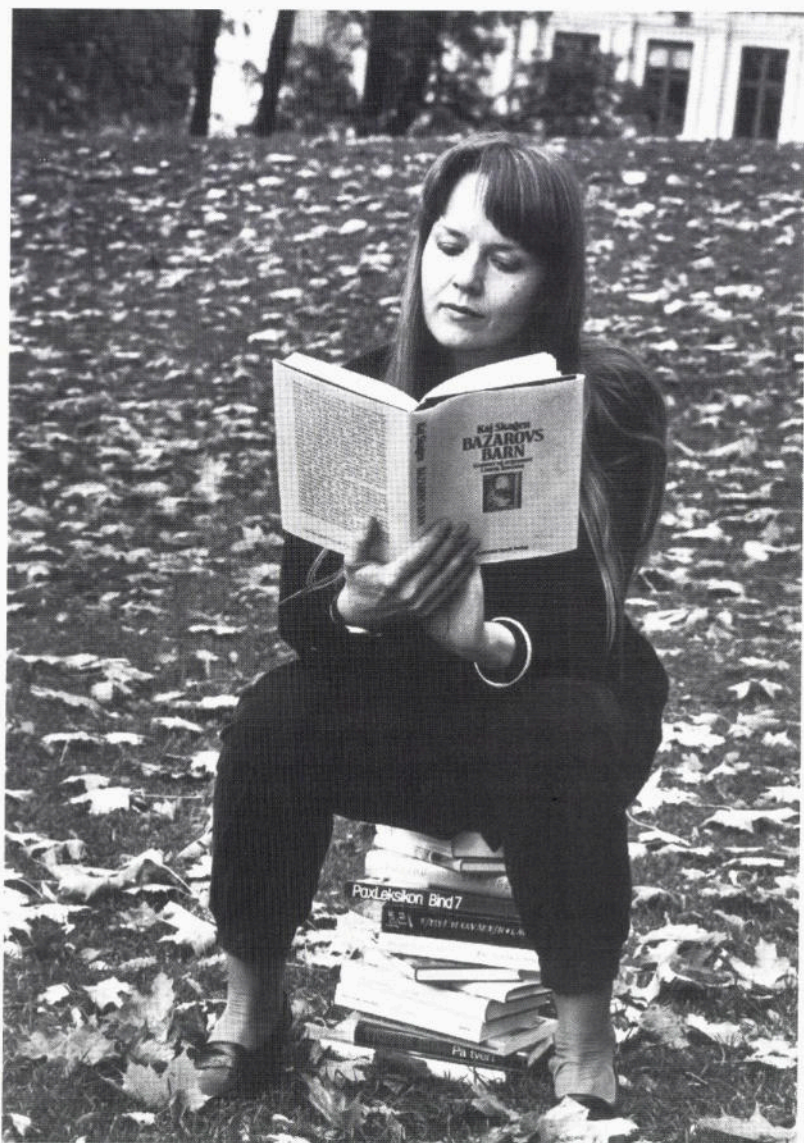
Også overskriftene som er brukt i Bokklubben Nye Bøkers medlemsblad henvender seg ofte direkte til en kvinnelig leser. En har overskrifter som «Dinas sønn – et jævla mannfolk?» om Herbjørg Wassmos *Lykkens Sønn* (*Bokspeilet* nr. 11/1992, s. 6) og «Når en kvinne bruker makt» om *Makt og mannefall. Historien om Gro Harlem Brundtland* (*Bokspeilet* nr. 10/1992, s. 4). Dagens Bok har derimot profilert seg på å være en bokklubb som tilbyr alle typer bøker, men også feministiske. Den kvinnelige appellen blir der av en mer implisitt karakter:

Erling Læg Reid heter en mann. Han er radiojournalist, og har stelt med litteratur og kultur i mange år. For noen uker siden «sto han fram» – som det jo heter i dag – i en Osloavis og kom

med sin personlige vurdering av kulturlivet, og av litteraturen og dagens lesere. «Bokklubbene og forlagene», sa han, «styrer både litteraturen og smaken gjennom sin utgivelsesprofil, som først og fremst er tilpasset kvinner uten litterær smak i 40- og 50-åra, den såkalte klimakteriegruppa . . .» Å fradømme andre litterær smak er et gammelt knep. Når en middelaldrende mann dessuten slenger om seg med aldersfordommer og biologiske karakteristikk, kan det tyde på egen kulturell og språklig impotens. . . . Dessuten tar han skammelig feil. Bokklubben Dagens Bok tilbyr *alle* typer bøker. (*Bokbladet* nr. 5/1992, s. 2, min utheving)

Dagens Bok forsvaret den kvinnelige leseren ved å gå til motangrep på Erling Læg Reids utsagn. Ved en motsatt fokusering på kjønn ved benevnelsen «en middelaldrende mann», blir kvinnen forsvart både som kjønn og som leser – og som medlem av bokklubben Dagens Bok. Dagens Bok viser på denne måten en ganske feministisk profil uten å si det direkte i denne lederen, samtidig som den understreker at også annen litteratur enn «den kvinneorienterte» tilbys medlemmer av klubben. En kunne også hevde at ved å ironisere over Erling Læg Reid oppnår Dagens Bok å *skjule* at bokklubben faktisk har en kvinneorientert profil. Læg Reid har rett i at bokklubbene er kvinneorienterte, men å kalle kvinners smak for dårlig smak er ikke det samme.

Forfatterens kjønn står også sentralt i forhold til utformingen av bokomtalene og i lederne i medlemsbladene. Dersom forfatteren er kvinne, er dette et aspekt som bokklubbene benytter i markedsføringen mot det kvinnelige publikummet. Ofte blir en kvinnelig forfatters

(Foto: Rune Lislørud, Samfoto).

feminine egenskaper trukket frem på bekostning av, eller som en spesiell side ved, hennes litterære bakgrunn. Tendsensen er mer markant hos Bokklubben Nye Bøker enn hos Dagens Bok. Som f.eks. da Isabel Allende skulle portretteres: «Det var så absolutt Isabel Allende som sto foran ham og hadde farget håret blondt fordi hennes nye mann foretrakk blondiner.» (Bokspeilet nr. 4/1992, s.7)

Det kvinnelige livsstilsaspektet blir spesielt synlig i vervekampanjer og vennevervingspremier. Både Bokklubben Nye Bøker og Dagens Bok tilbyr sine medlemmer vervepræmier for hvert nytt medlem de verver. Dette kalles venneverving. Hvert nytt medlem får tilbud om ekstra billige bøker samt et tilbud om en ekstra billig sekk eller bag, en klokke, en hurtigvarspremie og kanskje kan det nye

medlemmet i tillegg være så heldig å vinne en reise. Venneverving må imidlertid ikke forveksles med det jeg velger å kalle direkte verving, som er reklamekampanjer som sendes ut til husstandene med tilbud om å bli medlem i bokklubbene. Velkomsttilbudene til det nye medlemmet er ofte de samme i direkte verving som under venneverving, for eksempel når det gjelder billige bøker. Men forskjellen er at det ikke er noe tidligere medlem som står bak rekrutteringen av nye medlemmer, derav ingen vervepremie.

I vennevervingspremiene finner man ulike bruksting. Utvalget av gjenstander vitner om at det ligger en sosiologisk bevissthet om en tiltenkt målgruppe bak. Det er ting som passer spesielt til en kvinnelig livsstil. Mer enn i 1985 er vervepremiene i 1992 i stor grad av feminin karakter: vesker, smykker, for ikke å glemme serviser, glass og keramikk appellerer utvilsomt til en kvinnelig venneverver. Slik kan man også i vervepremieutvalget spore en utvikling mot økt satsing på det kvinnelige medlemmet.

Mens Bokklubben Nye Bøker har latt huslige gjenstander få dominere på vervepremielistene både på 1980- og 90-tallet, har tendensen vært en annen hos Dagens Bok. Som en del av Dagens Boks utfordrerposisjon til Bokklubben Nye Bøker, så den i 1985 ut til å profilere seg som en egen bokklubb med andre tilbud til medlemmene, noe som også tilkjennega seg i vennevervingspremiene. Svært få av vennevervingspremiene var interiørorienterte, i motsetning til det som var tilfellet hos Bokklubben Nye Bøker samme år. Snarere var det gjenstander som varmepistoler og elektriske driller, bokpremier, plater, lerretskofferter og treningsbager som markerte seg på vervepremielisten. Signalene som ble sendt ut med slike

vervepremier antydte at bokklubben ikke nødvendigvis bare var tiltenkt kvinnen; ihvertfall ikke en konvensjonell kvinne.

Sosiologiske undersøkelser fra 1980- og 90-årene¹⁴ har vist at det fremdeles er kvinnen som påtar seg hovedansvaret som administrator i hjemmet; kvinnefrigjøring og likestillingskamp til tross. Det er trolig også kvinnen som er mest opptatt av å skaffe hjemmet det nødvendige utstyret, som f.eks. kjøkkenutstyr og andre interiørartikler. At det i hovedsak er kvinner som benytter seg av vennevervingstilbudene, er et faktum bokklubbene ikke legger skjul på. Det er derfor ikke overraskende at vervepremiene legger seg opp mot et utvalg av gjenstander som appellerer til mellomlagskvinnene og deres døtres smak. En overvekt av ting til hus og hjem, især til kjøkken og soverom, dominerer. Det er moderne og kvalitetsmerkede gjenstander, det er siste nytt på interiørfronten.

I «En vervehistorie» som fulgte med en vennevervingskampanje Bokklubben Nye Bøker lanserte i 1991, der hovedpremien var et teservise, er det nettopp tekoppene som står i fokus. To venninner drikker te fra den enes tekopper som hun har fått fra klubben. Slike kopper vil også den andre kvinnen ha, og ønsket blir oppfylt dersom hun blir medlem av Bokklubben Nye Bøker, da kan hun selv verve nye medlemmer og få egne tekopper i premie.

Denne kampanjen var en stor suksess for Bokklubben Nye Bøker. Var det teserviset som fikk mange kvinner til å være spesielt pågående som venneververe, eller var det jubileumstilbudet til én krone per velkomstbok for de nye medlemmene, som gjorde utslaget? Trolig var det begge deler, men det hersker likevel ingen tvil om at vervepremiene her spilte en avgjørende rolle. I tillegg er det

tvilsomt om teserviset vakte noen særlig begeistring hos de (få) mannlige medlemmene; utformingen av dekor og design på teserviset var etter min mening nokså feminin, satsingen på kvinner kom derfor i klartekst.

Også Dagens Bok har med årene blitt mer opptatt av å rette oppmerksomheten mot de kvinnelige medlemmene, selv om vennevervingskampanjene ikke har vært så storslåtte som hos Bokklubben Nye Bøker. Fonduegryter, keramikk og et utall av vesker og bager for kvinner dominerer vennevervingspremiene i 1992. Via disse premiene viser bokklubben eksplisitt hvilken målgruppe som er tiltenkt. Vi finner allikevel gjenstander på vennevervingslisten som er mer kjønnsnøytrale enn hos Bokklubben Nye Bøker, for eksempel bordtelefon og telefon-svarer.

En feminisering av bokklubbene betyr på mange måter at bokklubbene har tatt konsekvensene av hvilken målgruppe som er kjøpesterk og opptatt av skjønnlitteratur. Vi har sett at det har blitt overvekt av kvinnelige medlemmer i 1990-årene, og at en utvetydig markedsføring rettet mot kvinnene kjennetegner både Dagens Bok og Bokklubben Nye Bøker. Ettersom kvinner i tillegg har fått viktige posisjoner i det litterære feltet, vil de i kraft av sitt kjønn, både bevisst og ubevisst sette sitt preg på hva slags bøker som utgis i bokklubbene og hvordan de skal omtales. Selve markedsføringen er nok mer bevisst, både Bokklubben Nye Bøker og Dagens Bok bruker nærmest uten unntak kvinnelige fotomodeller som smilende holder en bokklubb-bok i hånden eller sitter i godstolen med tekopp og bok, gjerne med briller på nesa. Fotomodellene kan også forestille to venninner på café med bok osv. Det er den kvinnelige livsstilen, eller idealbildet av

den, som blir formidlet.

Cathrine Tømte
cand. philol.
konsulent
NIKK

Litteratur

- Andersen, Per Thomas. Den allerede leste boka. I *Norsk Litterær Årbok* 1986.
- Andreassen, Trond. *Bok-Norge*. Universitetsforlaget, Oslo 1991.
- Bokspeilet* 1–12, 1985, Bokklubben Nye Bøker.
- Bokspeilet* 1–13, 1992, Bokklubben Nye Bøker.
- Bokbladet* 1–12, 1985, Dagens Bok.
- Bokbladet* 1–13, 1992, Dagens Bok.
- Bourdieu, Pierre. *Distinction. A Social Critique of the Judgement of taste* (1979). Routledge, London 1992.
- Bourdieu, Pierre. *Kultursociologiska texter*. Salamander, Stockholm 1986.
- Bourdieu, Pierre. *The Field of Culture Production*. Cambridge U.P. 1993.
- Bourdieu, Pierre og Loïc J.D. Wacquant. *Den kritiske ettertanke* (1991). Det norske samlaget, Oslo 1993.
- Broady, Donald. Agent till subjekt. I *Skeptron 1*. Texter om läroplansteori och kulturproduktion: 1. Rätten att tala/utg. av Donald Broady och Ulf P. Lundgren. Stockholm 1984.
- Broady, Donald (red.). *Kultur och Utbildning. Om Pierre Bourdieus sociologi* UHÄ/FOU Skriftserie 4, Stockholm 1985.
- Det norske bokeventyret. Den Norske Bokklubben-gruppen gjennom 25 år*. Den Norske Bokklubben-gruppen, 1986.
- Engelstad, Irene et al. (red.). *Norsk kvinnelitteraturhistorie* 1–3 (red.). Pax A/S, Oslo 1990.
- Fjeldstad, Anton. Da bokklubben kom til Norge. I *NLÅ* 1992.
- Iversen, Irene. *Litteratur og samfunn*. Bind 1–2. Bibliotekhøyskolen, Oslo 1984.
- Kvalsvik, Bjørn Nic. Bokklubbene i skriftkulturen. I *NLÅ* 1990.
- Moi, Toril. *Sexual/Textual Politics*. (1985) Routledge, London and New York 1994.
- Moi, Toril. Appropriating Bourdieu: Feminist Theory and Pierre Bourdieus Sociology of Culture. I *New Literary History*. No. 4, Virginia 1991.
- Nordeng, Øystein. *Lesing og kommunikasjon*. Den Norske Bokklubben 1974.
- Norsk Boknøkkel* 1985. Utgitt av Norske bok- og

- papiransattes forbund.
Norsk Boknøkkel 1992. Utgitt av Norske bok- og papiransattes forbund.
 Rottem, Øystein. Generasjoner og epoker. I *NLÅ* 1983.
 Tusvik, Sverre (red.). Boka i mediasamfunnet. Rapport frå konferanse på Sundvolden 24–25.11.1993. I *KULTs skriftserie* nr. 25, *LIT-NORs skriftserie* nr. 7.
 Vogt, Kari et al. (red.). *Kvinnernes kulturhistorie* 1–2 (red.). Universitetsforlaget, Oslo 1985.
Women and Men in the Nordic Countries. Facts and Figures 1994. Nordisk Ministerråd, København 1994.
 Øvrelid, Bjarne. *Apologi for Bokklubben (Dagens Bok)*, Hovedoppgave, Institutt for sosiologi, Universitetet i Oslo 1989.

Noter

1. I denne artikkelen tar jeg utgangspunkt i bokklubber som utgir det jeg velger å kalle seriøs litteratur, det innebærer at jeg holder utenfor bokklubber som utgir populærfiksjon og underholdningslitteratur, slik som f.eks. Hjemmets Bokklubb. Innenfor denne kategorien har det imidlertid tradisjonelt vært overvekt av kvinnelige bidragsyttere og lesere. En kan i så fall spørre seg om det er derfor kvinnelige forfattere har hatt problemer med å legitimere sine seriøse skjønnlitterære bidrag. Kvinnelige forfattere ble tidligere assosiert med useriøsitet og underholdningslektre. (Se f.eks. Astrid de Vibe: «Underholdningslitteraturen 1840–1900» i *Norsk kvinnelitteraturhistorie* 1990.)
2. Den Norske Bokklubben må ikke forveksles med bokklubbgruppen De norske Bokklubbene. Den Norske Bokklubben kom etter hvert til å utgjøre bare en av denne bokklubbgruppens bokklubber.
3. Andreassen 1991.
4. Nordeng 1974.
5. Øvrelid 1989.
6. Den nye mellomgenerasjonen er født like før, under og rett etter den andre verdenskrig. Den er videre både en *intergrert del* av de nye mellomlagene, samtidig som generasjonen er et *produkt* av mellomlagenes vekst. Generasjonen er ingen homogen forsamling. Allikevel eksisterer det visse elementer som forener den, hevder Rottem. Han tar i bruk Bourdieu når han kaller dette for en grunnleggende felles
7. Bourdieu bruker begrepet *felt* for å vise hvordan mennesker, agenter, handler. Enhver sosialformasjon er strukturert av en hierarkisering av ulike felt. Et felt utgjør et eget, strukturert rom, som har egne regler for hvordan alt skal fungere sammen, og med egne maktforbindelser. Et felt kan også betegnes som en slagmark, der det gjelder å få kontroll over feltet.
8. Både Bokklubben Nye Bøker og Dagens Bok opererer med kategoriene Ekstrabok og Tilleggsbok, uten at det er noen nevneverdig forskjell mellom de to kategoriene. Jeg kaller derfor begge deler for ekstrabøker.
9. For eksempel har kvinneandelen på medlemslista til Bokklubben Nye Bøker steget fra 55% i 1980 til 75% i 1991. (Andreassen 1991)
10. *Norsk Boknøkkel* 1985 og 1992.
11. Andreassen 1991.
12. Autoritets- og frigjøringsproblematikken, bevisstgjøringsproblematikken, forholdet til folket og arbeiderklassen og rolle- og identitetsproblematikken. (Rottem 1983)
13. For eksempel Ketil Bjørnstad i *Det personlige motiv* (Bokklubben Nye Bøker 1985), Knut Faldbakken i *Glahn* (Bokklubben Nye Bøker 1985), Ola Bauer i *Hestehodetåken* (Bokklubben Nye Bøker 1992) og Ethan Canin i *Blue River* (Dagens Bok 1992).
14. Se f.eks. *Women and Men in the Nordic Countries. Facts and Figures 1994*. Nordisk Ministerråd 1994.

Kvinner og krig – myter og virkelighet

Av Tone Lindløv og Sunniva Ørstavik

«Kvinner og menns historie er like sammenknyttet som renningen og innslaget i en vevnad.» Slik kan vi oversette Elin Wägners ord til norsk. Men, fortsetter hun, «likevel har en klart å fremstille historien gjennom innslagene alene». Med disse ordene som motto, henter Tone Lindløv og Sunniva Ørstavik fram noen av historiens «rennetråder». Hvor er det blitt av kvinnes innsats under krigen? spør de. Var de med i den politiske motstandsbevegelsen? Var kvinnelige akademikere med? På hvilke måter? Og hvem var de? Spørsmålene er mange, og her kommer svar hentet fra blant annet Helga Stenes privatarkiv, fra illegale aviser og fra samtaler med kvinner som selv opplevde krigens dager.

Etter frigjøringen i 1945 marsjerte Hjemmestyrkene opp Karl Johans gate i Oslo og feiret freden som endelig var kommet. De hadde kjempet mot okkupasjonsmakten i de fem harde krigsårene, og ble hyllet for sin heroiske innsats. De som taktfast vandret oppover mot slottet denne junidagen var hjemmefrontens menn.¹ Kvinnene var hensatt til tilskuerplassen og sto på fortauet med blomster til heltene.² «De hadde fått beskjed om at det ikke passet seg å ha jenter i paraden,»

skriver Birgit Wiig.³ Ikke engang hun med dekknavnet «partisankvinnen Jacob» som hadde bygget opp Milorg⁴ på Hamar etter at organisasjonen ble revet opp høsten 1944, fikk lov til å paradere med sine mannlige kamerater.⁵

«Kjekke og søte småpiker»

Det var bare «kjekke og søte piker» som bedrev litt motstandsarbeid under krigen,

ifølge (mannlige) journalisters oppsummering av okkupasjonstiden. I presseoppslag fra frigjøringsåret 1945 kommenteres «de søtes» heroiske innsats med sidekommentarer om heltinnenens ytre attributter. Tre norske, kvinnelige studenter hadde utgitt 34 numre av den illegale avisen *Frihet og Fred*, med fare for sitt eget liv. Disse tre var Eva Christensen, Maren Sofie Røstvig og Elsa Thowsen.

Kildesøk

Hvor ble det av kvinnes innsats under krigen? Vi har hørt forholdsvis lite om den. Kvinner har til alle tider blitt oversett og forbigått når historien skrives. Det gjelder også den annen verdenskrig. Men det finnes et par hederlige unntak, og da er det gjerne kvinner selv som har sørget for dem. Blant annet har Celine Wormdal og Birgit Wiig skrevet om norske kvinner under okkupasjonstiden.⁶ I norske historiebøker er man ellers heldig hvis man finner et lite kapittel om «husmødrene som var hjemme og styrte hus» i krigsårene. Som etterkrigsbarn har vårt møte med andre kilder, som blant annet den illegale pressen og noen av de kvinnene som sto bak denne, gitt oss et annet bilde av mange kvinners virkelighet i okkupasjonstiden – et bilde som viser stor aktivitet blant kvinner i motstandsarbeid.⁷

Men det har ikke vært lett å finne disse kildene. Aviser fra etterkrigstiden skrev om «søte småpiger som syntes det var gøy å lure tyskerne». Det er tydelig at menn har skrevet for og om menn. Kvinner blir nevnt (hvis de overhodet blir omtalt) som *kjønn*, ut fra den tidens tradisjonelle kjønnsrolleoppfatning, og ikke som forkjempere for fred og rettigheter. Det er denne litterære myten vi ønsker til livs gjennom spesielt å belyse kvinnelige akademikers virke i okkupasjonstiden ut

fra deres posisjon som kvinner og akademikere.

I tillegg til intervjuer har vi blant annet hatt stor glede av Helga Stenes privatarkiv på Riksarkivet i Oslo. Også en rekke illegale aviser, blant annet fra Universitetsbiblioteket i Oslo, har gitt oss nyttig informasjon om kvinners motstandsarbeid under krigen.

Kvinnelige akademikers illegale virksomhet

I 1940-årene var kvinner i klart mindretall innenfor universitets- og høyskolemiljø – både antallet og andelen kvinnelige studenter og akademikere var betydelig mindre enn det er i dag. For eksempel var andelen kvinnelige studerende ved universiteter og høyskoler i Norge ca. 14 prosent i 1942.⁸ I tidsrommet 1940–1949 ble det uteksaminert i alt 8.378, av dem 966 kvinner, eller 12 prosent.⁹

Til tross for at kvinnelige akademikere var få i antall er deres historie et viktig bidrag til den sivile kamp mot «det tredje rikets» makt i vårt land. Kvinnelige akademikers illegale virksomhet under krigen var til dels av samme karakter som deres mannlige medstudenter og kollegers. Likevel bar deres innsats ofte preg av at de var kvinner. Vi ønsker å rette søkelyset både mot likhetene og mot det vi anser som forskjellene (i forhold til menn) i det arbeidet de utførte i motstandsbevegelsen.

Møte mellom generasjoner

Vi har tidligere sett på kvinners innsats under den annen verdenskrig.¹⁰ Dengang var vi særlig interesserte i lærernes motstandskamp, og vi rettet spesiell opp-

Maren Sofie Røstvig. (Foto: Karina Jensen, Aftenposten/Scanfoto)

merksomhet mot lektor Helga Stene og hennes innsats. Gjennom vårt tidligere arbeid med kvinners virke i krigsårene ble vi stadig forundret og begeistret over kvinners måte å arbeide illegalt på under krigen. Dette var noe av bakgrunnen for at vi ønsket å møte kvinner som selv hadde opplevd krigens dager. Vi var opptatt av kjønnsperspektivet og ønsket å snakke med dem om hvordan det var å være *kvinne* under krigen. Gjennom våre samtaler med Maren Sofie Røstvig, Ingerid Sanness Johnsen, Berit Østbye og Eva (og Odd) Nordland kom likevel andre forhold enn *kjønn* sterkere inn i bildet. Det var først og fremst «saken», eller det å leve i krig, som opptok våre informanter. Kjønn var sekundært når de skulle berette om sine minner fra krigen.

Vi opplevde en «generasjonskløft» som gikk lenger enn hva aldersforskjellen skulle tilsi. Som representanter for dagens kjønnsdebatt hadde vi nåtidens blick på datidens situasjon. Det ble en hemsko for vår forståelse av deres opplevelser, men samtidig en lærerik erfaring. Mens vi lette etter «kjønn» og kjønnets betydning ut fra et kvinneperspektiv, var våre informanter naturlig nok preget av sin tid og sine opplevelser. Det var ofte to ulike verdener som møttes. Konfrontasjonen mellom disse ga oss en ny forståelse av forskjellen mellom den tiden vi lever i i dag, og den situasjonen som var et faktum for femti år siden. Denne fremstillingen vil bli preget av dette.

Det er den illegale virksomheten rundt universitetsmiljøet som er vårt ut-

gangspunkt i denne sammenhengen. Var kvinners virksomhet under krigen forskjellig fra menns motstandsarbeid? Var deres virksomhet av en annen karakter? For å belyse dette har vi beveget oss inn i deler av den illegale virksomheten som kvinner deltok i under krigen. For å forstå vilkårene for virksomheten, vil vi først rette oppmerksomheten mot hvordan kvinnene vi intervjuet karakteriserer krigshverdagen.

Krigshverdagen

«Det var en tøff tid. Det var ingen klær å få kjøpt, ingen sko å få kjøpt. Jeg husker at det skar meg i hjertet å måtte klumse gjennom lesesalen med beksønstøvler, når solen skinte utenfor.»¹¹

Når vi har snakket med dem som opplevde krigen, har oftest kvinneperspektivet blitt underordnet i historiene om farene, sulten og det harde slitet i hverdagen. Motstandsarbeidet var viktig, og det var spesielt hardt for de mange som måtte livnære seg med en jobb ved siden av. En vanlig jobb virket også som skalkeskjul for det illegale arbeidet de gjorde. Men det var et slit. Å gå sulten dag ut og dag inn tok på kreftene, både psykisk og fysisk. Røstvig forteller:

«Jeg var så til de grader utsultet at jeg syntes jeg hadde det bedre i fengselet enn på hybelen. Det var så ille at da noen venner kom til meg på fødselsdagen min medbringende en god, fet slags fyrstekake, reiste parkettgulvet seg og slo meg i fjeset da jeg spiste et stykke. Magen kunne ikke tåle det. I årevis etter krigen fikk jeg vondt i magen når jeg spiste.»¹²

Å være student innebar – den gang som nå – at store deler av dagen gikk med til å lese. Det var viktig å holde på studie-plassen sin, kanskje spesielt for de kvinnene som var så heldige å ha mulighet til å studere.

En hverdag som består av å skaffe mat med nok næring til å holde ut en lang lesedag, er minner som flere av de vi har snakket med sitter igjen med. Blant annet forteller Østbye at hun måtte finansiere studiene sine selv, slik mange andre av hennes kvinnelige medstudenter var nødt til. Få familier prioriterte (eller hadde penger til) å finansiere sine døtres utdanning. Det fantes ingen Statens lånekaske for utdanning dengang. Man var avhengig av familiens støtte eller en jobb ved siden av studiene. Familiens finansieringsmuligheter var igjen avhengig av sosial status.

Kvinnene var en liten gruppe både som akademikere og som studenter under krigen. Å tilhøre et mindretall som hadde betydelige problemer med å legitimere sin rett som likeverdige, kan ha vært slitsomt. Dette, i kombinasjon med sulten og slitet, gjorde hverdagen til en helt annen enn den studiehverdagen vi kjenner i dag. Det var på denne bakgrunn kvinnene på samme tid kjempet for fred og frihet gjennom den norske motstandsbevegelsen.

Universitetets rolle under krigen

Universitetet var – den gang som nå – et sentrum for politiske, ofte radikale, krefter, og var således et viktig mål for okkupasjonsmakten. Den frie tanke, som gjerne kjennetegner Akademia, var en trussel mot det tyske rike. Tidlig var Universitetet et mål for tyskernes nazifiseringsbestrebelser.¹³ Likevel skulle det gå flere år før aksjonen mot Universite-

tet, 30. november 1943, var et faktum. Årene før stengningen var preget av uro og konflikter både innad i universitetsmiljøet og i forhold til Nasjonal Samling. Studentorganisasjoner ble oppløst og mange arrestasjoner ble foretatt.

Universitetet spilte en viktig rolle i motstandsbevegelsen. Likevel var det ikke Universitetet som institusjon som tok ledelsen for det organiserte illegale arbeidet. Motstandsbevegelsen ble bygget opp av frittstående enkeltmennesker, som igjen opprettet sine egne hemmelige institusjoner og grupper.¹⁴ Mange av disse frittstående personene var mannlige og kvinnelige studenter. Paroler som denne (fra 17. mai 1942) sirkulerte til stadighet på lesesaler og i auditoriene:¹⁵

STUDENTER!

Vi er gått inn i det tredje okkupasjonsår, og vårt forhold til okkupasjonsmaktene er stadig blitt mer og mer tilspisset. Terroren og tvangen har tiltatt, men i stedet for å svekke vår norske front, er denne blitt fastere og har gitt oss stadig seigere vilje og kraft til å kjempe mot ethvert overgrep. – Hvor angriperne har forsøkt å snike seg inn med sine «nyordninger», er de blitt kastet tilbake av en enig norsk front. Sjøfolkene, arbeiderne og prestene, og sist men ikke minst lærerne, har forsvart seg heroisk mot overgrepene og styrket vår front ytterligere mot nazistene. – Også Universitetet er rammet av «nyordningen». Vår fremste akademiker, rektor Seip er kastet i tysk konsentrasjonsleir for sin faste holdning mot nazistenes inngrep på Universitetet. Men hvor er studenten å finne i Norges frihetskamp? Er lunkenhet og

servilitet tradisjonen vi har fra Werghlands og Bjørnsons tid? Skal den norske student være opportunistens fanebærer i en tid hvor hele folket er i kamp mot barbari og undertrykkelse? Nei, og atter nei! Våre landsmenn venter en innsats av oss, og vi skal vise oss verdig denne tillit. Derfor er parolen: *INGEN NORSK STUDENT TILBAKE VED UNIVERSITETET I HØSTSEMESTERET!*

Universitetet stenges

Den 30. november 1943 var en vanlig studiedag i det okkuperte Norge. Mange studenter hadde allerede begynt lesedagen, mens andre var på vei til Universitetet. Men likevel var noe annerledes denne dagen. Rykter om at tyskerne skulle aksjonere mot Universitetet den dagen, hadde begynt å florere. Noen studenter unngikk derfor å møte Reichskommissar Terboven og hans menn denne kalde høstdagen, men det var mange som opplevde de lange timene i aulaen. Aksjonen 30. november førte til arrestasjoner av både kvinnelige og mannlige studenter.¹⁶ De kvinnelige studentene ble sluppet fri og anbefalt å reise til sine hjemsteder. Kvinnelige studenter ble ikke ansett for å være «farlige» studenter.

19. november i 1943 ble blant annet ti kvinnelige studenter arrestert og sendt til Bredtvet. Men også før aksjonen var flere kvinnelige og mannlige studenter arrestert. En av disse var Maren Sofie Røstvig.¹⁷ Hun sier i et innlegg i *Aftenposten* at:

«Vi var ikke rent få kvinnelige studenter som plutselig befant oss på Bredtvet i løpet av september måned 1943 ... Vi som ble arrestert, hadde ikke gjort noe for å fortjene det, bort-

sett fra at vi som alle andre hadde nektet å godkjenne nazi-oppnevnte personer som våre representanter.»¹⁸

Røstvig og hennes medsøstre ble arrestert, mistenkte for å motarbeide den nazistiske ideologien. De ble løslatt etter kort tid. Hvorfor de ble løslatt, er et ubesvart spørsmål, men igjen vil vi anta at det at de var kvinner gjorde at de ble ansett som mindre «viktige» fanger.

Kvinnene var på barrikadene, sammen med mennene. Men på flere områder gjorde kvinner seg spesielt gjeldende. Deler av den hemmelige, organiserte virksomheten ble drevet frem ene og alene av kvinner. Blant annet var kvinner fremtredende i den illegale pressen, og i annen organisert virksomhet mot nazifiseringen av Norge. Nedenfor skal vi rette oppmerksomheten mot hvordan kvinner, og kvinnelige akademikere spesielt, sto på barrikadene i motstandsarbeidet i Norge.

Den illegale presse og kvinnene

Av praktisk motstandsarbeid var det flere kvinner som risikerte livet i produksjon og distribusjon av illegale aviser.¹⁹ «De sorte pikene» kalte Maren Sofie Røstvig og hennes medstudenter Else Thowsen og Eva Aschim seg. De ga ut en illegal avis med politisk stoff. Avisens navn var *Frihet og Fred*. «(det) var en sterkt inspirerende avis. Med sine 34 nummer gav den en rikt variert stoffmengde, ikke minst om etterkrigstidens oppgaver.»²⁰

Wiig skriver i sin bok *Kvinner selv at Frihet og Fred*: «. . . etter alt å dømme var den eneste illegale avisen drevet utelukkende av kvinner.»²¹ Men trolig sto kvinner bak flere illegale aviser. Blant annet ga Helga Stene og hennes søster Aasta ut avisen *Våre skoler og høyskoler*.

Dette var en avis som rettet seg til både Universitetet, høgskolemiljøene og skolene. Hensikten var blant annet å få til et bedre samarbeid mellom de pedagogiske institusjonene. Søstre sto for produksjon og distribusjon av 8 numre av denne avisen, som kom ut i perioden 1941–42.²²

Flere andre illegale aviser hadde kvinnelige medarbeidere som besørget både produksjon og distribusjon. Spesielt var kvinner aktive i å spre avisene videre til «betrodde landsmenn». Ofte ble avisene merket med: «SPRE AVISA og øk opplaget ved å skrive av mest mulig»,²³ og mange kvinner satt med penn og blekk og reproduserte avisene.

En illegal avis var spesielt adressert til kvinnelige lesere. Denne het *Den Norske Kvinne*. Stoffet i avisen bar preg av husmødrenes oppgaver i hjemmet under krigen, men den kom også med nytt om kvinner som var aktive på barrikadene. Her er et utdrag fra denne avisens første nummers førstesideoppslag, 11. mai 1942:

VI KVINNER ER MED I KAMPEN!

Under forrige verdenskrig stod kvinnene i Europas hovedsteder langs gatene hvor soldatene dro fram og jublet og vinket og kastet blomster. Før krigens fire lange år var slutt var det mange bleke kvinneansikter og mange kvinneøyne som hadde grått seg tørre i Europa. Og mange, mange var vel de kvinner i alle land som drømte og håpet og trodde at krigens redslar ikke på ny skulle få lov til å herje vår jord. Men Hitler og hans germanske «herrefolk» ønsket og trengte krigen, og i den krigen de har sluppet løs på oss — Hitlers totale krig for å røve vår frihet og vårt fedreland og alt hva vi har lært å sette pris på — der kan

ingen stå ved siden og se på kampen, den har dratt også oss kvinner med i sitt dødelige alvor, den krever vår innsats så fullt og helt vi kan gi den.

Det var et viktig ledd i motstandsarbeidet å spre informasjon i en tid da radio var forbudt og aviser sensurert. Både Maren Sofie Røstvig og Helga Stene mener at det å være kvinne i slikt arbeid kunne være en fordel. «Det var fin kamuflasje i det å være kvinne,» hevder Røstvig. Og Helga Stene sier det så kraftig som at:

«... de ventet ikke at kvinner kunne gjøre en innsats, aller minst av ledende karakter. Det er typisk at en fremtredende kvinne i hjemmefronten ble fengslet og sluppet løs flere ganger, idet Gestapo tydeligvis håpet å finne ut hvem hun arbeidet for. At hun selv var i sentrum i et stort og viktig arbeid, falt dem ikke inn.»²⁴

Kjønn som kamuflasje

Helga Stene og Maren Sofie Røstvig gir med sine beretninger om «kjønn som kamuflasje» et eksempel på det rådende kvinnesynet i denne tiden. Dette tradisjonelle synet på kvinnen var representert i sin ytterste konsekvens i nazismens ideologi.

Ideologien bar preg av at kvinner var «ufarlige». Helga Stene hevder at den manglende tro på kvinners evner og muligheter som Gestapo representerte, aktivt ble benyttet av hjemmefronten i de senere krigsårene. Blant annet ble unge, «uskyldige» kvinner brukt i farlig kurérarbeid.

«Kinder, Kirche und Küche» var nazistenes slagord. Fra den svenske avisen *Dagens Nyheter* i august 1939 sakser vi denne parolen fra Hitlers partiprogram:

«Mannens värld är staten och kampen, kvinnans värld är familjen, barnet, hemmet ... Visar mannen tapperhet och hjältemod, så visar kvinnan tålmod och hängivelse: hon förstår att bära lidandet.»²⁵

Plakater med den ariske «moderen» var et ledd i massesuggesjonen om kvinners plass i samfunnslivet. Dette åpnet på sett og vis en mulighet for kvinnene til å delta aktivt i motstandsarbeid. «Ingen ville likevel tro at hun bedrev noe av betydelig art.» Et eksempel på dette gir Maren Sofie Røstvig når hun forteller om produksjonen av *Frihet og Fred*:

«At det i samme gård var et velferds-senter for tyske gaster, var egentlig en fordel: når jentene syklet inn i gården med ryggsekker fulle av illegalt materiale, regnet folk vel med at de var ute i et ganske annet ærend enn å produsere en avis i et kultent mørkt – og om vinteren beinkaldt – kamuflert «avlukke» innerst i et lagerrom.»²⁶

Kvinnelige akademikere

Norske Kvinnelige Akademikeres Landsforbund (N.K.A.L.) ble, som alle andre organisasjoner, forbudt i krigsårene.²⁷ Nazistenes hensikt med å oppløse all organisert virksomhet som ikke støttet deres ideologi, var å unngå store forsamlinger hvor man forsøkte å motarbeide deres prinsipper. Dette førte til at det heretter var vanskelig å møtes andre steder enn i kirken eller i hjemmene. En ny «arena» ble sentral for det politiske og kulturelle liv. «Istedenfor store saler kom de tusen dagligstuer.» For kvinnene var dette kjente steder og omgangsformer. Det ukonvensjonelle samværet kan ha

virket frigjørende. I de uformelle møtene i dagligstuer og på kjøkken ble det diskutert viktige politiske spørsmål. Men svært lite ble skrevet ned, da det skrevne ord var en større trussel.

Flere av de kvinnelige akademikerne fortsatte å møtes etter den formelle oppløsningen av organisasjonen.²⁸ Det første året hadde de månedlige sammenkomster i private hjem med opptil 20–30 personer. Senere måtte kvinnene samles i mindre grupper. Større forsamlinger måtte erstattes med små «teselskaper» for å forhindre den uheldige og til dels farlige oppmerksomheten som store grupper kunne medføre. Igjen var det å være kvinne en viktig forutsetning for å kunne møtes. En liten gruppe kvinner som møttes i private hjem, var det få som tiltrodde «skumle» hensikter. Kvinner drev vel ikke med politikk og denslags! Med teselskaper og syklubber som skalleskjul vekk et ikke en samling kvinner stor oppmerksomhet eller virket truende. Men her ble det «brodert» viktigere ting enn korssting! Ingerid Sanness Johnsen forteller også om arrangering av musikkafteiner som kamuflasje for motstandsarbeid blant de kvinnelige akademikerne.²⁹

Disse kvinnene la stor vekt på eget ansvar i formidling og spredning av informasjon. Som det også står skrevet i et referat fra de hemmelige møtene i Norske Kvinnelige Akademikers Landsforbund (N.K.A.L.) under krigen:

«Vårt ansvar som velutdannede kvinner ble understreket, det ville være av største betydning at folk ble orientert om Nazismen, ikke i en ånd av hat og bitterhet, men vi må holde levende indignasjonen over urett og overgrep.»³⁰

Et annet punkt som ble grundig drøftet

og diskutert i Oslo krets av N.K.A.L. på et møte allerede i september 1940, var hva man skulle gjøre dersom man selv var imot nazismen, men likevel var så økonomisk avhengig av levebrødet at man måtte bli på nazismens side i frykt for å miste jobben. Var det ikke da viktig å gå inn i en gjensidig økonomisk assuranse, og hjelpe de personene som satt i utsatte stillinger? Temaet ble tatt opp igjen på det følgende møtet i oktober det samme året. På denne tiden var forholdene blitt enda vanskeligere i det okkuperte Norge. På møtet den 3. desember kom professor Kristine Bonnevie og redegjorde for hvordan en hemmelig hjelpekasse var blitt organisert på Universitetet. Kvinnene var igjen føre var for det som et par år senere ble en realitet for Universitetet i Oslo, stengningen av Universitetet.³¹

Åndskampen

I ettertid har blant annet Helga Stene hevdet at det i stor utstrekning var det muntlige informasjonsarbeidet som var grunnlaget for de sivile motstandsaksjonene. Denne informasjonen hadde til hensikt å skape en opplyst folkeopinion. Også mange kvinner sto bak det opinionsskapende arbeidet.³²

Noe av det viktigste – og kanskje mest særegne – med de uformelle møtene til kvinner i motstandsarbeid, var deres stadige oppmerksomhet rettet mot opinionsskapende arbeid. Det å kunne opprettholde en ånd i forhold til hvilke verdier man ønsket å slåss for, var sentralt i motstandskampen for både kvinner og menn. Det var også et hovedtema når kvinner møttes både i organiserte og uorganiserte former. Professor Eva Nordland, som var student på denne ti-

den, forteller at det var viktig med alt som kunne opprettholde en slik *ånd*. Hun mener at dikterne var sentrale for å holde denne ånden ved like.³³ Spesielt stor betydning hadde kanskje Nordahl Griegs dikt «Til Ungdommen»³⁴, for opprettholdelse av håpet og troen:

Til Ungdommen

Kringsatt av fiender, gå inn i din tid!
Under en blodig storm – vi deg til
 strid!
Kanskje du spør i angst, udekket,
 åpen:
Hva skal jeg kjempe med, hva er mitt
 våpen?

Her er ditt vern mot vold, her er ditt
 sverd:
Troen på livet vårt, menneskets verd.
For all vår fremtids skyld, søk det og
 dyrk det,
dø om du må – men: Øk det og styrk
 det!

Stilt går granatenes glidende bånd.
Stans deres drift mot død, stans dem
 med ånd!
Krig er forakt for liv. Fred er å skape.
Kast dine krefter inn: Døden skal ta-
 pe!

Elsk – og berik med drøm – alt stort
 som var!
Gå mot det ukjente, fravrist det svar!
Ubygde kraftverker, ukjente stjerner –
skap dem, med skånet livs dristige
 hjerner!

Edelt er mennesket, jorden er rik!
Finnes her nød og sult, skyldes det
 svik.
Knus det! I livets navn skal urett falle.
Solskinn og brød og ånd eies av alle.

Da synker våpnene maktesløst ned!
Skaper vi menneskeverd, skaper vi
 fred.

Den som med høyre arm bærer en
 byrde,
dyr og umistelig, kan ikke myrde.

Dette er løftet vårt fra bror til bror:
Vi vil bli gode mot menneskenes jord.
Vi vil ta vare på skjønheten,
 varmen –
som om vi bar et barn varsomt
 på armen.

Av opinionsskapende arbeid som fikk betydelige og skjebnesvangre konsekvenser, var lærernes protestaksjon, og foreldreaksjonen i skolen. Da Quisling i februar 1942 utstedte en lov som påbød alle lærere å gi sitt samtykke til en undervisning i nazismens ånd, og innførte tvunget medlemskap i det nazistiske «Norges Lærersamband», gikk lærerne – både kvinnelige og mannlige – sammen i protest mot å la skolen nazifiseres. I denne sammenheng var det viktig at alle lærerne sto sammen i en felles front mot presset fra det nye regimet. Det var fremtidens barn og deres verdier og holdninger som sto på spill.

I kampen mot nazifisering av skolen sto kvinnelige akademikere i fronten. Fire kvinner dro av sted for å spre informasjon om aksjonen til de mer grisgrendte strøk av Norge. Disse fire var Helga Stene og hennes søster Aasta, Ingerid Sanness Johnsen og Odrunn Kaarstad.³⁵ Turen ble mulig å gjennomføre under påskudd om «studieturer». Overalt i landet ble de møtt av en klar holdning både blant lærere, lærerinner og foreldre: den norske skole skulle ikke la seg nazifisere. Resultatet av blant annet denne aksjonen ble at nazistene måtte trekke tilbake sine manifestasjoner fra februar måned. Den

Helga Stene (Foto: Berglund, Aftenposten/Scanfoto)

norske skole ble aldri nazifisert. Derimot ble over tusen lærere arrestert på grunn av protestaksjonen, og omtrent halvparten sendt på tvangsarbeid til Kirkenes, stuert sammen i «slaveskipet» Skjærstad høsten 1942.³⁶

Da påbudet kom om at alle barn og ungdommer mellom 10 og 18 år skulle ut i ungdomstjeneste for å tjene nazismens ideologi «for sin nasjonale oppdragelses skyld», «gjorde mødrene opprør», som Helga Stene sier det. På de «kvinnelige arenaer» som frisørsalongen, bakerbutikken og hos kjøpmannen, ble budskapet om å hindre nazifiseringen av ungdommen spredd. Foreldre støttet lærernes protest. Et flygeblad manet også dem til kamp: «Lærerne trues med avskjed for

det de har gjort for å beskytte våre barn mot N.S.s påvirkning. *Vi foreldre kan hverken suspenderes eller avskjediges. Nå er det vår tur til å slå et slag for barna*». Parolen ble stensilert og avskrevet – skal vi tro av mødrehender? – og distribuert gjennom kvinners nettverk.³⁷ Nærmere 300 000 foreldre sendte inn følgende erklæring til de rådende makthavere:

«Jeg ønsker ikke at mine barn skal delta i NSUFs Ungdomstjeneste, da de retningslinjer som er trukket opp for dette arbeide strider mot min samvittighet.»³⁸

Protesten ble vellykket, blant annet takket være modige kvinners arbeid. Quis-

ling måtte oppgi sine planer om tvangsorganisering av yrkesgrupper og av ungdommen.

Foreldreaksjonen er et eksempel på en protest som i betydelig grad ble ledet av kvinner, og hvor kvinner var en vesentlig drivkraft. Aksjonen var også en protestaksjon der kvinners informasjonsspredning hadde stor betydning. Helga Stene uttrykker det slik:

«Takket være denne spesielt politiske karakter okkupasjonen i Norge fikk, måtte også motstanden bli politisk, og fordi barneoppdragelsen ble et sentralt punkt i politikken, måtte oppdragene – i stor utstrekning kvinner – opptre aktivt i politikken som aldri før.»³⁹

Flere kvinnegrupper la stor vekt på politisk opplysningsarbeid. Det var viktig både å hindre nazifisering og samtidig hindre at kampen mot nazismen skulle brutalisere dem.⁴⁰ Helga Stene har i ettertid kalt dette for «kvinnelig åndsarbeid». Hun sier det på denne måten:

«... det originale og sant kvinnelige bidrag som kvinnene ydet til den politiske og kulturelle motstand, den som en under krigen kalte 'åndsfronten'. Det gjaldt å skape det åndelige klima som ga den nødvendige grobunn for individuell og gruppemessig motstand.»⁴¹

Opplysningsarbeidet var også en viktig del av den norske etterretningsorganisasjonen XUs arbeid. En av de fremste oppgavene til denne organisasjonen var å samle inn informasjon om den tyske okkupasjonsmakten og å formidle kunnskapen videre til de allierte. XUs ledelse besto blant annet av flere kvinner. Nest-

leder «Aslak», som alle selvfølgelig trodde var en mann, het Anne-Sofie Østvedt. Sammen med henne var også Astrid Løken sentral i ledelsen under dekknavnet «Eva». Disse kvinnene bidro i det praktiske arbeidet for å skaffe viktige opplysninger til de allierte.⁴²

Kjønn uten betydning i krigsårene?

Vi har nå sett på noen av de områdene hvor kvinner gjorde seg bemerket innenfor illegal virksomhet under krigen. Spørsmålet er om det vi har beskrevet var spesielt særegent for kvinner. Hvor stor forskjell var det egentlig mellom kvinners og menns illegale aktiviteter under krigen?

Vi har, gjennom våre intervjuer og samtaler med kvinnelige studenter fra den tiden, får inntrykk av at kjønn var av mindre betydning i krigsårene. Kvinner og menn jobbet mye side om side i motstandsarbeidet, og hadde ofte like arbeidsoppgaver. Både menn og kvinner drev frem den illegale pressen, menn og kvinner spredde viktig informasjon til «betrodde og sikre kamerater». Spesielt i studentmiljøet, som til alle tider har representert den noe mer radikale delen av samfunnet, kan det synes som om kvinner og menn var «i samme båt». Man kjempet sammen for en felles sak, mot en felles fiende.

Innsatsen i motstandsbevegelsen var vel delvis preget av det tradisjonelle kjønnsrollemønster den gang: Mennene dominerte den militære, dramatiske del av Hjemmefronten gjennom deltakelse i Milorg., i hjemmestyrkene, som grenseløser for flyktninger til Sverige, i sabotasjeaksjoner, men også i den sivile

åndskampen (den illegale pressen, etterretningsvirksomheten). Kvinnene sto først og fremst for den bokstavelige «hjemmefronten» i den livsviktige kampen for det daglige brød. Men også de risikerte livet i samme type motstandsarbeid som mennene, som medarbeidere i den illegale pressen, som distributører av informasjon, som kurerer, ja sågar i ledelsen for Hjemmefronten lokalt foruten «tradisjonelt» kvinnearbeid under krigsforhold, som sanitetspersonale og lotter.⁴³

Berit Østbye antyder at under krigen, i hvert fall blant studentene, var kjønn av mindre betydning når det gjaldt å kjempe mot nazismen og for den frie tanke.⁴⁴ Hemmeligholdelse, som var en forutsetning for motstandsarbeidet under krigen, var også med på å gjøre betydningen av om du var kvinne eller mann mindre. Ingen måtte vite hvem du var, hva du var eller hvor du kom fra. Østbye presiserer her noe av det essensielle i motstandsarbeidet. Det var en vanskelig situasjon der minst mulig måtte uttrykkes med ord, og navn alltid måtte skjules med dekknavn. Flere av de vi har snakket med hevder det samme. «Kvinneperspektiv» var av mindre interesse i krigens dager. Det gjaldt å overleve, spre informasjon til den man kunne stole på og best mulig hindre en nazifisering.

Flere av de som nå i ettertid mener at kjønn var en, om ikke uvesentlig, så i alle fall mindre betydningsfull, faktor under krigen, var alle sammen studenter i krigens dager. Helga Stene, og flere fra hennes miljø, var ferdig utdannet. I Stenes notater fra okkupasjonstiden kommer kjønnsperspektivet imidlertid klart frem. Berit Østbye antyder at arbeidsliv og studentmiljø representerte to ulike perspektiver. Forskjellen mellom kvinners og menns oppgaver og roller var muli-

gens mindre fremtredende i studentmiljøet enn i arbeidslivet.

Likevel, både Østbye, og som tidligere nevnt Røstvig og Stene, mener at også kvinner under krigen (som i dag) var seg bevisst å bruke de fordeler som deres kjønn innebar. Vi tenker her spesielt på myten om at «kvinner er ufarlige» og lignende holdninger som eksisterte på den tiden (og fortsatt eksisterer). Røstvig forteller at hun i fengselstiden bevisst brukte myten om den uskyldige kvinnen. «Piken som selvfølgelig ikke kan ha anelse om hva som rører seg i den politiske motstandsbevegelsen!» Som Berit Østbye så treffende sier det: «Å være kvinne er å være uskyldig».

At man i den senere tid også har blitt mer oppmerksom på kjønn som en ulikhetsskapende faktor, er sentralt i denne sammenhengen. Våre møter med kvinner som opplevde krigens dager som studenter tydeliggjorde ofte forskjellen mellom nåtiden og den gang. «Det er to forskjellige verdener,» påpeker Berit Østbye. En annen faktor er at det er lettere å få øye på et kjønnsperspektiv i ettertid. I selve situasjonen er det saken som gjelder, mens man i ettertid kan tillate seg å se mer analytisk på det som hendte.

Kvinnens manglende tendens til å skryte

Kvinnene er knapt nevnt når krigshistorien har blitt skrevet, med noen verdige unntak, som vi tidligere har nevnt. Vi mener at noe av årsaken til dette, ved siden av generell undergravning av kvinners stilling i historisk litteratur, kan være at kvinner gjorde seg mer gjeldende i en annen og mer skjult type arbeid enn det menn gjorde, som vi har vist: i informasjonsspredningen og opinionsarbeidet.

Man kan også stille spørsmål ved hvorfor mange kvinner som gjorde en så stor innsats under krigen, ikke selv har skrevet om dette i ettertid. Helga Stene snakket mye med kvinner om dette i etterkrigsårene. Hun møtte ofte kommentarer som: «Uff nei, det var så mye skryt etter frigjøringen at man orket ikke å tenke på å gjøre noe ut av det.»⁴⁵ Stene hevder videre:

«Kvinnernes manglende tendens til å skryte fører til at vi ikke tar vare på de positive ting som det er vår plikt å tilføre historien fra denne periode.»⁴⁶

Uavhengig av hvilket perspektiv man har på kjønn og dets betydning, tror vi at dette er en viktig påminnelse. Det er et gjennomgående trekk ved kvinners arbeid at det har en tendens til å bli «usynlig» og glemt, også av oss selv. Vi lærer av historien. Derfor er det viktig å trekke frem fra glemselen kvinners skjulte historie, også fra okkupasjons-tiden, og se på den både i datidens og nåtidens lys.

Tone Lindløv
pedagogisk-psykologisk rådgiver
Pedagogisk-psykologisk kontor
i Lørenskog

Sunniva Ørstavik
stipendiat
Institutt for sosialforskning

Litteratur

Aftenpostens aftenummer 25.08.1993.
Aschehoug og Gyldendals Store Norske Leksikon.
Brandt, Ellen. *Minervas sønner og døtre. Kandidater fra universiteter og høyskole 1890–1979*. Notat 5/86. Utredninger om forskning og høyere utdanning. NAVFs utredningsinsti-

tutt; Norges allmennvitenskapelige forskningsråd 1986.

Bratholm, Anders. *Motstandskampen 1940–45* ved Universitetet i Oslo. I *Lov og rett – Norsk tidsskrift*. Universitetsforlaget, Oslo 1993.

Dagens Nyheter 09.08.1939.

Den norske kvinne 14. mai 1942 (nr. 1, 1. årgang).

Johnsen, Ingrid Sanness. Samtale med Ingrid Sanness Johnsen 14. desember 1993.

Kleivan, Kåre. Meddelelse fra Kåre Kleivan 1995.

Lindløv, Tone og Sunniva Ørstavik. Helga Stene – en kvinne i kamp 1940–1945. I Knut Jordheim (red.). *Skolen 1992–1993*. Selskapet for norsk skolehistorie. Notodden 1993.

Luihn, Hans. *De illegale avisene*. Universitetsforlaget, Oslo 1960.

Morgenbladet. Kvinnernes innsats under krigen fullstendig glemt. 18.03.1954.

N.K.A.L. Notat fra styremøte i Oslo krets 14. juni 1940.

Nordland, Eva og Odd. Samtale med Eva og Odd Nordland 17. juni 1994.

Norum, Kåre. *Forspillet, i kirkegrenda 1942*. Cappelen, Oslo 1947.

Røstvig, Maren Sofie. Samtale med Maren Sofie Røstvig høsten 1993.

Steen, Sverre (red.). *Norges krig 1940–1945*. Bind 3. Gyldendal, Oslo 1950.

Stene, Helga. *Helga Stenes privatarkiv nr. 422*. Riksarkivet i Oslo.

Varden 25.04.1995.

Wiig, Berit. *Kvinner selv*. Cappelen, Oslo 1984.

Wormdal, Celina. *Kvinner i krig*. Aschehoug, Oslo 1979.

Østbye, Berit. Samtale med Berit Østbye 10. mai 1994.

Noter

1. «Hjemmefronten» var fellesbetegnelsen for alle grupperingene innen motstandsbevegelsen under okkupasjonen – fra hjemmestyrkene, «gutta på skauen», idrettsfronten, kirkefronten, skolefronten, den illegale presse, grenseloser og mange andre. Meddelelse fra redaktør Kåre Kleivan 1995.
2. Wiig 1984.
3. Wiig 1984, s. 17.
4. Milorg var den militære motstandsorganisasjon i det okkuperte norske området som gjennom vedtak i Forsvarsrådet 20. november 1941 ble anerkjent av regjeringen og lagt direkte under Hærens overkommando (fra febru-

- ar 1942). Meddelelse fra Kåre Norum.
5. Wiig 1984, s. 19.
 6. Wormdal 1979, Wiig 1984.
 7. Både kvinner og menn sto bak den illegale pressen. Se blant annet Luihn 1960.
 8. Fra Statistisk sentralbyrå.
 9. Brandt 1986.
 10. Lindløv og Ørstavik 1993.
 11. Fra samtale med Maren Sofie Røstvig høsten 1993.
 12. Wormdal 1979.
 13. Steen 1950, s. 128, 129, 130.
 14. Steen 1950, s. 128.
 15. Kopi av original parole. Funnet på Riksarkivet i Oslo.
 16. Bratholm 1993.
 17. Informasjonen er blant annet hentet fra en samtale med Røstvig høsten 1993.
 18. *Aftenpostens aftennummer* 25.8.93.
 19. At det ikke var noen ufarlig virksomhet viser det faktum at mer enn 320 personer ble drept på grunn av deltakelse i illegalt avisarbeid.
 20. Luihn 1960.
 21. Wiig 1984, s. 17.
 22. Lindløv og Ørstavik 1993.
 23. Blant annet *Den norske kvinne* 1942, nr. 1.
 24. Fra Helga Stenes privatarkiv på Riksarkivet.
 25. *Dagens Nyheter* 9.8.1939.
 26. Wormdal 1979, s. 54.
 27. Se blant annet Wormdal 1979, s. 60.
 28. Fra Helga Stenes privatarkiv på Riksarkivet.
 29. Fra samtale med Ingerid Sanness Johnsen 14. desember 1993.
 30. Fra styremøte i Oslo Krets av N.K.A.L 14. juni 1940
 31. Blant annet Bratholm 1993.
 32. Hentet fra referat fra N.K.A.L. i årene 1940–1945. Kilde: Riksarkivet.
 33. Fra samtale med Eva og Odd Nordland 17. juni 1994.
 34. Kopi av et eksemplar som ble distribuert til «betrodde medstudenter». Fra Eva Nordland.
 35. Lindløv og Ørstavik 1993.
 36. Norum 1947.
 37. Samme sted, s. 23.
 38. Lindløv og Ørstavik 1993.
 39. Helga Stenes privatarkiv, Riksarkivet.
 40. Mer om å hindre nazifisering, spesielt i skolen, i Lindløv og Ørstavik 1993.
 41. Helga Stenes privatarkiv, Riksarkivet.
 42. *Varden* 25.04.1995.
 43. Sigrid Steinnes var sekretær for Hjemmefrontens ledelse og hadde hele navnekartoteket i hodet. Wiig 1984, s. 19.
 44. Hentet fra intervju med Berit Østbye 10. mai 1994.
 45. Helga Stene i *Morgenbladet* 18.3.1954.
 46. Samme sted.

Hekseforfølgelse og kvinneforfølgelse – to sider av samme sak?

Av Rune Hagen

«Så sneglelangsomt kryper vi, at alle kvinnfolk flyr forbi. For skal først Satan ha visitt, er kvinnen foran tusen skritt» (Johann Wolfgang von Goethe). Hvilket grunnlag har vi for å hevde at hekseprosessene i tidlig nytid var synonymt med kvinneforfølgelse? Er det en direkte eller indirekte sammenheng mellom heksejakt og kvinnejakt? Eller er det overhodet noen sammenheng mellom kjønn og trolldomsforfølgelse? Rune Hagen er ute etter forklaringer på de historiske trolldomsprosessene, og diskuterer her i hvilken grad kjønn kan brukes som en uavhengig forklaringsvariabel.¹

I innledninga til byhistoria for Vardø skriver professor Randi Rønning Balsvik litt om de mange og brutale trolldomsprosessene i Vardø på 1600-tallet. Hun sier blant annet: «Og heksene ble pint og brent i kristendommens navn, og med ei umåtelig forakt for at de dessuten var kvinner». (1989, s. 35) Dette lille sitatet utgjør i et nøtteskall en utmerket innfallsvinkel til den problemstilling jeg

skal ta opp i det følgende. Ser vi litt nøyere på sitatet, gir Randi Rønning Balsvik ei forklaring på hekseprosessene der religionsfaktoren har primat i forhold til kjønnsfaktoren. Heksene ble først og fremst forfulgt rett og slett fordi de var hekser forstått som Guds jordiske fiender, de ble dernest forfulgt fordi de var kvinner. Kjønnsvariabelen er altså sekundær i forhold til religionsvariabelen.

Er det mulig å snu på rekkefølgen? Eller bør vi kanskje redusere kjønnsfaktoren i enda større grad? Bør vi kanskje aller helst presentere multikausale forklaringer på hekseprosessene, der kjønn bare utgjør én av en rekke forklaringsfaktorer? Bør hekseforfølgelsen i Europa på 1500- og 1600-tallet ikke diskuteres som et paneuropeisk fenomen, men forklares ut fra nasjonale og lokale utviklingstrekk, slik at kjønnsfaktoren kanskje har større forklaringskraft i visse europeiske regioner sammenlignet med andre?

En fortsatt uløst historisk gåte

Parallelt med en voksende empirisk forskningsaktivitet de siste 25 årene omkring de europeiske trolldomsprosessene i tidlig nytid, har det pågått en svært livlig, skarp og intens debatt om hvorfor den lærde politiske, geistlige og juridiske eliten kastet flere tusen mennesker på bålet for en forbrytelse som de færreste av dem kunne ha begått. Jeg tror det er riktig å si at selv om denne forskningsdebatten har avlivet en rekke myter omkring hekseforfølgelsen og utvilsomt frambrakt ny historisk viten, så er de historiske trolldomssakene om ikke et mysterium, så et historisk område der en rekke spørsmål ikke har fått noe tilfredsstillende svar. Hekseforfølgelsene utgjør fortsatt en uløst historisk gåte. Bakgrunnen for at det har vært så vanskelig for historikere og andre å forstå og forklare forfølgelsen, har langt på vei vært mangelen på klare komparative fellestrekk ved prosessenes karakter i de ulike europeiske land.

Det er imidlertid to forhold som synes å gjelde for de fleste land der heksefeberen fikk fotfeste. Tidsmessig finner vi de aller fleste europeiske hekse sakene i

løpet av en 150-årsperiode, fra omlag 1550 og ut 1600-tallet. De europeiske hekse sakene har der nest det til felles at de primært rammet kvinner. Bare noen få land og en del mindre regioner kan påvise et prosentvis større innslag av menn enn av kvinner i prosessomfanget. På denne bakgrunn skulle vi tilsynelatende kunne tro at kjønn måtte være en framtrædende forklaringsfaktor hvis vi primært ønsker å se heksejakten ut fra en felles europeisk synsvinkel. Utover selve tidsperioden og den store kvinneandelen, er det få klare kjennetegn. Hekseforfølgelsene kan ikke forklares ut fra politiske og økonomiske konjunkturforskjell, ei heller på bakgrunn av det religiøse skillet under senrenessansen. Her er variasjonen mellom europeiske land for stor til at man kan snakke om et felles fundament.

Innen trolldomsforskningen i dag regner man vagt og noe usikkert med at omlag 80.000 til 90.000 kvinner i løpet av rundt 150 år kom i kontakt med rettsapparatet, anklaget for trolldomskriminalitet. Kvinnene utgjør gjennomsnittlig nærmere 80 % av hele prosessomfanget. Kvinnene fikk dessuten noe strengere straff enn menn, slik at rundt 85 % av alle dødsdommene rammet kvinner. Det vil si at omkring 50.000 europeiske kvinner ble dømt til øks, ild og bål i perioden fra 1550 til utgangen av 1600-tallet. Dette er en av de svært få gangene i europeisk historie at kvinnene utgjør et stort flertall i en kategori av alvorlig kriminalitet og sågar får strengere straff av domstolene enn menn. Ut fra dette kvantitative grunnlaget var forfølgelsen klart kvinnerelatert, men forfølgelsen var ikke kvinnespesifikk. Vil man allikevel hevde, slik enkelte kvinneforskere har gjort, at heksejakten var kjønnsspesifikk, må man på en eller annen måte kunne

eliminere noen tusen trollkarer. Jeg kommer tilbake til dette spørsmålet senere.

Demonologien

Det ideologiske legitimeringsgrunnlaget for de historiske hekseprosessene finner vi i demonologien – det vitenskapelige studiet av demoners vesen og virkefelt. Den mest kjente av de mange demonologiske avhandlingene er *Malleus Maleficarum* eller *Heksehammeren* som – med pavens velsignelse – kom ut i 1486/87. På andre halvdel av 1500-tallet og noen tiår utover på 1600-tallet hadde demonologien sin glansperiode. I Europa ble det på denne tiden gitt ut flere hundre slike avhandlinger. Hver av dem kom gjerne ut i flere opplag og fikk stor spredning takket være oppfinnelsen av boktrykkerkunsten, og det faktum at mange av de fremste demonologiske skriftene var skrevet på nasjonalspråket, og ikke på latin. Demonologien ble utformet av framtrepende intellektuelle. Her må særlig nevnes den franske juristen og stats-teoretikeren Jean Bodin, som i 1580 ga ut et viktig verk om heksenenes demonomani. Denne boka er viktig fordi den kom like i forkant av de mest intense prosessene.

Boka ble hurtig kjent over hele Europa, også i Norden. Bodin blir gjerne beskrevet som tidens universalgeni, men da på bakgrunn av en rekke banebrytende arbeider innen økonomi, politikk, religion og historie. I ettertid har mange undret seg over at universalgeniet også kom med et dogmatisk demonologisk skrift. Både *Heksehammeren* og Bodins demonologi var utformet som en manual i heksejakt, og henvendte seg til geistlige inkvisitorer og verdslige dommere. Demonologien er entydig kvinnefiendtlig – en kvinnefiendtlighet som ble ytterligere

forsterket av renessansetidens lingvistiske kontekst. Perioden preges av skolas-tikkens kvinnesyn og gjenfødselen av antikkens sterke nedvurdering av kvinner. Mange, ikke minst kvinneforskere, har pekt på at 1500- og 1600-tallet preges av en uvanlig sterk forakt for, nedvurdering av og frykt for kvinner. Manifestasjonen av denne misogyni og frykt for kvinnes demoniske krefter var hekseprosessene – en antifeministisk voldsatferd. Kvinneundertrykkelsen var så sterk og virkningsfull at vi nærmest fikk skapt en «ny» kvinne fra 1700-tallet og utover – et idealbilde av kvinner som tause, aseksuelle og passive. I et slikt perspektiv kan vi oppfatte heksejakten som en tidlig og særlig brutal form for disiplinering, sivilisering og kultivering av kvinners tankeunivers og atferdsformer.

Behovet for å temme naturen

Ut fra demonologien kunne alle mennesker risikere å bli mistenkt for trolldomsvirksomhet. Unntakene var få – begrenset til rettskafne og fromme dommere, det vil si de som tok hekseplagen på alvor, og til noen gudfryktige personer innen presteskaper. Men selv om de fleste mennesker kunne bli mistenkt for å stå i ledetog med Satan, hans smådjevler og demoner, var det allikevel slik at kvinnene var mer tilbøyelige til å gå i forbund med djevelen enn tilfellet var med menn.

Femina er avledet fra Fe og Minus, noe som betyr at kvinnen er mindre sterk i troen enn mannen, argumenterte de to forfatterne av *Heksehammeren*. Et vedvarende tema i demonologien er kvinnens uregjerlighet og særlig hennes ukontrollerte seksualitet. Demonologene oppfattet kvinnen som svak, syndig, lu-

Interiør fra en heksebolig. Illustrasjonen er hentet fra Thomas Erastus' bok «Dialoger i forbindelse med heksenens makt». Genève 1570. (Kilde: Kvinnenes kulturhistorie, bind 1, Universitetsforlaget 1985).

nefull, skjodesløs og seksuelt ustabil. Kvinnenaturen var i sitt vesen demonisk. Kvinnen sto i det hele tatt nært den farlige og ville naturen. I heksebildene til demonologene framstilles kvinner som dyrelignende vesener, de har samleie med en djevel i skikkelsen av en svær geitebukk. I andre sammenhenger møter vi hos demonologene trollkvinner som omga seg med sugende kjæledyr som egentlig er tjenende demoner. Heksefiguren symboliserte den ville og ukontrollerte naturen. Naturens syklus var kvinnelig. Vi kan kanskje si det slik at rettsforfølgelsen av trollkvinner var en del av den nye naturvitenskapen og behovet for å temme naturen.

Med denne kvinnebestemmelsen var det nærliggende å tro at kvinnene var særlig utsatt for Satans fristelser. De ble hans farligste våpen. Ved hjelp av kvinnen trengte så djevelen seg inn hos menn. Kvinnene gjorde menn syke, brakte ulykke over dem og, verst av alt, gjorde dem impotente. Aktive kvinner hadde en ond tunge og ble utlagt som demoniske og kjønnslige. Jo sterkere demonologene understreket diabolismen, desto større ble «feminiseringen» av heksekunsten. Den skotske kongen James VI, senere James I av England, skrev i 1597 at det var 20 trollkvinner for hver trollmann, mens Jean Bodin mente at forholdet var 50 til en.

Trollkvinnene den største trussel

Et sentralt poeng ved kvinneforakten innen demonologien var at trollkvinnene faktisk representerte en større trussel mot Gud, naturen, kongemakten og landenes stabilitet enn hva Satan selv sto for. Trollkvinnene kunne gjøre større skade enn hva Satan maktet alene. For å tilfredsstille sitt begjær og sin hevnjerrighet presset trollkvinnen Satan til alskens djevleskap. «Han ville verken ha rammet mennesker eller kveg med sykdommer hvis blott heksene hadde latt ham være,» skrev engelskmannen Robert Burton i 1621.

Demonologene skriver seg inn i og virker forsterkende inn på en tradisjon der frykten for kvinners seksualitet og for kvinnekjønnets som sådant utgjorde en viktig del av den herskende mentalitet i tidlig nytid. Kvinnebildet går i retning av ei oppfatning der Satans og kvinnes verden blir stilt opp mot Guds og menns verden. Forfølger vi dette resonnementet ytterligere vil vi så kunne hevde at menn i heksesammenheng gjorde felles sak med øvrigheta, som selvsagt hadde gudommelig legitimitet, mot kvinnene. Jo nærmere vi knytter kvinneangst til den herskende kultur, dess klarere blir sammenheng. Som en fransk historiker har uttrykt det: Den herskende kultur fryktet Satan, hekser, kvinner og jøder, mens allmuens redsler gikk i retning av havet, pesten og sulten.

Korrelasjonen mellom kvinne og heks ble under senrenessansens Europa nærmest tatt som gitt, som en selvinnsynende sannhet. Datidens tanke- og praksisnormer baserte seg på polaritet som et strukturerende kosmologisk prinsipp. Polariteten tilhørte rett og slett tingenes orden. Klassifikasjon innen et slikt dua-

listisk tanke-system kjennetegnes av hierarki og asymmetri. Menn ble assosiert med positive kategorier, mens kvinner ble assosiert med kategoriens negative motstykke. Eksempler på slike asymmetriske klassifikasjoner kan være: natur/kultur, kaos/orden, kropp/sjel, følelser/fornuft, ond/god, kald/varm, fuktig/tørr – og, selvsagt, Satan/Gud. Den intellektuelle kultur tok det altså nærmest for gitt at trolldomskriminalitet var en forbrytelse som primært ble begått av kvinner. Ideologien og tidens mentale horisont forklarer hvorfor kvinner som sådanne var sårbare og kunne komme i søkelyset som heksemistenkt, men ideologien forklarer ikke hvorfor visse kvinner faktisk ble rammet. Hva var spesielt ved de kvinnene som ble kriminalisert som hekser?

Usømmelige kjeftesmeller

Et moment ved den omtalte polaritetskonteksten finner vi i oppfatningen av hva som generelt var sømmelig kvinneatferd. Passivitet, underdanighet og taushet ble oppfattet som positive attributter ved kvinnen. Taushet var en pryd for henne, hun burde spesielt beherske tungen i menns nærvær. I tråd med den antikke arv, forventet menn at kvinnen i det tidlige moderne Europa skulle være taus. Taushet var et tegn på hennes ære, respekt og verdighet. Tidens regler for kultivert språk tilsa at kvinnen ikke skulle uttrykke seg gjennom en høyroret munnbruk. I heksesammenheng møter vi kvinner som ikke oppfylte forventningene om taushet. Heksa representerte det motsatte av akseptert kvinneatferd.

Et gjennomgående personlighetstrekk ved trollkvinnen var hennes stygge munn. Hun var ei kjeftesmelle som gjen-

nom sine skjellsord virket farlig, utfordrende og truende. Hun passet ikke munnen, hun var frekk og svarte tilbake. Sladder, kringel og egenrådighet var svært ofte aspekter ved den heksemistenkte kvinnen. Det skadelige ordet ble hennes, ofte eneste, maktmiddel. Med eder lovte hun forbannelse. Hennes verbale kraftsalver ble oppfattet som kroppsforurensende. Gjennom sine besvergelses vekket hun kroppsonde ånder til live hos den som følte seg utsatt for angrepet. Smerte, sykdom og død ble – innenfor det vi kan kalle det magiske verdensbildet hvor subjektivitetskonstitueringen er uklar – tolket som et fiendtlig angrep utenfra. Trollkvinnens ord hadde fysisk kraft. Når vi leser rettsdokumentene fra hekkesakene finner vi ofte formuleringer som at hun har satt ondt på personer eller dyr, hun blir beskyldt for å sette ut ondt, kaste ondt på, eller rett og slett for å ha lovet ondt. Fra hennes skarpe, onde tunge kom det ut skadebringende ondskap som medførte at mennesker og dyr «sprakk sønder».

Skal man lete etter et felles karaktertrekk ved de mange tusen europeiske kvinnene som ble dømt til ilden, må det bli deres dårlige omdømme. Kvinner som var uavhengige – det vil si som var mye for seg selv, som ikke hadde giftet seg eller som hadde overlevd ekteskapet, altså enker – ville, ved siden av å få et dårlig omdømme, være særs utsatt for trolldomsanklager. Den europeiske hekse var med andre ord vanligvis ei kvinne som ikke lot seg assimilere inn i det vestlige, patriarkalske familiemønsteret. Vi tolker altså heksejakta som en tidlig og brutal form for disiplinerende av kvinnenaturen. Innenfor en slik tolkningsramme blir hekseforfølgelse et historisk spesifikt uttrykk for kjønnsbasert vold mot kvinner.

Ærbare kvinner som rettsekspertise

Med basis i rettsdokumentene og omstendighetene rundt trolldomskriminalitet kan vi tenke oss minst to, tilsynelatende alvorlige, innvendinger mot oppfatningen av hekser som patriarkatutfordrende kvinner og dermed heksejakt som uttrykk for kvinneforakt. I heksesammenheng møter vi i større grad enn blant andre former for kriminalitet på 1600-tallet, aktive kvinner. Kvinner spiller gjerne en framtrekkende rolle i selve saksgangen. De utla andre kvinner og avgav vitneprov mot kvinner. Vi møter i flere tilfeller såkalte ærbare kvinner som en slags rettsekspertise. I de land hvor lokalisering av heksemerker og djevlemerker var avgjørende beviser for trolldomskunst, var det gjerne kvinner, f.eks. jordmødre, som kledde av, barberte og foretok gynekologiske undersøkelser av mistenkte. Slike inspeksjoner av andre kvinners kjønnsorganer med påfølgende vitneutsegn kunne være helt avgjørende for utfallet av sakene.

Hvordan rimer dette med oppfatningen av hekseprosessene som kjønnskonflikt og kjønnsjustis? Er det ikke slik som Hans Eyvind Næss uttrykker det at vi ut fra de norske tingbøkene kan studere forholdet mellom menn og kvinner, hvor vi særlig kan peke på kvinnes aktive rolle i rettsprosessene? Noen form for kjønnsjustis eller en systematisk kjønnsdiskriminering innen rettsvesenet kan det ikke være snakk om. «Myten om mannssamfunnet og kvinneundertrykkelse blir . . . lett å tilbakevise; kvinner opptre hyppig i tingbøkene både som parter, vitner, jordeiere og handlende,» skriver Næss (1991, s. 173).

For det andre kunne vi kanskje også

oppfatte domstolenes arbeid med hekse-saker som en arena for håndtering av konflikter mellom kvinner. Hekseprosessene, eller iallfall en god del av dem, var kanskje uttrykk for frykt, spenning og konflikt kvinner imellom. Var det ikke den mistenkte nærkona som hadde forårsaket tørre bryst og tatt livet av hennes nyfødte barn under barselperioden? Var det ikke disse onde kvinnene som hadde drept familiens husdyr, sørget for at hennes mann forliste på havet utenfor Domen i Øst-Finnmark der heksene samlet seg med sin skadelige vindmagi, og var det ikke disse kvinnetøsene som hadde ødelagt avlingene gjennom en kald og regnfull sommer? Kvinne er kvinne verst, også i heksesammenheng – eller hva?

Kvinnenenes deltakelse i forbindelse med trolldomskriminalitet er for mange lands vedkommende økende utover 1600-tallet. Men det voksende innslaget av kvinner var proporsjonalt med innslaget av diabolisme. Til tross for at kvinnene spilte en viktig rolle med sine kunnskaper, sine vitnesbyrd og lignende, utspilte dette seg innenfor rammer som bekreftet og styrket et rettssystem skapt og kontrollert av menn. Ærbare kvinner, som jordmødre, var godt kvalifiserte når det gjaldt å avsløre ei heks. Det ble erkjent av menn. Jordmødre kunne skille mellom naturlige kroppsutvekster og unaturlige fysiske merker og vorter. Men disse kvinnene ble anvendt innenfor rammene av den kvinnefiendtlige demonologien. Ideologien om djevlebesettelse, med sine sterke undertoner av kvinneforakt, ble altså sementert av den kvinnelige rettsekspertisen. Konflikt mellom kvinner og kvinner som aktive aktører undergraver ikke misogyni som sentral kategori i diskusjonen om hekseprosessene. Menns forventninger om sømmelig

kvinneatferd hadde en internaliserende effekt. Kvinner som vitnet mot kjeftsterke hekser bekreftet og kunne sågar forsterke menns forakt for visse kvinnetyper.

Hva med trollmennene?

Så helt til slutt: vi står igjen med noen tusen menn. Hva med dem? Hvordan skal vi forklare at hekseprosessene rammet flest kvinner, men faktisk også noen menn? Gikk de tilfeldigvis bare med i dragsuget? Er ti–tyve tusen trollmenn bare unntaket som bekrefter regelen? Ja, langt på vei er det slik. De fleste menn som ble dømt for trolldomskriminalitet hadde et slektskapsforhold til den kvinnelige hekse. Hekseri var et fenomen som fulgte familielinjer og nære vennskapsrelasjoner. Menn som sto nært den tiltalte kvinnen, kunne risikere å bli implisert i saken. Slik ble enkelte menn dratt med, men som en sekundær person, og dermed en person som gjerne fikk mindre alvorlig straff.

Andre menn ble anklaget for hekseri som en blant flere typer forbrytelser. I visse strøk av Europa ble menn rammet fordi myndighetene forvekslet hekseri med politisk og religiøst kjetteri. I atter andre tilfeller ble trolldomsprosesser ført mot menn som en fleksibel strategi for å bli kvitt politiske opponenter, for å oppnå økonomisk gevinst gjennom tilranelse av eiendom og formue. I noen europeiske områder kom myndighetene i kontakt med trolldomstradisjoner som var sterkt dominert av menn, og menn ble derfor utsatt for forfølgelse. Mot slutten av hekseprosessenes tidsalder kom kjedeprosesser i enkelte regioner helt ut av kontroll, og rammet både kvinner, menn og barn; bønder og myndighetspersoner. Enkelte vil mene at slike vilkårlige kje-

deprosser er en av årsakene til heksefeberens opphør.

Kjønnsperspektivet er vesentlig for videre forskning

Min konklusjon på diskusjonen og på spørsmålet om hekseforfølgelse og kvinneforfølgelse var to sider av samme sak, får bli som følger: Det er en intim forbindelse mellom hekseforfølgelse og kvinneforakt. Hekseforfølgelse kan langt på vei forklares som et produkt av en kjønnskonflikt innenfor de spesifikke sosio-historiske rammene i det kristne Europa på 1500- og 1600-tallet. Heksejakt og kvinnejakt er nært relatert til hverandre, men kan imidlertid ikke helt reduseres til hverandre.

Jeg har ovenfor antydnet noen aspekter ved relasjonen kvinne og heks. Pretensjonene har ikke vært å gi noe fullstendig bilde av problematikken. Min hovedhensikt har vært å få fram kjønnskategorien som et helt vesentlig analyseredskap i forståelsen av den europeiske hekseforfølgelsen. Overvekten av kvinner i hekseprosessene på 1500- og 1600-tallet er slik jeg ser det, ikke bare et viktig, men det klareste kjennetegn ved disse prosessene. Derfor vil den framtidige trolldomsforskning ha mye å hente av fruktbare perspektiver fra moderne kvinnehistorie, fra kjønnsanalyser og i feministisk teori. Det er et tankekors, slik Elspeth Whitney

relativt nylig skrev i en artikkel (1995), at hovedstrømmen i den svært så mannsdominerte historiske trolldomsforskningen hittil har ignorert og til dels latteliggjort kjønnsperspektivet i forståelsen av hekseforfølgelse.

Rune Hagen
universitetsbibliotekar
Universitetet i Tromsø

Litteratur

- Balsvik, Randi Rønning. *Vardø. Grensepost og fiskevær*. Bind 1, Vardø 1989.
- Barstow, Anne Llewellyn. *Witchcraze*. San Francisco 1994.
- Bodin, Jean. *On the demon-mania of witches* (1580). Toronto 1995.
- Burke, Peter. *Samtalskonstens historia*. Göteborg 1995.
- Burton, Robert. *Melankoliens Anatomi* (1621). Oslo 1994.
- Larner, Christian. *Enemies of God*. London 1981.
- Merchant, Carolyn. *Ecological Revolutions*. London 1989.
- Næss, Hans Eyvind. *For rett og rettferdighet i 400 år. Sorenskriverne i Norge 1591–1991*. Oslo 1991.
- Whitney, Elspeth. The Witch «She»/The Historian «He»: Gender and the Historiography of the European Witch-Hunts. I *Journal of Women's History*, vol. 7, No. 3, Fall 1995.
- Willumsen, Liv Helene. *Trollkvinne i Nord*. Tromsø 1994.

-
1. Artikkelen ble opprinnelig holdt som foredrag ved DET XX NORD-NORSKE HISTORIE-SEMINAR i Alta 15.–17.9.1995.

Mannen som ikke ser

Etiske refleksjoner omkring ofring og vold mot sønner

Av Jørgen Lorentzen

Utgangspunktet for denne artikkelen er et ønske om å tematisere skjørheten i forholdet mellom far og sønn i vår kultur og i vårt samfunn. Et samfunn som i all hovedsak opprettholdes av fedrenes makt, og som derfor stadig må kalles patriarkalsk. Rent fysisk manifesterer denne mennenes makt seg i volden mot kvinner og barn. I dagens Norge viser tallene at over 100 000 menn har problemer med vold; 19 prosent av jentene og 10 prosent av guttene blir utsatt for seksuelle overgrep, hvor fedrene er en av de mest aktive aktørene. Det menneskene – kvinnene, døtrene og sønnene – bak tallene vitner om, er en fedrekultus som ikke er i stand til å se «den andre» – en «annen» som i denne sammenhengen utgjør grunnlaget for den familiære og nære kjærlighet. Og det er denne maskuline blindhet sønnene vokser opp i og virrer omkring i.¹

Jeg skal belyse dette emnet først og fremst gjennom to tekst-eksempler. Begge omhandler relasjonen mellom far og sønn. En mytisk, historisk tekst og en mimetisk, berettende tekst fra samtiden. Den første teksten er fra Det gamle testamente, 1. Mosebok, den andre fra en psykologs analyse av en ung gutts terapi. Jeg ønsker ikke å lese tekstene med hen-

syn på historisitet eller kontekstuell plassering. Jeg ønsker å lese tekstene ut fra deres utsigelse, ut fra den ideologi eller etikk tekstene er bærere av her og nå, med utgangspunkt i de karakterene som handler i tekstene. Tekstlesningen blir dermed et ønske om å finne det «litterære» og erkjennelsesmessige krisepunkt for relasjonen mellom far og sønn.

I artikkelen bruker jeg bevisst begrepene *mannen* og *sønnen* som handlende subjekter, i tilfeller hvor jeg også kunne ha skrevet *kvinnen* og *datteren*. Grunnen til dette er at jeg i denne sammenheng ønsker å fokusere oppmerksomheten på maskuliniteten og det mannlige ansvar.

Abrahams offervilje

Tekstutdrag 1. Mosebok kap. 22:

En tid etter at dette hadde hendt, ville Gud sette Abraham på prøve. Han sa til ham: «Abraham!» Og Abraham svarte: «Ja, her er jeg.» Da sa han: «Ta Isak, din eneste sønn, som du er så glad i, og dra til Moria-landet! Der skal du ofre ham som brennoffer på et av fjellene som jeg vil vise deg!»

Morgenen etter stod Abraham tidlig opp, lesset på eselet sitt og tok med seg to av tjenesteguttene sine og sønnen Isak. Han kløvde ved til brennofferet, og så gav han seg på vei til det stedet Gud hadde sagt ham. Den tredje dagen da Abraham så seg omkring, fikk han øye på stedet langt borte. Da sa Abraham til tjenesteguttene sine: «Bli dere her med eselet, mens jeg og gutten går dit bort for å tilbe; og så kommer vi tilbake til dere.» Så tok Abraham offerveden og la den på Isak, sønnen sin. Selv tok han ilden og kniven i hånden; og så gikk de sammen, de to. Da sa Isak til sin far Abraham: «Du far!» Og han svarte; «Ja, gutten min.» Isak sa: «Se her er ilden og veden, men hvor er lammet som vi skal ofre?» Abraham svarte: «Gud vil nok selv se seg ut et offerlam, gutten min.» Og så gikk de videre de to. Da de kom til det stedet

Gud hadde sagt, bygde Abraham et alter der og la veden til rette. Så bandt han Isak, sønnen sin, og la ham på alteret, oppå veden. Og Abraham rakte ut hånden og tok kniven for å ofre sin sønn. Da ropte Herrens engel til ham fra himmelen og sa: «Abraham, Abraham!» Og han svarte: «Ja, her er jeg.» Da sa engelen: «Legg ikke hånd på gutten og gjør ham ikke noe! For nå vet jeg at du frykter Gud, siden du ikke engang sparte din eneste sønn for meg.» Da Abraham så opp, fikk han øye på en vær som hang fast etter hornene i et kjerr like bak ham. Da gikk han bort og tok væren og ofret den som brennoffer istedenfor sønnen sin. Og Abraham kalte dette stedet «Herren ser». Og den dag i dag sier de: «På fjellet hvor Herren lar seg se.» (Bibelen, Det Norske Bibelselskap 1978)

Denne korte teksten har hatt en helt spesiell plass i historien og i bibelhistorien, ganske enkelt fordi den handler om en fars offer av sin sønn. En ofring som helt opp til vår tid har blitt gjenstand for stadig nye tolkninger.² Likevel er det ikke relasjonen mellom far og sønn som har vært viktig i tolkningen av teksten, men forholdet mellom Abraham og Gud. Teksten er lest som et vitne om Abrahams faste tro, og om hvilke prøver Gud til tider kan utsette mennesket for. En ganske vanlig teologisk lesning er å gjøre teksten til et eksempel på nødvendigheten av lydighet overfor Gud. Gud stiller menneskene på prøver, og da er det kun i en fast tro på at Gud vet best, at menneskene kan vise sin lydighet overfor Herren. Menneskene må være villige til å sette selvet til side, og la Gud overta subjektiviteten. Tvilen blir et vitne om at du er usikker i din tro, og om du opprett-

holder et eventuelt reflekterende selv, kan du bli sett på som ulydig.

Frygt og bæven

Søren Kierkegaard sammensmelter en teologisk og en filosofisk lesning av fortellingen om Abraham i essayet «Frygt og bæven». Her diskuterer Kierkegaard det etiske i forhold til det teologiske. Det etiske, sier Kierkegaard, er det allmenne, og det allmenne er det som er gjeldende for enhver. Hvordan har det seg da at Abraham kan overskride det allmenne, og dermed det etiske, ved å ofre sin sønn? Til det svarer Kierkegaard: «Troen er nemlig dette paradox, at den enkelte er høiere end det almenne». Abraham står i forhold til det absolutte gjennom troen, og derfor er fortellingen om Abraham en fortelling om en teologisk suspensjon av det etiske, ifølge Kierkegaard. Hvis vi ikke er villige til å akseptere at en slik teologisk suspensjon finnes, blir jo Abraham stående tilbake som en morder. Det Abraham gjør, gjør han for Guds skyld, og aldeles identisk hermed for sin egen skyld. Gud og Abraham er blitt ett, med en felles vilje. Kierkegaard gir derfor Abraham medhold i hans rett til å fyre opp under sin sønn, under Guds åsyn.

Når teologer leser teksten, så leses den symbolsk, med utgangspunkt i teksten som et avsluttet hele. Teksten om Abraham og Isak blir en tekst om hvor harde prøver Herren kan sette menneskene på, men med den selvfølgelig viten om at det *kun* er en prøve. Prøven skal ikke innfris, den skal kun besvares. Abraham skal gi sitt uforbeholdne «ja». Dette vet vi, fordi vi har lest hele teksten, og derfor kan gå til tolkningen retrospektivt. Teksten kan leses bak fram. Som leser har vi allerede opplevd forsoningen,

og vi kan være sikre i vår viten. Vi trenger ikke tvile, eller være ulydige overfor tekstens utsigelse. Vi vet, og kan dermed tro.

Tekstens forløp

Men la oss i stedet lese tekstens forløp, og lese den avsnitt for avsnitt, som narrative tolkere, med tanke om at enhver tekst er en tekst om sannhet og etikk. Gud sier til Abraham: «Ta Isak, din eneste sønn, som du er så glad i, og dra til Moria-landet! Der skal du ofre ham som brennoffer.» Abraham svarer ikke, men gjør seg klar til avreise allerede neste morgen, for å ofre Isak.

Gud utfordrer Abraham, han ber ham om et offer. I dette tilfellet ikke hvem som helst, men Abrahams eneste sønn. I vers 21 har Abraham allerede avvist sin andre sønn, som han hadde med egypterkvinnen Hagar. Etter påbud fra Sara, men i pakt med Gud, måtte Abraham sende Hagar og sønnen ut i ørkenen. Derfor er det en påtrengende poengtering fra Gud når han sier ta din *eneste* sønn, den sønnen Abraham har igjen, etter at han allerede har ofret sin andre sønn. Like påtrengende kan neste bisetning være. Nesten ironiserende er det når Gud understreker at det er den sønnen som du er så glad i, som du nå må ofre.

Dialogen mellom Gud og Abraham

Abraham svarer ikke. Han svarer verken på utfordringen eller på Guds uthevninger. Men neste morgen gjør han seg klar. En må spørre seg: Hvorfor ber ikke Abraham for Isaks liv? Hvorfor ønsker ikke Abraham å gå imellom, på samme måte som han gjorde det da Gud skulle ofre

Sodoma og Gomorra i kapittel 18? Er det lettere for Abraham å be for synden og synderne enn det er å be for sin egen sønn? I Sodoma-dialogen presser Abraham Gud til nærmest total ettergivelse. Nå hengir han seg tiende til Loven.

Kierkegaard poengterer at Gud er det absolutte. Herren er ren væren, uten om-svøp. Gud er JHWH, Gud er den han er, han er væren. Abraham ønsker å bli ett med Gud, han ofrer for Guds skyld, aldeles identisk med sin egen skyld. Guds vilje sammensmelter med Abrahams vilje; slik blir det mulig for Abraham å berøre den absolutte væren. Forholdet mellom Gud og Abraham dreier seg om en værensrelasjon. Abraham vil være det Gud er, uten skyld og uten tvil. Akkurat som Gud vil være i Abraham, uten rom for tvil.

Slik har teologene tolket teksten som en dialog mellom Gud og Abraham. Det er denne relasjonen som er fokus i tolkningstradisjonen. Derfor er det Kierkegaard kan kalle historien en fortelling om Abraham. Derfor er det mulig å lese teksten som en tekst som problematiserer subjektovergivelse og forholdet mellom mennesket og Gud hvor teologien substituerer etikken.

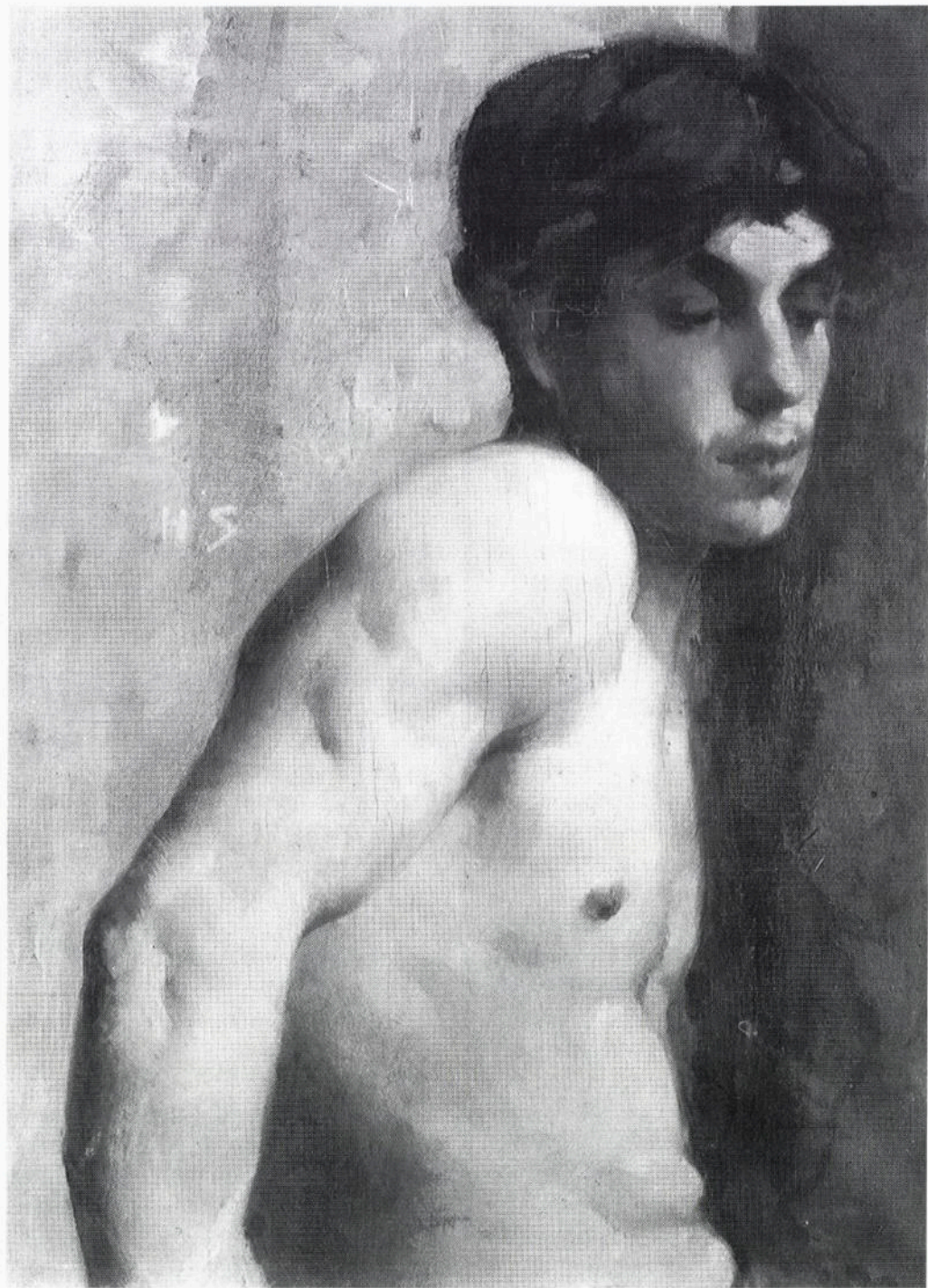
«Du far?»

Teksten rommer imidlertid også en tredje person: Isak. «Så tok Abraham offerveden og la den på sønnen sin, selv tok han ilden og kniven i hånden. Da sa Isak til Abraham: «Du far!» Og han svarte: «Ja, gutten min.» Isak sa: «Se her er ilden og veden, men hvor er lammet som vi skal ofre?» Abraham svarte: «Gud vil nok selv se seg ut et offerlam, gutten min.»

Isak er offeret. Isak er det som Gud vil ha fra Abraham. Dermed viser det seg

at den dialogen som teologene taler om, ikke er noen dialog, men en trekant-relasjon. En trekant bestående av Gud, Abraham og Isak. Værensrelasjonen mellom Gud og Abraham er utvidet med en havensrelasjon mellom Abraham og Isak. Isak har det Gud vil ha, som Abraham må ha tak i for at han skal kunne være for Gud. Isak blir dermed giveren i trekanten. Isak må gi sitt liv både til Abraham og Gud, for at værensrelasjonen mellom Gud og Abraham skal kunne bekreftes. I psykoanalysen er det skrevet mye om havensrelasjonen mellom far og sønn. Om faren som har det sønnen vil ha: Fallos. Fra å være i relasjon til moren, trer sønnen i og med språket inn i en havensrelasjon til faren. Faren blir et forbilde, som har autoritet, makt, språk, seksualitet og *det* som moren gjerne vil ha. Derfor vil også sønnen ha det faren har. Abraham har imidlertid snudd denne relasjonen opp ned. Han ser ikke at han er den som er forventet å ha i forholdet til sønnen, og dermed skal gi sønnen liv. I stedet tror han at sønnen er den som har. Derfor må sønnen ofres.

Hvorfor ser ikke Abraham Isak? Abraham snur seg bort og svarer ikke sønnen på hans spørsmål: Hvor er offerlammet? Abraham vet at offeret er Isak, likevel kan han ikke svare Isak ansikt til ansikt. Han må unngå spørsmålet og komme med et ikke-svar. Han kan ikke tale til Isak, og han kan heller ikke se Isak. Abraham er så fokusert på Lyset, at han blir blendet. Han kan kun se direkte på Gud, fordi han allerede er blind. (Paul de Man 1983) Abraham er så fokusert på værensrelasjonen til Gud, at han ikke er i stand til verken å tale til eller se Isak. Isak ligger i skyggen for lyset. Lyset er Gud, og i sin blindhet ser Abraham direkte mot Gud, uten å se det som ligger ved hans føtter – hans sønn.

Helene Schjerfbeck: Yngling, ca. 1882. (Kilde: Lena Holger: Helene Schjerfbeck. Liv och konstnärskap, Raster förlag).

Den grunnleggende etiske relasjonen

I denne værensproblematikken mellom Gud og Abraham, kan det være interessant å bringe inn den jødiske filosofen Emmanuel Levinas. I boken «Totality and Infinity» (Levinas 1969) skriver han: «There can be no 'knowledge' of God separated from the relationship with men.» Det er denne kunnskap Abraham synder mot. Han tror han kan være i en direkte relasjon til Gud – være Gud. Abraham ser ikke at det er umulig å kaste et blikk direkte på Gud, Gud kan ikke sees, han forkler seg alltid, og viser seg som noe annet, som en busk, en flamme, – et menneske på jorden. Abraham ser mot Gud uten å se. Hvordan kan Abraham da vite at han ikke hører et «satanisk vers»?³

Levinas er en av vår tids mest radikale etikere, og hans filosofi er basert på en dyp innsikt i subjektet og subjektets forhold til den andre. I Levinas' etikk er den andre den som setter min frihet på prøve. Den andre vil alltid være annerledes enn meg, og denne forskjellighet kan virke truende på min måte å definere meg selv og verden på. Derfor vil jeg bli utsatt for fristelsen til å presse den andre inn i min forståelse, min makt, og skape en totalitet som fornektet den andres annerledeshet. Levinas påpeker imidlertid at jeg har ingen makt over den andre, den andres forskjellighet er en uendelig forskjellighet som jeg aldri vil kunne rå over. Og denne relasjonen mellom meg og den andres uendelighet er allerede til stede i verden, som den grunnleggende etiske relasjon. Ved å akseptere den andres uendelighet åpner jeg opp for det gode og det spirituelle. «The dimension of the divine opens forth from the human face,»

skriver Levinas. Gjennom den andres ansikt er det uendeligheten viser seg. Og uendeligheten åpner veien til det gode og til Gud.

Ifølge Levinas er etikken den første filosofi, før filosofien om væren. Etikken er allerede til stede i livet og i møtet med den andre. Abraham fornektet denne etikken. Abrahams ønske om å være for Gud er et ønske om en totalitet som gjør det mulig å redusere Isak til en ting i Abrahams makt, som gjør det mulig å ofre Isak. Abraham er ikke i stand til å se Isak på samme måte som han kunne se synderne i Sodoma. Abraham anser synderne for å være så forskjellige fra ham selv at han kan se dem og forsvare dem overfor Gud. Isak er imidlertid en del av hans eget kjøtt og blod, og så nær ham selv at han ikke klarer å se ham som en annen.

Abraham ser ikke at det kun er gjennom Isak han kan se Gud, slik Levinas påpeker. Isak vitner om Guds storhet gjennom sin uendelige forskjellighet. Hvordan kan det være mulig å se Gud som en absolutt Annen, hvis en ikke ser sin nærmeste familie? I Isak er livet allerede til stede som hellig og ukrenkelig, og kun gjennom en etisk relasjon til Isak kan Abraham forstå Guds storhet.

Abrahams spill med Isak

Det dramaet som Gud setter opp i fortellingen om Abraham og Isak kan derfor ikke aksepteres. Guds lek med Isak i et spill om tro og tvil kan derfor ikke lekes. Abrahams store synd er at han i fortellingen spiller denne leken. Han spiller med sin egen sønn, han leker med ham og er villig til å ofre ham på ontologiens alter. For en stakket stund av væren. Fortellingen om Abraham er egentlig en fortelling

om Isak. Isak som har det Abraham ønsker å ha i sin hengivenhet til væren. Men hvor Abraham ikke ser at det Isak har er en uendelighet som vitner om en transcendens Abraham aldri kan rå over og som han ikke kan ha makt over eller ta livet av. Verken Abraham eller Kierkegaard ser at Isak er vitnet om den etiske relasjonen, som er selve metafysikken – «there can be no knowledge of God separated from the relationship with men».

At Gud hele tiden har visst at det hele er en lek, unnskylder ikke Abraham. Da ropte Herrens engel til ham fra himmelen og sa: «Legg ikke hånd på gutten og gjør ham ikke noe! For nå vet jeg at du frykter Gud, siden du ikke engang sparte din eneste sønn for meg.» Guds fryktelige lek er over, Abraham frykter og leker med. Den Store har fått bekreftet at han fremdeles er stor, de andre lyder. Gud stopper Abraham i hans synd. Abraham er i ferd med å legge hånd på – istedenfor å legge hånden beskyttende rundt – sin sønn, slik en far skal gjøre. Abraham er lydig, men han er lydig mot feil religion. Han er lydig mot den religionen som er preget av en mystikk hvor mennesket kun spiller en rolle i en metafysikk utenfor etikken. Han er ikke lydig mot den religionen som grunnleggende dreier seg om forholdene menneskene imellom, og hvor den etiske relasjonen til den andre gir muligheten til å kunne se Gud. Så lyst og blindt er det i Abrahams hode at han er villig til å ofre sin eneste sønn på feil alter.

En primær fortelling om far og sønn

Abrahams blindhet er imidlertid smittsom. Også mange tolkere er blinde i sin

lesning av fortellingen om Isak, om den ukrenkelige Isak, sønnen, som fedrene ønsker å redusere til det samme som dem selv, men som for alltid vil være en annen, og vitne om den metafysiske uendelighet. Og tolkernes blindhet er muligens en enda større synd enn Abrahams. For fortellingen om Isak kan sees som en opprinnelsesmyte om forholdet mellom far og sønn. En primær fortelling, men som i teologien er omgjort til en fortelling om lydighet. En lydighet på sønnens bekostning. En lydighet hvor sønnen ofres. Ved å tillate, og kanonisere, en slik lesning, tillates ofringen av sønnene. Ofringen av Isak innvarsler da også en flere tusen år lang historie om ofring av sønnene. Om Kong Herodes' bud om at alle guttebarn i landet skal drepes, om en Gud som tolkes som den som ofrer sin sønn til påske, om kriger hvor sønnene sendes ut for å drepe og om lemlestelse og overgrep mot sønnene i dag.

Vestens historie er i stor grad en historie hvor fedrene har skapt en religion omkring sønneofferet. En religion hvor de tror de finner sannheten et sted utenfor, løsrevet fra seg selv og den andre – i den transcendent Gud, i vitenskapen, i oppdagelsene og erobringene, i arbeidet eller i krigen. Derfor er min lesning her av fortellingen om Abraham og Isak bare én side av forståelsen mellom far og sønn. Riktignok ur-myten, men lesningen holder seg innenfor et tekstlig univers, trygt plassert i historien. Forholdet mellom far og sønn er imidlertid i dag, her og nå, en levende historie om ofring og offer, hvor sønnene lider under fedrenes religion. Derfor kan det være nødvendig også å gå til en helt annen tekst, en tekst hvor en annen del av virkeligheten spiller seg ut, for ikke å stivne innenfor én diskurs, én viten.

En Isak av i dag

La oss derfor lytte til en tekst hvor en Isak av i dag forteller om hvordan han ofres på farens alter. Teksten er skrevet ned fra en terapitime, av guttens psykolog. Guttene er ni år.

I en time legger han seg på ryggen min: «Så kjente du at jeg var tung som femti melsekker, så du nesten ikke fikk puste. Du trodde du ble knust ... Så så du at jeg slapte sverdet mitt, og da visste du at du var ille ute ... Nå kjente du han litte grann mot ryggen din. Og da ble du forbanna ... Så tok jeg kniven. Jeg tok og stakk han inn ... sånn at du begynte å blø skikkelig. Da grein du og forsøkte å komme deg unna. Men jeg bare lo av deg og pressa han helt inn så du fikk vondt helt oppi ryggmargen.» Deretter følger en sekvens der jeg fortvilet forsøker å slokke brannen han har tent i baken min.

I en annen time ... leker han at han stapper en brennende sigar inn i baken på meg: «Så kjente du at det begynte å brenne i ræva di. Du sprella, men så kunne du ikke sprelle mer – det var så liten plass.» Han instruerer meg om å gråte og ynke meg mens han klapper meg trøstende på hodet. «Og så trodde du at jeg skulle klappe deg på rompa. Men jeg bare stakk han lenger inn ... Og så brant det så vondt. Hele ræva di var svidd. Og nå begynte du å grine for alvor». Han brøler igjen inn i øret mitt, griper fatt i håret mitt og dunker hodet mitt mot gulvet: «Detta er din siste sjansel!» ... «Så grein du enda mer når du så på meg. Du bare så på meg. Så så du på meg,

og så grein du. Men jeg bare flirte av deg ... Jeg hadde trylla deg om til en statue av is. Du kunne ikke snakke». Han instruerte meg om å ligge helt stille: «Du klarte ikke å røre deg. Du kunne bare snufse ... Og så titta du forsiktig bak på rompa di.»

Dette er et lite utdrag fra en flere år lang terapi med den ni år gamle Christopher, som var blitt utsatt for seksuelle overgrep siden han var fem. Utdraget har jeg hentet fra Nils Eide-Midsands artikler om seksuelle overgrep mot gutter. (Eide-Midsand 1989) Eide-Midsand er psykolog ved barne- og ungdomspsykiatrisk klinikk i Kristiansand. Guttene ble henvist til psykolog på grunn av atferdsproblemer, uten at hjelpeapparatet hadde noen mistanke om seksuelle overgrep. Og det gjelder de fleste av guttene som har gått i terapi hos Eide-Midsand; ingen har blitt henvist på grunn av mistanke om seksuelle overgrep.

Hvorfor trekker jeg så inn denne groteske historien? Dette er ingen hellig tekst, ingen betydningsfull tekst som er blitt gjenstand for lange fortolkninger. Likefullt er det en moderne variant av forholdet mellom far og sønn, mellom Abraham og Isak. Ofringen er rære og uten noen hellige allianser, her finnes intet lys, bare mørke. Dette er den historien vi alle vegrer oss mot, som vi egentlig ikke vil høre og som vi helst ikke vil vite om. En historie som ryster våre besteborgerlige fantasier og som egentlig ikke angår oss. Noe som bare gjelder de andre, som vi i denne situasjonen kanskje vil kalle perverse – i et håp om dermed å ha skjøvet det bort fra oss selv.

Denne lille fortellingen er en historie om forholdet mellom en far og en sønn i vår tid. Forholdet mellom Christopher og hans far er like virkelig som ethvert an-

net forhold mellom en far og en sønn. Det foregår i Norge og det foregår i vår tid. Seksuelle overgrep mot barn er en måte dagens fedre ofrer sine barn på. For de fleste overgrepene begås av personer som står barna nært; fedre, eldre brødre, onkler og liksom-onkler og til en viss grad mødre. I statistikken over overgrep både mot jenter og gutter ligger fedrene på toppen. En topp som ikke er noe spesielt å trakte etter. En av de få topper som vi menn ikke skryter av. Likevel ligger vi der. Pappaene.

Akkurat som Isak, får Christopher lide for at faren ikke ser. En far som leker en utillatelig lek med sin sønn. En far som flirer og brøler, og som tror sønnen er en del av ham selv, som han kan gjøre med som han vil. Faren til Christopher har ingen mulighet til å bli frelst fra sin handling, her finnes ingen mulig suspensjon av det etiske. Faren er bare i dialog med sønnen, som han ikke ser. Derfor forsvinner også dialogen, og faren blir stående alene i sin monolog. En monologikk uten væren eller haven, uten begynnelse og uten slutt, uten andre enn ham selv, og eventuelt hans egne, satsniske vers.

Omsorg det motsatte av vold

I min enfoldighet trodde jeg en gang at mennenes oppgave var å beskytte kvinner og barn. At fedrene, gjennom deres gudegitte styrke og maskulinitet, skulle forsørge kvinner og barn, og at vi stolt skulle vise våre sønner hvordan de kunne leve sine liv som voksne menn og fedre. For sønner trenger veivisere for å kunne ta de riktige skrittene i riktig retning. De trenger fedre som er til stede både fysisk og psykisk, og som gir rom for sine søn-

ner til å vokse. Ikke dynger dem ned med forventninger og nedlatende kommentarer når de ikke strekker til. Ikke fedre som etter oppfordringer fører sine sønner til offerfjellet. Men fedre som er så trygge på seg selv at de er i stand til å skape et rom i seg selv som kan virke som et speil for sønnens forsøk på å vokse. Fedre som i sønnene ser en radikalt annen, som vitner om verdens uendelighet og metafysiske storhet.

Når vi forstår at det er mennenes oppgave å beskytte, og dermed å gjøre noe med den utstrakte voldsbruken mot kvinner og barn, kan vi påta oss det ansvaret som er nødvendig for å forandre situasjonen. Og et vesentlig stikkord i denne endringen er omsorg. For omsorg er det motsatte av vold.

La oss først se på sønnene. I dag er det kvinnene som har hovedansvaret for omsorgen for barna. At kvinnen har hovedansvaret i den tiden hun ammer har en naturlig basis, og er en biologisk gave jeg ikke ønsker å frata kvinnene. Men barnet vokser etter hvert fra brystet og inn i verden. I denne fasen hvor barnet trer inn i språket og begynner å erfare at her finnes det flere mennesker enn mor, er det viktig at det finnes en tilstedeværende far. Spesielt for sønnene. Sønnen må nødvendigvis foreta et radikalt brudd med morens kropp og morens rom. Han skal bli mann, og for å konstituere seg som mann må han bryte med det moderate. Han må atskille seg fra, han må fare ut og han må bekrefte seg selv som annerledes enn moren.⁴ Denne overgangsfasen, som for såvidt varer til over puberteten, er en smertefull og farefull ferd. Det er en overgang som kan ende med den totale fornektelsen av det kvinnelige, fordi gutten ikke har noen andre bilder på hvordan en mann kan inkorporere det kvinnelige i det mannlige.

Fornektelsen av det kvinnelige

En slik fornektelse av det kvinnelige er en sentral del av vår kultur og finnes i de fleste menn. Mye av dette skyldes at fedrene i liten grad er til stede når guttene skal vokse ut av det moderlige. Fedrene er i liten grad til stede som menn som overtar den omsorgen mødrene har gitt guttene, og som i en kontinuitet av varme, kjærlighet og nærhet også gir sønnene erfaringen av hvordan maskuliniteten innebærer omsorg og beskyttelse. Dessverre viser det seg at sønnene i liten grad opplever den tilstedeværende faren. Og det kan nesten virke som at jo fjernere faren er – psykisk og fysisk – jo verre blir det for sønnene. Farsfravær er ofte bakgrunnen for et idealisert bilde av faren og av maskulinitet, som er knyttet til politisk høyre-radikalisme, angst eller negativ holdning til kvinnelighet, og motstand mot større likestilling. Sønner som blir utsatt for vold eller seksualisert vold har en sterk tendens til selv å bli voldsmenn eller voldtektsmenn. Sønner som vokser opp i følelsesmessig kulde, har selv en sterk tendens til å skille hode fra kropp som voksen. Blir sønnene ført til offerfjellet, vil de med stor sannsynlighet selv føre andre til det samme fjellet.

Når farens omsorg og nærhet ikke er der, blir guttenes løsrivelse fra moren ofte dypt tragisk. I atskillelsen fra moren vil gutten da også ofte fornekte den kroppswarme moren representerer. I stedet opphøyer han maskuliniteten til kulturens sentrale verdi og fornekte nærheten til kvinnen, til naturen og til seg selv. Reisen bort fra moren blir en reise hvor tekniske, vitenskapelige og økonomiske oppdagelser blir idealene i verden. En reise som vi nå i global målestokk er i

ferd med å få smertefullt erfare. Likeledes finner vi en selvbekreftende rasjonalitet som forholder seg til verden som om det bare finnes én sannhet, ett privilegert sted å se og tolke verden ut fra. Vi gjenfinner fornektelsen av morskroppen i vitenskapens ideal om strengt å atskille subjekt og objekt og i den lineære framskrittstroen hvor menn ikke har tid til å se tilbake på ruinene som de etterlater seg.

Skal vi kunne gi sønnene et bedre liv, og skal vi gjennom sønnene skape et bedre samfunn for barn og kvinner, må fedrene ikke bare stille sine sønner instrumentelle spørsmål som: «Hvordan går det på skolen?» og: «Du røyker vel ikke?», men også kunne vise en kroppslig nærhet og gi seg tid til å lytte til sønnens leting etter sin mannlighet og maskulinitet.

En helbredende prosess

Deltagelsen i omsorgen for sønnene (og selvfølgelig døtrene) har imidlertid andre fordeler. Alle statistikker viser klart at jo mer og jo tidligere faren deltar i omsorgen for barna, jo mindre blir sannsynligheten for overgrep. Omsorg blir her den direkte motsatsen til volden. Men deltagelsen i omsorgen for barna har også en annen stor fordel, og det er at kontakten med barna åpner opp for nye rom i mannen. Den instrumentelle rasjonaliteten passer ikke så godt sammen med barn, en må erfare nye måter å tenke på og en åpner gjerne opp for bortgjemte og inntengte følelser. Derfor er omsorgen for barn i seg selv en helbredende prosess for menn som ikke selv har erfart å leve opp i en mottagelig og nær faderlig kultur.

Men det krever noen valg. Hver en-

kelt far må selv sette sine etiske leveregler. Valget om å bli far innebærer forpliktelser, og fedrene må innse at det er nødvendig å prioritere samværet med barna, ofte foran troen og arbeidet. Gjennom å få barn, trer også fedrene inn i universets sirkulære tid. Vi forplikter oss i forhold til fedrenes arv om å gi jorda videre til barna et hakk bedre enn den var da vi overtok.

En god far er den som kan kombinere sin maskulinitet med omsorgsrollen. Som kan ta med seg hele sin tøffhet og villskap inn i beskyttelsen av og nærheten til sine barn. For det krever modighet og taperhet å være en god far. Det krever mannsmot å gå inn og stoppe den faren som slår og voldtar sønnen sin, som i tilfellet med Christopher. Det krever mot hos menn å gå inn og endre den religionen og mannskulturen som i dag tillater vold mot kvinner og barn. Ved å være aktive og nærværende fedre kan våre sønner få et bedre liv.

Jørgen Lorentzen
stipendiat Norges forskningsråd
Allmenn litteraturvitenskap

Litteratur

- Eide-Midsand, Nils. Seksuelle overgrep mot gutter. I *Tidsskrift for Norsk Psykologiforening* 27/1989.
- Kierkegaard, Søren. Frygt og bæven. I Kierkegaards *Værker i udvalg*, bind 2. Rosenkilde og Bagers Forlag 1989.
- Levinas, Emmanuel: *Totality and Infinity*. Dukes University Press, Pittsburgh 1969.
- Løkke, Per Are og Jørgen Lorentzen. Ansvar for den andre. Om mannens etiske potensiale. I *Sosiologi i dag* 3/1990.
- de Man, Paul. The Rhetoric of Blindness. I Paul de Man. *Blindness and Insight*. Routledge, London 1983.

Noter

1. Deler av denne artikkelen er blitt til i forlen-gelse av en diskusjon hvor Marit Aalen innle-det om Kierkegaards tolkning av fortellingen om Abraham til en gruppe bestående av Christine Amadou, Per Are Løkke, Grace Ste-ne, Einar Stenersen, Magdalene Thomassen og undertegnede.
2. Det er neppe tilfeldig at fortellingen om Abra-ham og Isak ble viktig under ungdomsopprøret i 60-årene, som i stor grad var en protestbeve-gelse mot fedrene. Bob Dylan synger i første vers i «Highway 61 Revisited»:

Oh God said to Abraham, «Kill me a son»
Abe says, «Man, You must be puttin' me on»
God says, «No». Abe says «What?»
God says, «You can do what you
want, Abe, but
The next time you see me comin' you
better run»
«Well», Abe says, «Where do you
want this killing done?»
God says, «Out on Highway 61».

Også Woody Allen har laget sin versjon av samtalen mellom Abraham og Isak. Denne fornøyelige dialogen, med tittelen «The Scrolls» er trykket i boka *Without Feathers* (1975), og slutter som så:

At the last minute the Lord stayed Abraham's hand and said, «How could thou doest such a thing?»
And Abraham said, «But thou said...»
«Never mind what I said», the Lord spoke.
«Doth thou listen to every crazy idea that comes thy way?» And Abraham grew ashamed.
«Er... not really... no.»
«I jokingly suggest thou sacrifice Isaac and thou immediately runs out to do it.»
And Abraham fell to his knees. «See, I never know when you're kidding.»
And the Lord thundered, «No sense of humor. I can't believe it.»

3. Teologen Hamerton-Kelly er inne på lignende tanker i boka *Sacred Violence*, hvor han skriver: «The essential wrong is mimetic rivalry, which is the essence of violence. Violence therefore is the original sin.» (s.9.)
4. Om sønnens løsrivelse fra morskroppen, se Løkke og Lorentzen 1990.

Masochistens partner

Av Karin Bang

Hvem er herren, og hvem er slaven i et masochistisk forhold? Hvem er det, der hersker og regerer? Og hvad sker der egentlig, når to mennesker med forskellig sexualitet ramler sammen i et ægteskab? Det har Wanda von Sacher-Masoch beskrevet i to bøger. Disse er vigtige bidrag til belysning af nogle af de omkostninger og vanskeligheder, der kan være ved at leve sammen med en masochist, sier Karin Bang.¹

«Men det er komisk, at han kalder *Dem* sin herskerinde og *sig selv* Deres slave», sagde baron Staudenheim en aften til Wanda von Sacher-Masoch om hendes mand. (Sacher-Masoch 1986, s. 99) Som den måske eneste havde Staudenheim gennemskuet forholdets karakter og rammer her noget meget centralt nemlig, at det essentielle i masochismen er den position, masochisten har i det masochistiske forhold, og som med Victor Smirnoffs ord gør masochistens partner til «en slave af det selvudnævnte offer». (Smirnoff 1969, s. 666)

Wanda von Sacher-Masoch var modig, da hun udgav to bøger om sit ægteskabelige samliv med forfatteren og navnefaderen til masochismen, Leopold von Sacher-Masoch, som hun levede sammen med fra 1872 til -84. Den første bog hedder «Mit livs skriftemål» og har undertit-

len «Memoirer». Den udkom i 1906 – 11 år efter Masochs død. Den anden hedder «Masochisme og masochister» og udkom i 1908, og hvor den første bog er en næsten venlig bog, er den anden meget skarp. Heri kalder Wanda masochisterne ulykkelige og forløjede mennesker, der fremhykler følelser for andre og er en fare for deres pårørende, og hun taler for, at masochister ikke skulle kunne gifte sig, og at masochismen skulle være skilsmissegrund. (Sacher-Masoch 1908)

Det gør hun på baggrund af sine oplevelser i ægteskabet; men hun gør det også, fordi hun efter offentliggørelsen af sin første bog blev en meget omstridt og udskældt person, fordi man ikke troede på hendes fremstilling. Man havde forventet at få et billede af en dominerende og herskesyg kvinde og fandt, at hun havde fremstillet sig selv alt for uskyldig

– billedet var vendt på hovedet, for det var ikke hende, der herskede og bestemte i forholdet, men Leopold, hendes mand. Som hun skriver i sin anden bog har hun kun gjort, «hvad manden tvang hende til, under frygtelige sjælelige kampe.» (Sacher-Masoch 1908, s. 93) Wanda von Sacher-Masochs bøger er vigtige, ikke alene fordi der er skrevet så lidt om omkostningerne ved at leve sammen med en sexuel afviger; men også fordi hun berører nogle generelle problemer for partnere til masochister.

Subkultur kontra samliv

I litteraturen om masochisme er der efterhånden skrevet en del om, hvordan en masochist forholder sig til sin partner. Derimod er der skrevet meget lidt om de omkostninger, der kan være for en partner i samlivet med en masochist. Med partner menes der her en, der lever sammen med eller er gift med en masochist, som selv er almindelig heterosexuel, og som enten ikke har vidst, at den kommende samlever eller ægtefælle var masochist eller ikke har været klar over, hvad det indebar at blive partner til en masochist.

At der stort set ikke er blevet fokuseret på partnerens oplevelser i litteraturen hænger selvfølgelig sammen med, at de, der har skrevet om masochisme, ofte er analytikere og terapeuter, som kun har set fænomenet fra den ene side, fordi de har haft masochisterne selv i behandling og derfor tager udgangspunkt i dem i deres beskrivelse af masochismen. Det hænger også sammen med, at de undersøgelser, der er lavet, er lavet i den sadomasochistiske subkultur, og her må man gøre sig klart, at det kun er en lille gruppe, der undersøges, og også en gruppe, som er speciel.

Gruppen er lille, fordi den ikke omfatter de masochister, der har svært ved at acceptere og leve med deres afvigelse og heller ikke dem, der udelukkende søger prostituerede eller udelukkende lever i faste forhold. Og den er speciel, fordi det, der foregår i subkulturen, er underlagt bestemte normer og værdier, og fordi der her sættes nogle grænser og laves nogle aftaler, der passer til begge parter, som indgår i et sadomasochistisk arrangement. Der er altså tale om et samarbejde, som sker efter meget faste regler, og som forhindrer, at arrangementet munder ud i ødelæggelse. Det er for eksempel meget almindeligt, at deltagerne i et arrangement aftaler at have, hvad de kalder et «stopord» – altså et ord, der kan standse den fælles aktivitet, hvis den ene part synes, at det går for vidt.

Man kan derfor sige, at der i subkulturen er tale om en stækket masochisme og en stækket sadisme, at afvigelserne altså her ikke udfolder sig helt frit. Det kan de derimod gøre eller gøre forsøg på uden for subkulturen, hvor der sædvanligvis ikke er noget, der hedder faste regler eller stopord, og hvor der i det hverdagslige samliv er rige muligheder for at manipulere med en eventuel genstridig partner.

En anden kærlighed

Noget meget væsentligt, som Wanda kommer ind på ved flere lejligheder i sin første bog er, at hendes og Leopolds kærlighed og sexualitet er forskellig, og at de derfor har svært ved ikke alene at forstå, men også at nå hinanden. For at Leopolds sexualitet skal kunne udfolde sig, er der bestemte betingelser, der skal opfyldes, og det er Wanda, der skal opfylde dem.

Hun skal udrustes på en bestemt måde

Eva Karin Thomsen: *Wanda von Sacher-Masoch*

og skal opføre sig, som han ønsker det. Ikke alene forlanger han, at hun skal gå i eksotiske kostumer, som han selv har kreeret, hun skal også bære pelse, selv i 30 graders varme. Hun skal sammen med tjenestepigerne lege røverlege med Leopold, der munder ud i, at han bliver bundet og pisket, og i årevis plager han hende med kravet om, at hun skal være ham utro. Og han har et ufejlbarligt middel til at bøje hende med, når hun stritter imod. Han holder ganske enkelt op med eller truer med at holde op med at arbejde, og han vil lade være så længe, at noden til sidst vil knække hende, og hun gør, som han beder hende om. Wanda skriver: «Det var nytteløst at tale med ham – nytteløst at vise ham mit pinte hjerte ... han forstod det ikke. For at kunne forstå det, havde han skullet elske mig med en anden kærlighed.» (Sacher-Masoch 1986, s. 201)

Allerede inden deres bryllup er Wan-

da klar over, at hun elsker Leopold med en anden kærlighed, end han elsker hende, og at hun frygter det, han længes efter. Desuden tvivler hun på, om hun er den rette for ham, for hun er ikke sikker på, at hun nu også er den kvinde, der helt kan tilfredsstille ham. Derfor frygter hun, at ægteskabet kan blive en grusom fejltagelse for dem begge to. Og hendes frygt viser sig at have været velbegrundet.

Vi udvikler alle en sexualitet, som svarer specielt til os, og det er klart, at et samliv mellem to mennesker med forskellig sexualitet bliver utilfredsstillende og umuligt, for de har forskellige mål, og de vil hver især prøve at nå deres mål; men dermed vil de også prøve at pådutte eller påtvinge den anden deres egen sexualitet.

Det er fælles for perversionerne, at det heteroseksuelle samleje træder i baggrunden. Enten undgås det helt, eller det udløser impotensproblemer. Det opleves

Eva Karin Thomsen: Leopold von Sacher-Masoch

som mindre tilfredsstillende eller kan kun gennemføres ved hjælp af afvigende arrangementer – det skyldes i sidste ende angst, og da det er det heteroseksuelle samleje, partneren længes efter og stræber efter, skal der opstå problemer.

Det kan forekomme indlysende, at mennesker med forskellig sexualitet ikke går sammen; men denne problematik har tilsyneladende aldrig været oppe at vende – den har ikke været genstand for diskussion.

Leopolds sjæleblindhed

Hvad Leopold von Sacher-Masoch ville med Wanda var at gennemleve det masochistiske forhold, han havde beskrevet i sin mest berømte bog «Venus i pels» fra 1870, og når han ikke rent fysisk kunne få hende til at opføre en scene fra bogen, kunne han presse hende til at fortælle, hvordan hun forestillede sig, at en sådan

scene skulle spilles. Hun havde aldrig ro for ham, hun fortæller, at hun var i en næsten konstant spændingstilstand, var udsat for åndelig tortur og hele tiden skulle trækkes ind i det falske og usande og dermed næsten aldrig kunne være sig selv. Hun skriver: «Mærkeligt og ubegribeligt var det for mig, at min mand var uden enhver åndelig føling med andre mennesker; selv mellem ham og hans bror var der ikke noget sjæleligt bånd. Jeg var desillusioneret, var kommet mig over alle illusioner om min drømte smukke opgave og var træt til udmattelse af den evige trummerum med temaet fra «Venus i pels» – han havde intet bemærket af det. En ydre forandring hos mig ville han straks have bemærket – for en sjælelig var han blind.» (Sacher-Masoch 1986, s.189)

Igen taler hun om noget meget vigtigt, nemlig om, at det, hun bliver udsat for i samlivet med Leopold, er hans *sjæle-*

blindhed. Han ser ikke hendes sjæl, ser hende ikke som et selvstændigt individ med egne ønsker, krav og behov, han ser hende først og fremmest som et middel til at få opfyldt egne behov.

Netop begrebet «sjæleblindhed» opererer den amerikanske psykoanalytiker Léon Wurmser med i sin beskrivelse af masochismen. Han gør opmærksom på, hvor vigtigt det er, at vi bliver set og forstået som dem, vi er, at vores individualitet bliver respekteret, at vi bliver vurderet som et subjekt.

«Venter man dette», skriver han, «og erfarer man det modsatte, føler man skam, og denne er desto dybere, jo mere omfattende individualiteten bliver misagtet, jo mere hensynsløst den anden misbruger en til sit eget formål, og jo mere man bliver behandlet som objekt, som genstand.» (Wurmser 1993, s. 15)

Indre og ydre grænser

Nu kunne man synes, at en masochist, der udsætter sin partner for denne sjæleblindhed, er et værre bæst; men det tragiske i hele miseren er, at han behandler sin partner, som han selv er blevet behandlet i sin opvækst, at han bruger andre, som han selv er blevet brugt. I hans opvækst er der nogle grænser, der ikke er blevet respekteret, og derfor har han heller ikke selv lært at respektere grænser.

Vi har alle både en indre og en ydre grænse, som skal respekteres. Den ydre grænse er en regulator i forhold til vore omgivelser; vi skal ikke overskride den og prøve at udøve vores magt her, for gør vi det, sårer og krænker vi en andens rettigheder og tilfører ham eller hende smerte. Og bag den indre grænse har vi en indre værdi, et område for integritet,

selvrespekt og værdighed, og hvis der sker en indtrængen på dette område, reagerer vi først med skam og derefter med nag, raseri og hævnthirst forbundet med følelsen af hjælpeløshed.

Wanda fortæller i sin første bog, hvordan hun reagerede, efter at det var lykkedes for Leopold at få hende til at være ham utro: først føler hun udmattende tomhed og elendighed, så kommer angeren over at have gjort det, og endelig føler hun afsky, der stiger til had mod Leopold.

Efterhånden trækker Wanda sig mere og mere ind i sig selv, hun foretager en indre emigration, så Leopold ikke længe kan nå hende, og så hun kan samle kræfter, finde mod og styrke til at forlade ham, og at hun har forstået, hvor vigtigt det er, at vi passer på vore grænser, viser følgende citat: «Ensomheden i vort dybe, inderste liv skal være os hellig, intet andet skal over dets dørttrin; for kun i denne ensomhed findes og bevares det egne selv – ægte og stærkt – og det er dog vel hovedsagen: at enhver forbliver, hvad han er: et *helt* menneske.» (Sacher-Masoch 1986, s. 304)

Karin Bang
mag. art., ph.d.-studerende
Institut for Klinisk Psykologi
Københavns Universitet

Litteratur

- Sacher-Masoch, Wanda von. *Meine Lebensbeichte. Memoiren*. Schuster und Loeffler, Berlin und Leipzig 1906.
Sacher-Masoch, Wanda von. *Die Beichte der Dame im Pelz*. Moewig, München 1986 (1906).
Sacher-Masoch, Wanda von. *Masochismus und Masochisten. Nachtrag zur Lebensbeichte*. H.

Seemann, Berlin und Leipzig 1908.

Smirnoff, Victor N. The masochistic contract. I
The International Journal of Psycho-Analysis.
1969/50.

Wurmser, Léon. *Das Rätsel des Masochismus*.
Psychoanalytische Untersuchungen von Über-
Ich-Konflikten und Masochismus. Springer-

Verlag, Berlin, Heidelberg, New York 1993.

Note

1. Artikkelen er en bearbeiding av et foredrag til den 3. nordiske konferanse om humanistisk sunnhetsforskning, arrangert av Det norske medisinske selskap og Seksjon for medisinsk historie, Instituttgruppe for samfunnsmedisinske fag, Universitetet i Oslo. (Red.anm.)

Feminismer og tyske kulturstudier i USA

Av Helgard Mahrtdt

Helgard Mahrtdt har vært på forskningsopphold i USA, og deler her sine erfaringer med oss. Feministiske bevegelser og teorier har ført til en dyp forandring i de humanistiske fag generelt «over there» og også når det gjelder tysk litteraturvitenskap og kulturstudier¹, sier hun. Feminisme forstås i flertall; det er en utbredt oppfatning at begrepet i dag må inneholde såvel rase, klasse og nasjonalitet som kjønn. Det mangfoldige «sisterhood» – søsterskapet – satte sitt preg på det vellykkede oppholdet, der Helgard kom hjem med veskene fulle av bøker og adresser og hodet mettet av inspirerende inntrykk.

Et generasjonsskifte

Modern Language Association (MLA) gjennomførte i 1990 en undersøkelse hvor det kom fram at 61 % av alle professorer som underviste i engelsk (73 % kvinner og 55 % menn) sa at feminismen hadde påvirket deres undervisning. Når det gjelder *German Studies* er det nå den generasjonen som studerte omkring 1968 og opplevde kvinnebevegelsens blomstring på 70-tallet som er på vei til å ta over faget. Dette fører til større anerkjennelse og oppmerksomhet i forhold til

kvinnelige, tyske forfattere. I det viktige tidsskriftet *New German Critique* skrev Anton Kaes² at ansvaret for utviklingen av faget langt på vei ligger hos de feministiske kvinneforskerne og deres organisasjoner.³

Generasjonsskiftet viser seg også som et skifte fra eldre kollegaer som ofte er tyske og har sin utdanning fra Tyskland, til yngre som er amerikanere og har studert i Amerika. Det er ikke for sterkt å snakke om et slags «gap» mellom de to generasjonene som samtidig representerer to retninger: mens den ene siden ønsker å fortsette den tradisjonelle (tyske)

germanistikken med omstendelige analyser av hele forfatterskap, ønsker den yngre generasjon å åpne faget for nye temaer og metoder. Denne retningen kommer hovedsakelig til uttrykk i tidsskriftet *The German Quarterly* (jf. Weiner 1994). Viktige tidsskrifter som dette og det feministiske *Women in German Yearbook* ønsker seg i dag mest mulig engelskspråklige artikler.

I den pågående debatten om faget *German Studies*⁴ deltar en rekke kjente personer som Frank Trommler, Sander Gilman, Geoffrey Peck, Michael Lützeler og Sara Lennox. Vi gjenkjente debatten på den årlige konferansen i *German Studies Association* der temaene var German Studies, Culture Studies and Question of Disciplines. Denne debatten skyldes ikke bare en ny generasjon kvinneforskere, men også det faktum at flere små tysk-institutter har måttet stenge i det siste, dvs. at tysk ikke lenger er så etterspurt som før.

En av årsakene til forandringen er en endret etnisk sammensetning av studentene i USAs Akademia. Man prøver nå å forbedre undervisningstilbudet ved å inkludere nye kunnskaper om tysk kultur og historie i faget. Man tar inn temaer som fremmedfrykt og «Shoah»⁵, kolonialisme og postkolonialisme, Weimar-republikken som periode, den første homofiliebevegelsen og kvinnebevegelsen. Og man tar inn den såkalte *Nye tyske film* i mye større grad for å formidle tysk kultur som en diskurs om modernitet og historie. I tillegg åpner man for den såkalte «mass-culture», populærkulturen.

Forandringen av faget som bevegelse bort fra den tradisjonelle kanon, tolker amerikanske germanister som et resultat av utviklingen i deres eget land, dvs. den har ikke lenger Tyskland som utgangspunkt. Den nasjonalkulturelle kanon går

tilbake, og det kommer fram en slags blandingsgenre, ikke bare som en tendens i tyskstudiet, men i flere humanistiske fag. Sigmund Freud diskuteres f.eks. like gjerne i engelsk- eller fransk-faget, som i psykologi. Grensen mellom litteratur og teori faller: man analyserer Heine ved hjelp av Karl Marx, Franz Kafka ved hjelp av Sigmund Freud, Thomas Mann ved hjelp av Friedrich Nietzsche, Bertolt Brecht ved hjelp av Walter Benjamin, Christa Wolf ved hjelp av Ernst Bloch, for å nevne noen eksempler. Filmstudier er integrert i faget, og det pågår i dag en intens debatt om hvilken status den østerrikske litteraturen skal ha. (Jf. Trommler 1989)

Kvinnebevegelse og feministisk teori i forhold til tyskstudier

Hvordan kom den amerikanske kvinnebevegelsen og feministisk teori til å spille en rolle i *German Studies*? Jeg vil minne om at det var svarte kvinner som på 70-tallet kritiserte de hvite velutdannede «middelklasse»-feministene for å snakke om *the woman*. Den tyske kvinnebevegelsen gjorde det samme på denne tiden; man hadde behov for et generaliserende begrep for å samle kvinner til politiske aksjoner: å være kvinne betød å ha en felles eller sammenlignbar erfaring av undertrykkelse og mannlig makt og vold. I Amerika var det de svarte kvinnene i kvinnebevegelsen som først understreket forskjellen mellom seg og hvite kvinner. De følte seg ikke inkludert i det generaliserende begrepet *woman*, og mente at rase og klasse spilte en viktig rolle. Angela Davis' bok *Women, Race, and Class* kom ut i 1981.

Den debatten som da ble satt i gang, kom fram til at kjønnsidentiteten er på-

virket av flere andre elementer i tillegg til «gender». Dermed dukket spørsmålet om kvinne-identiteten opp. Hvordan konstrueres generelt en identitet og spesielt en kvinnelig identitet? Finnes det overhodet et subjekt eller finnes det bare en konstant veksling av relasjoner, kunstige konstruksjoner som Donna Haraway kaller «cyborg», der identiteten takket være den teknologiske utviklingen er blitt en myte? Finnes det bare en kunstig sammensetning av del-identiteter? Haraways apokalyptiske «cyborg» har verken mor eller far, verken historie eller ubevisthet. «Cyborg» er en frakturert postmodernistisk konstruert «identitet». (Haraway 1989)

Mens denne posisjonen illustrerer én radikal side, finnes det også andre posisjoner, som har ført til at det i dag ikke lenger snakkes om *feminism*, men brukes flertallsformen *feminisms*. (Se f.eks. Warhol og Herndl (red.) 1991) En av de andre posisjonene er den som fortsatt tror at det ikke bare er ønskelig å opprettholde subjektbegrepet i teorien, men at det også er praktisk nødvendig hvis kvinner ønsker handlinger som kan frigjøre dem fra undertrykkelse og maktstrukturer. Denne retningen innen feministisk teori kan kalles den marxistiske eller sosialistiske tradisjonen. Den fokuserte allerede på 70-tallet forskningen omkring det kvinnelige subjektet, og som et viktig resultat kom det fram at begrepet kvinnelig subjekt inneholder en slags *dobbelt mening*. Hva betyr dette? Det betyr at feministiske litteraturforskere trakk fram i sine tolkninger av litterære tekster at en kvinne på den ene siden eksisterer helt reelt som et individ som for det første er kropp, mens hun samtidig er stedet for kulturelle og ofte mannlige definisjoner av hva kvinnelighet (*Weiblichkeit*, *femaleness*) skal være.⁶ Feministisk teori

har altså en lang tradisjon for å skille mellom reelle kvinner og kulturelle projeksjoner. Spesielt feministisk filmteori var ganske tidlig ute med dette i den forstand at den etablerte et kjønnsorientert konsept, dvs. gjorde oppmerksom på at måten film vender seg til publikum på, er relatert til tilskuernes kjønn.⁷

Man kan si at den klassiske konsepsjonen av subjektet er knyttet til kroppen. Også her gjelder en dobbelt mening; det reelle individ som opplever verden gjennom sine sanser, og kroppen som stedet for kulturelle projeksjoner. Et kjennetegn ved 70-tallet var at man gikk ut fra et essensielt kvinnebegrep og skilte mellom den reelle kvinne og den kulturelt representerte. På 80-tallet kom det derimot – med empirisk utgangspunkt i svarte kvinner – også på det teoretiske nivå et behov for en metode som var i stand til å uttrykke kvinners mangfold. I den feministiske vitenskapelige debatten kom sentrale begreper som rase og klasse inn. Å gjøre erfaringer som kvinne var ikke lenger bare et spørsmål om kjønn/gender, men varierte historisk, sosialt og også etnisk og nasjonalt.

Smertefulle erfaringer og posisjonalitet

Med dette i bakhodet vil jeg gjerne på bakgrunn av postmodernismen framheve at kroppen alltid er mer enn en representasjon, et tegn, «a discursive sign», ja at den aldri er bare privat, men alltid også sosialisert. Dette vet vi ikke minst fra de intense smerter som mennesker tragisk nok har måttet gjennomgå og som vi kjenner gjennom litterære tekster. For å gi et eksempel, så beskriver Bruno Bettelheim hvordan han overlevde transportene og tiden i konsentrasjonsleiren ved å

(Kilde: Anne Carey Edmonds: *A Memory Book*, Mount Holyoke College 1837–1987, South Hadley, Massachusetts 1988).

skille den torturerte kroppen fra seg og forholde seg til den som et objekt. Han skilte mellom «jeg» som subjekt og «hans kropp» som objekt. Han skrev: «I have no doubt that I was able to endure the horrors of the transport and all that followed, because right from the beginning I became convinced that these dreadful and degrading experiences were somehow not happening to 'me' as a subject, but only to 'me' as an object.» (Bettelheim 1960, s. 127) Det kommer fram at målet for tortur er å gjøre kroppen nærværende ved å ødelegge den, og å gjøre stemmen fraværende. (Scarry 1985, s. 48f.) Som et eksempel på denne «teknikken» fra det kvinnelige kjønn så viser forskningen at kvinner hvis yrke er å tjene penger på kroppen sin, prostituer-

te, skiller på samme måte mellom «jeg» og kropp.

For vårt tema identitet og subjekt blir dette viktig fordi det hjelper oss til å forstå at «representasjoner» betyr et nett av «signifiers» og «signifieds» og at å snakke om «posisjonalitet» betyr noe annet enn standpunkt. Begrepet «posisjonalitet» er et begrep som er i bruk i den nyere feministiske teoridebatten. Posisjonalitet viser til en fysisk erfaring, men gjør den ikke identisk med den fysiske kroppen. Dette vil si at posisjonalitet karakteriserer kroppen både som sosial erfaring og som tegn-funksjon, men vi kan ikke si at posisjonalitet *er* kroppen, fordi den alltid fører med seg en kompleks fysisk og betydningsfull (*significatory*) relasjon til maktstrukturer.

Når jeg fremhever dette så skjer det på følgende grunnlag: På 80-tallet benyttet amerikanske feminister begrepet i tolkningen av Minnie Bruce Pratts selvbiografiske fremstilling, og i det siste er det også blitt mer og mer brukt i tyske tolkninger av litterære tekster. (Se Adelson 1993 og Lennox)

Ingen kjønnsmotsetning

Innen amerikansk feministisk teori og tyske kulturstudier viste det seg gjennom «Women in German» (WIG) Newsletter i 1986 og 87 en viss spenning mellom poststrukturalistisk orienterte feminister og i en viss forstand marxistisk orientert feministisk kulturkritikk. Mens de førstnevnte mener at det ikke lenger finnes noe helt subjekt, og dermed intet sikkert fundament for politiske handlinger, hevder marxistisk orienterte feminister at man må holde på subjektbegrepet, men at den såkalte binære tankemåten med opposisjonen kvinner versus menn, må forlates, eller som Teresa de Lauretis sa det i 1987: «Walk out of the male-centered frame of reference in which gender and sexuality are (re)produced by the discourse of male sexuality or of hom(m)osexuality.»

Som et av de nyeste eksempel på dette kan Judith Butler nevnes. Hun motsetter seg alle forsøk på å skape begreper som identifiserer. (Butler 1991) Også når det gjelder lesbiske kvinner insisterer hun på at det ikke nødvendigvis finnes felles elementer mellom lesbiske, bortsett fra at de vet hvordan homofili fungerer for kvinner. Ut fra hennes posisjon er også «gender» en slags imitasjon hvor det ikke finnes noen original: «Man and woman are produced effects», og «gender» er i hennes forstand «a drag», dvs. en belastning, en hemning. Hun nærmer seg

dermed posisjonen som i dag i den amerikanske debatten kalles «queer»: «Queerness is a quality related to any expression that can be marked as contra-, non-, or antistaight». (Doty 1993) Judith Butler bruker «queer» mot kategorier som «gay» og «lesbisk» og mener det er en holdning, et svar, som ikke lenger er begrenset av opposisjoner som mannlig/kvinnelig eller homo versus hetero, men som er «ultimately beyond gender». Målet er å slippe kjønnsmotsetninger. «Queerness» skal utfordre og forvirre vår forståelse og bruk av seksuelle begreper. (Se Broberg 1994)

Men det finnes også forskjeller mellom Butler og de Lauretis. Når sistnevnte benekter den binære tankegangen på diskursnivå, betyr ikke det at hun benekter den seksuelle forskjellen når det gjelder reelle kvinner; det betyr heller ikke at hun benekter undertrykkelseshistorien. Med andre ord skiller hennes posisjon seg fra den postfeministiske. Interessen bak hennes forsøk på å stoppe reproduksjonen av seksuelle forskjeller mellom kjønnene er å få tilbake oppfatningen av at det finnes en sammenheng mellom kjønn og andre elementer som påvirker kvinners erfaringer av vold og undertrykkelse. Man kan summere det opp slik: «Geschlechterspezifität steht immer an Schnittpunkt von Klasse, Rasse und Ethnizität.» (Martin 1989, s. 188)

Ny interesse for historie:

Eksemplet Bachmann

Denne voksende interessen for krysninger mellom rase, klasse, etnisk tilhørighet, kjønn og seksualitet har ført med seg større interesse for historie, noen snakker om «tilbakekomst» til historien. Dette viser seg også gjennom interessen i «aka-

emia» for den forskningsmetoden som kalles «New Historicism» (se Montrose 1992 og Veese 1994) hvor man kan si at ny historisme, feminisme og marxisme har til felles interessen for relasjoner mellom litterære og andre «diskurser», eller for å si det med andre ord, for dialektikken mellom tekst og verden.

For å gi et eksempel fra mitt eget forskningsfelt: tekster av den østerrikske forfatteren Ingeborg Bachmann ble kritisert av feminister fordi hennes kvinnefigurer var feminine i tradisjonell forstand, dvs. masochistiske og selvdestruktive. Men når man, slik som ny-historismen gjør det, får hennes egen kulturelle bakgrunn før 1968 og dermed studentbevegelsen inn i tekstanalysen, så viser det seg at hennes tekster selv er del av en bestemt historisk erfaringsprosess, en periode som er atskilt fra vår tid. Med andre ord, ny-historismen gir mulighet for å forstå hennes figurer i en historisk spesifikk diskurs om «gender» og å sikre Bachmann mot de feministiske kritikere som gir et bilde av henne som den som alltid var opptatt av de «lidende» og dermed finner en slags tidløs, essensiell feminitet i hennes figurer.⁸

Det skjelende blikk

For å gjøre den nye interessen for «krysninger» og deres betydning for tolkning av litterære tekster klarere, vil jeg nå ta et skritt til siden, til en av de tyske feminister som blir mest sitert i amerikansk feministisk germanistikk: Sigrid Weigel. Hun utviklet på 70-tallet en modell som hun kalte «der schielende Blick». Etter hennes mening viser kvinnelitteraturen akkurat dette «skjelende blikket», dvs. dobleksistensen for kvinner i overgangsperioden hvor vi ser oss både i det dominerende mannlige (og

delvis integrerte) bildet og i det frigjorte, dvs. selvbestemte kvinnebildet. Det fører med seg et ekstra problem at det selvbestemte bildet ennå ikke eksisterer. Samtidig åpner hun tankegangen for en historisk forandring og gjør detaljerte historiske analyser ønskelig. Hun vender seg mot lineære historiske modeller som går ut fra at det finnes «autentiske» kvinnelige stemmer – for henne er «Weiblichkeit» en abstraksjon (jf. Weigel 1984) og hun insisterer på betydningen av det dialektiske forholdet mellom virkelighet og kulturelle bilder. Hennes «skjelende blikk» markerer et dilemma som fortsatt er et dilemma for kvinnelige forfattere, nemlig å ødelegge gamle bilder uten å ha en konkret utopi eller nye bilder som kan tjene som idealer.

Så langt er amerikanske feminister enige med hennes analyse og fremhever at hun har et komplekst begrep for det kvinnelige subjekt som både historisk og sosialt problem, men de kommer med innvendinger som for eksempel at hennes konsept blir innestengt i den mannsdominerte binære tankegangen av mannlighet versus kvinnelig. De ser det som problem at man med dette risikerer en moralisme som identifiserer bare den mannlige part som skyldig.

Når den nye feministiske debatten i Amerika diskuterer relasjonen mellom rase og «gender», berører de et punkt som Weigel på 80-tallet ikke hadde med i sin modell (jeg må nevne at man i Tyskland kan ha problemer med begrepet rase på grunn av tysk historie). I hvert fall gjør den amerikanske debatten spørsmålet om kvinners identitet enda mer komplisert, fordi det nå dreier seg om mangfoldige relasjoner mellom kjønn, klasse, etnisk tilhørighet, nasjonalitet og rase. Hudfargen hvit kan ikke lenger ses på som naturlig, den har en kulturell

betydning i et sosialt maktsystem. Dette kommer også i det flerkulturelle samfunnet til å spille en rolle i praksis. Kanskje vi visste det allerede?

Filosofen Elizabeth V. Spelman har formulert relasjonen mellom produksjonen av «gender» og produksjonen av rase med følgende ord: «What one learns when one learns one's gender identity is the gender identity appropriate to one's ethnic, class, national, and racial identity.» Derfor snakker hun om mange «gender». (Spelman 1988) Det oppstår et spørsmål om hvordan en feministisk forsker skal tolke for eksempel en tekst som *Der Fall Franza* («Tilfellet Franza») av Ingeborg Bachmann, hvor det kommer klart fram at Franza ikke bare føler seg undertrykket av den mannsdominerte europeiske kulturen. Når hun er i Afrika sier hun: «Die Weißen, sie sollen verflucht sein», men for afrikanerne er hun uten tvil en «hvit» kvinne og som hvit kvinne medlem av en tidligere kolonimakt. Også her ser det ut som om det ikke lenger finnes noen enkel modell med kvinner som ofre og menn som forbrytere; kvinner er både innenfor og utenfor.⁹

En amerikansk optikk

På grunnlag av dette kommer det ikke overraskende at identitet er blitt en slags «bindestreksidentitet». Når det gjelder German Studies så finnes det i denne disiplinen siden begynnelsen av 90-tallet synspunkter som man kanskje kan kalle en «amerikansk optikk», som har mindre og mindre til felles med den homokulturelle tyske germanistikken i «hjemlandet». Dette er en synsmåte som har lært de amerikanske feministene i germanistikk til å søke mangfold istedenfor homogenitet, noe som faktisk heller ikke

lenger eksisterer i det tyske samfunnet. Ikke minst kommer denne interessen for mangfold i feministiske kretser til syne ved den årlige Women in German-konferansen, der dokumentarfilmeren Deborah Lefkowitz i 1991 viste filmen «Intervals of Silence. Being Jewish in Germany», der den afro-tyske forfatteren Ika Hügel sammen med den antirasistiske forskeren Dagmar Schultz var invitert som gjest i 1992 og der den jødiske forfatteren Ruth Klüger leste fra sin selvbiografi *Weiter leben* i 1993. Det er nå også blant tyske feminister kritisk etterspørsel etter konstruksjoner som «der Andere». Kanskje de selv viser seg å være «eurosentriske» eller verre: «germanosentriske»?

I stedet for å starte fra et monokulturelt identitetsbegrep ønsker for eksempel utgiverne av *Women in German Yearbook* seg for det kommende nummeret refleksjoner over kvinneforskningens åpne eller skjulte eurosentritet. De mente i nestsiste nummer at det trengs et konsept for germanistikk som et fag som ikke lenger forstår sitt objekt monokulturelt, men flerkulturelt. Det er nettopp stemmene til de etniske minoriteter i Tyskland som kommer til å utgjøre oppfordringen til de feministiske forskerne om å akseptere heterogeniteter og åpne faget for teorier og metoder som gjør det mulig å føre kritiske diskusjoner om eurosentrisme, kolonialisme og postkolonialisme. (Suhr 1986)

Som et forhold mellom elefanter og persille

Som oppsummering av forholdet mellom feminisme(r) og «German Studies» vil jeg si at «gender» ikke lenger er en kategori som brukes isolert, men i tilknytning

til flere andre analytiske begrep som i tillegg er produkter av en rekke forskjellige teorier. At dette er en prosess som er i full gang viser den siste store konferansen Modern Language Association (MLA) i desember 1994. Deres førstepris: «Aldo and Jeanne Scaglione Prize for Studies in Germanic Languages and Literatures» gikk til Leslie Adelsons bok *Making Bodies, Making History. Feminism and German Identity*, der det andre kapitlet heter: «Racism and Feminist Aesthetics». Begrunnelsen fra komiteen er interessant, den sier at hun i denne boka kombinerer sosialteori og semiotikk og konfronterer gender med nye diskusjoner om rase og nasjonalitet. I tillegg gjenspeiler programmet fra konferansen den prioritert feministisk forskning i dag har i alle litterære og kulturelle akademiske fag i USA. Det finnes intet forum uten «gender», rase eller etniske spørsmål. Noen av disse aspektene sprer seg nå til Tyskland, som f.eks. Judith Butlers bok *Gender Troubles*.

Feministiske forskere har ganske lenge kjempet for den posisjon de nå har fått i det amerikanske akademiske livet. Spesielt for «German Studies» var og er det en stor hjelp i denne kampen at det finnes et nettverk som utvilsomt fungerer bra og som har skapt feministiske fora og Women's Studies programmer. Bortsett fra den allerede nevnte årboken *Women in German* har de egne tematiske symposier på de store fagkonferansene. Men det viktigste er deres egen Women in German-organisasjon som i år feirer sin 20-årsdag¹⁰ og som ikke bare er i stand til å organisere en forskningsmessig interessant årlig konferanse, kjent for sin humane og solidariske form for diskusjon og kritikk, men som i tillegg viser at bevegelsen fortsatt har humor, glede og engasjement.

En av de ledende personene, Ruth Ellen B. Joeres, utgiver av tidsskriftet *Signs*, sa om relasjonen mellom germanistikk og feminisme: «Es ist nicht eine Frage von Äpfeln und Orangen. Es ist eher wie Elefanten und Petersilie.» (Clausen & Friedrichsmeyer red. 1993) Hun går så langt som å si at dersom de mannlige kolleger fortsetter å bry seg så lite om feminisme, vil dette føre til at kvinnelige forskere melder seg ut av tyskseksjonene og inn i andre institusjoner. Med andre ord gjør hun menn ansvarlige for en prosess hvor tyskseksjonene kan komme i mer og mer isolerte posisjoner. På forskningsnivå er det tydelig at prosessen er i gang. Gail Hart bruker «queer-teoretikeren» Eve K. Sedgwick for å tolke homososiale «Bündnisse» hos Kleist, andre bruker feministiske teoretikere som Teresa de Lauretis, Judith Butler eller Donna Haraway til å diskutere kritisk i forhold til Irmtraud Morgners postmodernisme. I sine teoretiske referanser går feministiske forskere i 'German Studies' på tvers av faglige grenser. Det finnes stadig færre navn som Th.W. Adorno, Max Horkheimer og Jürgen Habermas, men stadig flere engelskspråklige og postkoloniale teoretikere som Homi Bhabha og Edward Said.

Helgard Mahrdr
førsteamanuensis
Universitetet i Tromsø

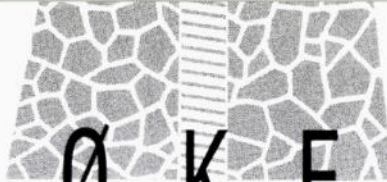
Litteratur

- Adelson, Leslie. *Making Bodies, Making History. Feminism and German Identity*. London 1993.
 Bettelheim, Bruno. *The Informed Heart: Autonomy in a Mass Age*. 1960.
 Bovenschen, Silvia. *Die imaginierte Weiblichkeit. Exemplarische Untersuchungen zur kulturgeschichtlichen und literarischen Präsentations-*

- form des Weiblichen. Frankfurt/M. 1979.
- Broberg, Margareta. Et «Gender Confusion» Leksikon. Tromsø 1994.
- Butler, Judith. Imitation and Gender Insubordination. I Diana Fuss (red.). *Inside/Out: Lesbian Theories, Gay Theories*. New York 1991.
- Clausen, Jeanette. Sieben Jahre «Women in German» I *Feministische Literaturwissenschaft*, se Weigel 1984.
- Clausen, Jeanette & Sara Friedrichsmeyer (red.). *Women in German Yearbook*. Vol. 8, University of Nebraska Press. Lincoln and London 1993.
- Doty, Alexander. Introduction. What makes Queerness most? I Alexander Doty. *Making Things perfectly queer: Interpreting Mass Culture*. Minnesota Press 1993.
- Engelhardt, Kerstin. Weiße deutsche Frauen: Kolonialistinnen in der Vergangenheit, Rassistentinnen in der Gegenwart. Das Beispiel Namibia. I *Entfernte Verbindungen, Rassismus, Antisemitismus, Klassenunterdrückung*, red. Ika Hügel m.fl. Berlin 1993.
- Hall, Stuart. *Cultural Studies: Two Paradigms*. 1980.
- Haraway, Donna. A Manifesto for Cyborgs: Science, Technology, and Socialist feminism in the 1980s. I Elisabeth Werd (red.). *Coming to Terms. Feminism Theory Politics*. New York 1989.
- Kaes, Anton. *From Hitler to Heimat: The Return of History as Film*. Cambridge, Harvard UP 1989.
- Lauretis, Teresa de. *Technologies of Gender: Essays on Theory, Film and Fiction*. Bloomington, Indiana 1987.
- Lennox, Sara. Feminismus und German Studies in den USA. (Paper).
- Lennox, Sara. Feminism and New Historicism. I *Monatshefte*, vol. 84 no. 2, 1992.
- Mahrdt, Helgard. Erotische Entwürfe in Ingeborg Bachmanns Prosa. I Gudrun Brokoph-Mauch und Annette Daigger (red.). *Ingeborg Bachmann. Neue Richtungen in der Forschung?* Röhrig Universitätsverlag 1995.
- Martin, Biddy. Zwischenbilanz der feministischen Debatten. I Frank Trommler 1989.
- Montrose, Louis. New Historicism. I Stephen Greenblatt et al. *Redrawing the Boundaries: The Transformation of English and American literary Studies*. New York 1992.
- Peck, Jeffrey M. «There's no place like home?» Remapping the Topography of German Studies. I *The German Quarterly*. Vol. 62, Number 2, 1989.
- Scarry, Elaine. *The Body in Pain: The Making and Unmaking of the World*. 1985.
- Spelman, Elizabeth V. *Inessential Women*. 1988.
- Suhr, Heidrun. Ausländerliteratur: Minority Literature in the Federal Republic of Germany. I *New German Critique* Number 46, Winter 1986.
- Trommler, Frank (red.). *Germanistik in den USA. Neue Entwicklungen und Methoden*. Opladen 1989.
- Veesser, H. Aram. The New Historicism. I Veesser (red.). *The New Historicism Reader*. Routledge 1994.
- Warhol, Robyn R. and Diane Price Herndl (red.). *Feminisms, An Anthology of literary Theory and Criticism*. Rutgers 1991.
- Weigel, Sigrid. Frau und «Weiblichkeit». Theoretische Überlegungen zur feministischen Literaturkritik. I *Feministische Literaturwissenschaft*, red. Inge Stephan og Sigrid Weigel. Argument Sonderband 120. Berlin 1984.
- Weiner, Marc A. Letter from the New editor of the German Quarterly AATG Newsletter 30.1., Fall 1994.

Noter

1. Jeg bruker begrepet «kultur» i den brede betydning av kultur og samfunn som Stuart Hall 1980.
2. Han er mest kjent for boken *From Hitler to Heimat: The Return of History as Film*.
3. *Women in German* (WIG) og *German Studies Association* (GSA).
4. Om å gi *German Studies* rom i faget tysk, se også Peck 1989.
5. *Shoah* er tittelen på en film om jøder i Nazi-Tyskland (antisemittisme).
6. Bovenschen 1979 var sentral for den tysktalende feministiske debatten.
7. Diskusjonen om feministisk teori og tyskspråklig filmproduksjon førtes fremfor alt i tidsskriftet *Frauen und Film*.
8. Om forholdet mellom feministisk teori og nyhistorisme, se Lennox 1992.
9. Når det gjelder tysk kolonipolitikk i Afrika og den undertrykkende rolle hvite tyske kvinner som hustruer til misjonærer og nybyggere hadde, se Engelhardt 1993, s. 118–138.
10. Jeanette Clausen (1984) gir et overblikk over historien til WIG, s. 143ff.

B Ø K E R

De nye reproduktive teknologiene

Fostre, etikk og kvinners rettigheter

Ved Ann Nordam

Brita Gulli:

Forplantningens «frigjøring»

Etiske og politiske dilemmaer ved prøverørsbefruktning

Universitetsforlaget, Oslo 1995

Gulli setter et kritisk søkelys på prøverørsbefruktning og surrogatmor-kontrakter. Fremstillingen gjør boken tilgjengelig for et bredt publikum. Det er en meget lesverdig bok som maner til ettertanke.

Lov og moral

Lovreguleringen av kunstig befruktning ble revidert i 1994, og innebærer en utvidelse av hvem som får tilbud om kunstig befruktning. Viktigst ut fra et feministisk perspektiv, er at også menn nå får tilbud om prøverørsbefruktning (s. 32 og s. 68). Det er ikke bare kvinnelig infertilitet som er indikasjon for teknikken, men også nedsatt fruktbarhet hos menn. Menn kan hjelpes med prøverørsmetoden kombinert

med at sædcellen injiseres i egget (mikroinjeksjon). Metoden ble tillatt å bruke fra og med våren 1995.

Dette betyr at kvinner behandles for menns problemer. Hvordan kan dette begrunnes, når man ser hva metoden innebærer for kvinner med sykehusinnleggelse og kirurgisk inngrep? Viktigst er hormonstimulering av eggproduksjon, med bivirkninger som kvalme, smerter og svulster på eggstokkene. Undersøkelser indikerer også økt risiko for kreft i eggstokkene, og det er rimelig å anta at denne behandlingen, i likhet med p-piller, er forbundet med dannelse av blodpropper og hjerneblødning. Langtidsvirkningene av denne hormonbehandlingen er lite undersøkt og derfor omstridt.

Gulli peker her på noe sentralt, fordi det er helt unikt i medisins historie at et individ behandles for et annet individs problemer. Det bryter med de grunnleggende prinsippene for akseptabel medisinsk praksis, som respekten for kvinnens integritet og ikke-skade-prinsippet. Å behandle en frisk kvinne med en metode forbundet med så mange risikofaktorer, er i høyeste grad å påføre kvinnen skade. Dette gjelder selv om det bare er snakk om en øket sannsynlighet for sykdom. I og med at vi har tilbud om anonym sæddonasjon, kan menns nedsatte fruktbarhet avhjelpes på denne måten.

Retorikken om rettigheter

Reproduktive rettigheter som fellesbetegnelse på selvbestemt abort og selvbestemt forplantning, overser ifølge Gulli skillet mellom frihetsrettigheter og positive rettigheter. Frihetsrettigheter kan bare være negative i forstand av frihet fra ytre begrensninger og tvang, mens posi-

tive rettigheter innebærer krav om bestemte ytelser.

Kan retten til liv begrunne retten til å gi liv? Retten til liv er en negativ rett, som f.eks. pålegger oss plikt til å avstå fra brudd på andre menneskers integritet. Denne retten er begrunnet i menneskerettighetene. Retten til å gi liv er derimot en positiv rett, som i noen tilfeller krever bestemte ytelser fra samfunnet for å kunne oppfylles. Forplantning krever to parter, og hvis dette skal være en rett må vi pålegge andre plikter til å inngå i forplantning. Dette viser absurditeten i å snakke om «rett til å gi liv», da forplantningen, som Gulli fremhever, er frivillig, og ikke noe vi kan pålegge andre som plikt.

I sammenheng med rettighetsproblematikken, blir spørsmålet om infertilitet er en sykdom eller ikke av noe mer enn teoretisk interesse, fordi det angår de infertiles rettigheter. I det øyeblikk infertilitet får status som sykdom, har de infertile krav på behandling. Ved å tilby prøverørsmetoden som behandling, legitimeres barnløshet som sykdom. Dermed blir også kravet om et behandlingstilbud legitimert.

Adgangen til abort brukes som argument for selvbestemt forplantning. Retten til selvbestemt abort ivaretar kvinnens rett til å opprettholde sin fysiske integritet – en frihetsrett. Denne rettigheten blir meningsløs hvis ikke samfunnet positivt bidrar slik at det er mulig å få utført abortinngrep. Dermed blir retten en positiv rett. Dette reiser spørsmål om retorikken rundt rettigheter best fanger inn kompleksiteten i denne problemstillingen?

Gulli fremstiller forskjellene mellom abort og prøverørsbefruktning på en meget innsiktsfull og informativ måte. Og det er nettopp disse forskjellene som gjør

at de etiske kontekstene ikke er sammenlignbare (s. 49–51). Kanskje den vesentligste forskjellen er at abort er et medisinsk sikkert inngrep, mens prøverørsbefruktning er en eksperimentell metode med en suksessrate på 10–15 %.

Livskvalitet og selektive aborter

Et perspektiv som er nokså overfladisk behandlet i boken er prøverørsbefruktning kombinert med genetisk testing av det befruktede egget. De befruktede eggene som diagnostiseres for genetiske avvik eller utviklingsavvik blir kassert. I denne seleksjonen ligger det en implisitt vurdering av livskvalitet, og argumentasjonen er påfallende lik nazistenes argumentasjon for *Gnadentot* («barmhjertighetsdrap»). Dette har fått mange til å hevde at vi har gjenopptatt eugeniske (rasehygieniske) praksiser under en ny betegnelse, nemlig genetisk veiledning og terapeutiske aborter på medisinsk-genetisk grunnlag (arvehygiene). Hva gjør dette med oss som mennesker, kvinner og mødre?

Surrogatkontrakter – frihet eller slaveri?

Surrogatmorkontraktene er blitt viet mye oppmerksomhet av feministiske tenkere. Disse kontraktene kjennetegnes blant annet av: (i) kvinnen sier fra seg foreldreretten før unnfangelsen og (ii) svangerskap og fødsel defineres som tjenesteyting. Herved oppheves usikkerheten om farsskapet, og menn får kontroll over reproduksjonen. Kvinnen blir bare en beholder – en rugekasse for barnet. Friheten til å inngå slike kontrakter skjuler asymmetrien i forplantningen. Menn kan enkelt avgi sin sæd, mens egg

må opereres ut av kvinnens kropp for å doneres.

Kontraktene bryter moderskapets kontinuitet: seksualitet, svangerskap, fødsel og amming. Det er ikke gitt at kvinnen får foreldreretten til barnet, om hun skulle angre seg. Mor blir den som er gift med den genetiske faren. Man ser helt bort fra svangerskapet som symbiose mellom mor og barn, og den relasjonen kvinnen får til barnet under svangerskapet.

Dette bidrar til å fragmentere moderskapet. I verste fall kan barnet ha tre mødre: en genetisk mor i tilfelle eggdonasjon, en biologisk mor som har båret frem og født barnet, og en sosial mor (hun som er gift med genetisk far). Beta-lingen involvert ved disse kontraktene «er avhengig av at barnet overleveres, og er ikke knyttet til svangerskap og fødsel som tjenesteyting. Dermed blir avtalen en avtale om barnesalg, en slaverikontrakt» (s. 101). Kvinnen pålegges ofte sterke restriksjoner i sin livsførsel under svangerskapet. I noen tilfeller er det også klausuler om fosterdiagnostikk og indikasjoner for abort. Hvis man skal snakke om reproduktive rettigheter og frihet blir spørsmålet: hva slags frihet og frihet for hvem?

Teknologi og kvalitetskontroll – maskin og marked

Med befruktnings- og genteknikkene og surrogatkontraktene ser man konturene av en teknologisk funksjonalisme. Gulli er inne på dette når hun avslutningsvis diskuterer teknologiens inntreden i reproduksjon, og forplantning som tjenesteyting. «Maskin» og «marked» er blitt organiserende ideer også for den menneskelige reproduksjon.

Koblingen mellom ressursknapphet og befolkningsvekst legger grunnlag for en befolkningsgenetikk der genetiske spådomstester, kvalitetskontroll av befruktete egg og genetisk testing av fostre får en stadig større plass. En testing og

kontroll som medfører selektive aborter, og dermed profitt i en dobbel forstand: (i) genetisk profitt: de fødte har ønskede egenskaper og er lite sykdomsdisponerte, og (ii) økonomisk profitt pga. innsparinger på helse- og sosialbudsjetter.

Hva gjør kvinnene i krig, hva gjør krigen med kvinnene?

Ved Kari H. Karamé

Olivia Bennett, Jo Bexley, Kitty Warnock (red.):

Arms to Fight, Arms to Protect: Women speak out about conflict
Panos, London 1995

Det ble ikke fred etter den kalde krigen

Den kalde krigen er over, og dermed også faren for verdensomspennende kriger, håper vi. Men særlig fredeligere er det dessverre ikke blitt her i verden. I 1993 var 42 land involvert i 52 kriger. De fleste av disse går under betegnelsen borgerkrig, noe som bl.a. har ført til at FN ofte har vært ute av stand til å gripe inn for å forhindre dem. Siden de aller fleste av dem heller ikke truer maktbalansen i verden, eller viktige ressurser som oljen i Golfelandene eller Nigeria, later det til at de kan pågå i årevis, som i Etiopia og Sri Lanka, uten at verdenssamfunnet griper inn på avgjørende måte. Det anslås at 75 % av de drepte i vår tids kriger er sivile, mens de i begynnelsen av

århundret utgjorde 10 til 15 %. I 1994 ble det anslått at 40 millioner mennesker var på flukt fra væpnede konflikter og konsekvenser av disse. Hvis dette tallet og antallet sårede og drepte blir lagt sammen, kommer andelen av sivile krigsofre opp i hele 90 %. Dette er så voldsomme tall at det er umulig å ta dem ordentlig inn over seg. Det er først når en kommer i kontakt med individene bak dem at det helt går opp for en hvor stor den menneskelige prisen er.

Hvem er de egentlig?

I media møtes vi hver dag av dramatiske reportasjoner fra konflikter under utvikling, eller resultatene av dem i form av flyktninger, krigsskadede barn og voksne, utbombede byer, landskap og kulturlandskap. Allikevel er det sjelden vi får anledning til å bli nærmere kjent med menneskene det dreier seg om, hvordan de opplever krigen, hva de tenker og føler, og hva de venter seg av framtiden. Om de i det hele tatt venter seg noe. Formålet med denne boken er nettopp å bote på

dette. Den er resultatet av en innsamling av muntlige vitnesbyrd fra kvinner som har fått livet sitt snudd opp ned på grunn av krig. Den kom i gang som et fellesprosjekt mellom hjelpeorganisasjoner fra flere land, og fra norsk side deltok Kirkens Nødhjelp, Norsk Folkehjelp og Norges Røde Kors. I alt ble det samlet inn 200 livshistorier fra 12 land i Afrika, Sør-Amerika, Asia, Midt-Østen og det tidligere Jugoslavia. For hvert land som er representert får vi en kort oversikt over den politiske historien, og over bakgrunnen for konfliktene som utgjør rammen omkring de individuelle livshistoriene.

Hva slags våpen er det tale om?

Tittelen på boken kan virke tvetydig, og jeg tror det kan være med hensikt at det er slik. Kvinner er underrepresenterte i all litteratur om krig, og når de vises er det som regel som krigens uskyldige ofre eller som den heroiske hustruen eller moren, selve symbolet på den saken krigen dreier seg om, enten for å bekjempe eller for å forsvare. Det er få kvinner som kjemper med våpen i hånd, i Tigray i Etiopia skal det ha vært opptil 25 %, og det er et usedvanlig høyt tall. Men kvinnene gjør sin innsats på andre områder, som er like avgjørende for krigens utfall, de overtar for mennene som er ved fronten, i fangenskap eller på flukt, og holder hjulene i gang både i arbeidslivet og i hjemmet. De er aktive som kurerer, i helsetjenesten og i forbindelse med transport. Det regnes generelt med at bak hver eneste motstands- eller frihetskjemper står det et nettverk på 8 til 10 personer, og svært mange av disse er kvinner. Grensen mellom en militær og en sivil handling blir derfor ofte svært uklar.

Våpen kan her derfor like gjerne for-

stås i en overført betydning, til også å omfatte andre sider av det kvinner gjør: skaffe mat, skjule ettersøkte, pleie de syke, vise omsorg for barn og gamle. Våpen som brukes til å beskytte det sivile samfunnet, til å redde det igjennom krisen. For det er ikke selve krigssituasjonen det dreier seg om, men det som kommer etterpå, som Marie fra Libanon sier. Uansett hvilket land det dreier seg om, går det samme motivet igjen: bekymringene for framtiden, og især for barna. Bortsett fra når situasjonen tvinger dem til det motsatte, sitter ikke kvinnene tafatte og uvirksomme, men tar på seg nesten alle typer arbeid for å skaffe barna utdanning.

Samspill mellom kjønnene – også i krig

Flere av kvinnene har vært utsatt for voldtekt og andre typer for seksuell fornedring. Det aller største problemet for dem blir ikke selv å leve videre med dette, men at familien og især mennene i familien ofte har store vansker med å akseptere det som har skjedd. Det skyldes ikke minst at mennene skammer seg over at de ikke klarte å leve opp til sin rolle som familiens beskytter. En lignende reaksjon framkommer når mennene ikke lenger makter å livnære sin familie, mens kvinnene fortsetter med sine tradisjonelle oppgaver, selv innenfor trangere rammer. Men boken fanger ikke opp dette samspillet mellom kjønnene, og hvor uendelig viktig det er å legge forholdene til rette for at det skal kunne fortsette, med tanke på en bedre framtid. Dette er den eneste egentlige innvendingen jeg har mot opplegget for hele undersøkelsen og den boken som er resultat av den.

Bokens store nytteverdi

Boken er et nyttig hjelpemiddel til å utdype vår forståelse av de mange væpnede konflikter som nyhetsbildet er fullt av. Den minner oss om at det er mennesker av kjøtt og blod det dreier seg om, ikke bruk av mer eller mindre sofistikerte våpen. Men boken blir til uvurderlig støtte for den som på den eller annen

måte kommer i kontakt med mennesker som er rammet av krig, enten i forbindelse med hjelpearbeid i utlandet, eller i kontakt med flyktninger her i vårt eget land. Den kan anbefales som grunnlag for studiesirkler i alle kommuner som mottar flyktninger, og hvorfor ikke også for den som ønsker å forstå noe av det en ny klassevenninne eller nabo har gjenomlevd. Det er i en slik sammenheng at boken virkelig kan være verdifull.

Pene piker organiserer seg

Ved Lisbeth Mikaelsson

Hilda Rømer Christensen:
Mellem backfische og pæne piger
Museum Tusculanums Forlag
København 1995

1800-tallet kalles ofte for foreningenes århundre. En flora av organisasjoner og foreninger for ulike ideelle, politiske og yrkesmessige merkesaker så dagens lys i løpet av denne tidsperioden. Det var en utvikling som også kvinnene deltok i. Det er for eksempel godt kjent hvordan norske kvinner har engasjert seg for misjon gjennom arbeidet i titusenvís av lokale kvinneforeninger. Når det gjelder kvinnemobilisering i stor skala, har ingen sak vært viktigere enn religionen. Dette faktum er ikke reflektert i kvinneforskningen, der kvinners innsats i religiøse organisasjoner ikke akkurat har vært overeksponert. Derfor er det grunn til å hilse velkommen en dansk bok om den kristelige kvinneorganisasjonen KFUK (Kristelig Forening for Unge Kvinder): *Mellem backfische og pæne piger*, skrevet av historikeren Hilda Rømer Christensen. Det er et mangfoldig verk, som bygger på forfatterens doktoravhandling.

Boken beskriver historien til KFUK i

Danmark. Men den er blitt noe langt mer enn en historikk. Forfatterens innfallsvinkel har vært å situere KFUK i det danske kulturelle og politiske landskapet og behandle organisasjonens forhold til en rekke av tidens konfliktspørsmål. Boken tar opp de danske diskusjonene om kvinnesak, kjønnsmoral og klesmoter i perioden. Den gir relativt stort rom til den danske sosialistiske ungdomsbevegelsen og konkurranseforholdet mellom denne og KFUK. Rømer Christensen har dessuten en tverrfaglig, kulturanalytisk innfallsvinkel, som ytrer seg i analyser av KFUKs fester, husinnredning, språk og fromhet. Resultatet er på mange måter en rik bok, men en bok der sammenhengen til dels brister. Denne leseren sitter igjen med det inntrykk at det blir vel mye lys over landskapet og for lite over KFUK.

I årtier Danmarks største kvinneorganisasjon

Dansk KFUK går tilbake til 1883, da en kvinnelig sykepleier stiftet en pikeforening i Vejle. Foreningstallet vokste sakte på 1880-tallet, men utviklingen skjøt fart i 1890-årene da store vekkelsesbølger

skylte over Danmark. Økningen fortsatte frem til slutten av 1920-tallet. I 1925 hadde KFUK nesten 700 foreninger med om lag 31 000 medlemmer over 14 år (s. 146). Den var i årtier Danmarks største kvinneorganisasjon. I mellomkrigstiden dabbet interessen for KFUK og KFUM (Kristelig Forening for Unge Mænd) av, og medlemstallet sank jevnt og trutt. KFUK/M ble tidlig knyttet til Kirkelig Forening for Indre Mission, en konservativ organisasjon som videreførte den pietistiske vektleggingen av personlig omvendelse, helliggjørelse, bibeltroskap og de helliges samfunn. Rømer Christensens ambisjon er å vise hvordan danske kvinner i KFUK skapte en kultur som forsøkte å forene kristen moral og fromhet med utfordringene fra det moderne samfunnet.

Forfatterens fremstilling av organisasjonshistorien er nokså summarisk, og etterlater mange ubesvarte spørsmål. Hun beskriver dansk KFUK praktisk talt som et heldansk fenomen. Det fører til at leseren savner den internasjonale konteksten, forbindelsene (eller mangelen på slike?) med utlandet. I likhet med misjonsbevegelsen er den kristne ungdomsbevegelsen et internasjonalt fenomen med nedslag i de nordiske landene. Dette burde ha vært langt mer tydeliggjort.

KFUK og kvinnesaken

KFUK tok mål av seg til å være en organisasjon for alle kvinner, men ble i praksis søkt av kvinner fra mellomlagene, småborgerskapet og borgerskapet, med et stort innslag av unge husassistentter. Kvinner fra aristokratiet og det høye borgerskap sto for ledelsen av KFUK, for eksempel var Henriette Knuth, KFUKs «mor», adelig. Organisasjonen ville tilby de unge kvinnene en trygg

havn og verne dem mot fristelsene og «oppløsningstendensene» i det moderne samfunnet, særlig på det seksuelle området. Rømer Christensen innreflekterer fortjenstfullt periodens store samfunnsendringer med flytting fra landdistriktene til byene, industrialisering, liberalisering av kjønnsnormene og de nye kvinnekravene om stemmerett og innflytelse i samfunnet. Hun tar opp hvordan KFUK stilte seg til kvinnestemmeretten og samarbeidet med andre kvinneorganisasjoner, særlig Dansk Kvindesamfund (stiftet i 1871). KFUK hyllet tradisjonelle særartsidealer om kvinnens moderlighet og moralske overlegenhet på det seksuelle området. Foreningen engasjerte seg sterkt i kampen for sedeligheten, og i dette spørsmålet inngikk den allianser med andre kvinneorganisasjoner. Når organisasjonen kom arbeiderklassens kvinner i møte, var det primært i form av misjon, velgjørenhet og et trygt fritidsmiljø. Dansk KFUK ble ikke talerør i kvinnes kamp for bedre lønn og retten til å organisere seg, i motsetning til for eksempel YWCA (Young Women's Christian Association, red. anm.) i USA. Forfatteren hevder at KFUK gjennomgående var preget av passivitet i forhold til de politisk og samfunnsmessig grunnleggende spørsmål.

KFUK som kultur

De teoretisk mest interessante kapitlene i boken handler om KFUK som kultur. Særlig fruktbart er det perspektivet Rømer Christensen bruker på hvordan organisasjonens kultur blir en forlengelse av den borgerlige intimsfæren, som jo var kvinnes rom i det borgerlige samfunnet. Ved hjelp av Habermas' distinksjon mellom en borgerlig og en represen-

tativ offentlighet godtgjør forfatteren at KFUKs festkultur var en syntese av intimsfæreaktiviteter og kulturformer i den representative offentligheten, så som sang og musikk, håndarbeid og vakre bordoppdekninger, innvielsesriter, feiringer og estetikk. Dette perspektivet knyttes særlig til analysen av hovedhuset i København, en analyse med mange innsiktsfulle momenter.

Mer problematisk er forfatterens marxistisk betonte oppfatning av at KFUK-kulturen fungerte som en symbolsk løsning på samfunnskonflikter. Det rom KFUK-erne skapte, med sine fest-

ritualer og strukturer, ses som uvirkelig, konfrontert med geistlighetens «virkelige» rom, som var forbeholdt menn (s. 162). Bortsett fra at det blir problematisk å tilkjenne noen kulturfenomener større virkelighet enn andre, virker kritikken på siden, gitt de forutsetningene som her foreligger, nemlig at KFUK var en del av vekkelsestradisjonen med organisatoriske bånd til Indre Mission. Med sin lojalitet til denne tradisjonen kunne organisasjonen vanskelig bli noen sterk utfordrer av den mannlige geistlighetens makt og hegemoni. Huskatten bør ikke bebreides for ikke å være løve!

Kan omsorg moderniseres?

Ved Unni Krogstad

Ingunn Elstad og Torunn Hamran:
Et kvinnefag i moderniseringen
Sykehuspleien mellom fagtradisjon og
målstyring
 Ad Notam Gyldendal, Oslo 1995

Sykepleie kan sees som eksempel ikke bare på et typisk kvinnefag, men på kvinnekunnskap. Som fag har sykepleie i løpet av de siste 50 år hatt som mål å utvikle seg fra et tradisjonelt, praktisk omsorgsykke til en profesjon. Hva skjer med kunnskapen eller den samlede fagkompetansen gjennom en slik endring? For å forstå noe av dette er det nødvendig å se på utviklingen i det samfunnet og den helsetjenesten som sykepleien er en del av. Det er dette Elstad og Hamran setter seg fore å gjøre, og det gjør de bra. Boka er oppbygget som to adskilte deler, der de to forfatterne belyser tema fra hver sine fag og med hvert sitt språk. Hamran åpner på bokmål med et sosiologisk perspektiv og Elstad skriver del 2 på nynorsk ut fra et filosofisk ståsted.

De to delene bindes sammen av et felles ønske om å belyse premissene for utviklingen av dette kvinnefaget både historisk og ideologisk. Begge forfattere

har også en styrke i et nært kjennskap til praksis; Hamran gjennom feltarbeid i sykehus og Elstad gjennom lang sykepleierfaring. De to perspektivene utfyller og underbygger hverandre, og fremfor alt: de setter lys på en diskusjon som burde ha vært øredøvende i en kvinnealder allerede: Er «modernisering» (av organisasjoner, arbeidsformer, kommunikasjon, lederstruktur, kompetanseutvikling osv.) bare et praktisk grep, eller er slike endringer bærere av ideologier, og i tilfelle hvilke?

Sykepleiens omgivelser

Sykepleie er en del av helsesektoren som i samfunnsperspektiv inneholder en del spesielle paradokser: Helsetjenesten (her bruker jeg helsetjeneste-sektor og -vesen synonymt) i velferdsstaten har vært basert på offentlige verdier som likhet og rettferdighet. Dens arbeidsområde: helse og sykdom, er noe av det mest prekære og mest uforutsigbare av alt. Det er helt personlig; «sitter inni meg», og samtidig et offentlig anliggende. Helsetjenesten har vært organisert som et offentlig «vesen», de senere år med rammefinansiering. Parallelt har den kopiert organisa-

sjonsmodeller, ledelseskulturer og etter hvert lønnspolitikk (lokale og individuelle oppgjør) fra næringslivet.

Sykepleiens gjenstandsområde er handlende, kvalifisert omsorg for det syke mennesket (siden denne boka handler om sykehuspleien). Paradoksene i dagens helsetjeneste gjenspeiles i sykepleien på flere måter: Moderne organisasjonsmodellers målstyring krever standardiserte kriterier for planer, tildeling og dokumentasjon av omsorg. Ikke minst på grunn av at alt skal tilpasses elektroniske hjelpemidler som skal være tidsbesparende. Merkelig stillferdig har denne gradvise tilpasningen til fragmentering, standardisering og formalisering vunnet innpass i sykepleieres utdanning, måte å arbeide på, måte å tenke på, måte å kunne på. Endringene skjer med både kompetanseheving og effektivisering som mål, men uten å stille spørsmål om hva som skal ligge i disse begrepene når det gjelder sykepleie.

Modernisering – modernisme og modernitet

Endringene i helsevesen og sykepleie (og andre bransjer) har vært kalt modernisering. I dette ligger det en dobbel assosiasjon: At man følger med i *tiden*, blir mer tidsmessig og at dette er en *praktisk* endring, altså ikke noe dypere inngrep.

Ved å bruke ord som «modernisering» slipper man unna argumentasjonen omkring endring fordi det virker både selvfølgelig og ufarlig å «følge med i tiden». Fordi vi erfarer fenomenet på hvert vårt felt blir det også vanskelig å se at det er et stort felles mønster over slike «moderniseringer». Muligens ser vi det på områder som vi har mer distanse til,

og vi kan snakke om «modernisme» som en samling av moderniseringer på visse områder.

Hamran dokumenterer i bokas første del modernismen i helsevesen og sykepleie som en del av et stort mønster og peker nettopp på den manglende diskusjonen om hvilke verdier og hvilket kunnskapssyn som fremmes og hemmes gjennom «modernismen». Hun hevder at sykepleiekulturen viderefører en typisk kvinnekompetanse: «å tenke og å gjøre mange ting på en gang». Med sin åpne, sammenvevde måte å arbeide på, fremmer den en kompetanse som er situasjonsdefinert og fleksibel, og basert på fellesskap. Den moderne organisasjonsmåten fremmer det motsatte av dette: Oppdeling av arbeidsoppgaver, hierarkisering, formalisering, «klare retningslinjer» og entydige kriterier for bedømming av hva som er bra. Dette er verdier som er knyttet til «modernitetens» verdensbilde.

Individuell og kollektiv kunnskap

Hamran innleder med at det eksisterer et spenningsforhold mellom de nye måtene å organisere arbeidet på og de innarbeidete arbeidsformene i sykepleie. Elstad fortsetter med å plassere «helsevesen-modernismen» i et historisk perspektiv. Ved å gå inn i sykepleiefagets grunntanker hos Nightingale og knytte dette til det kunnskapsparadigme det sprang ut fra – og det vi i økende grad går inn i – viser hun hvordan den tradisjonelle kompetansen og den moderne kunnskapen bærer i seg ulike verdier. Konkrete eksempler fra sykepleiehverdag reflekteres over og kobles til teoretikere i et historisk spenn fra Aristoteles til Gadamer.

Det er kompetanseformer og kunnskapssyn som problematiseres i denne boka – gjennom en diskusjon om verdier og arbeidskultur, sett i lys av spennet mellom tradisjon og modernitet. Spørsmålet som reises er om innholdet, den kollektive kompetansen som fremmes gjennom tradisjonelle arbeidsformer i

sykepleie – som i andre kvinnefag – kan bevares dersom formene endres? Forfatterne advarer mot å helle barnet ut med badevannet i iveren etter å bli «moderne». Dette er en viktig bok for alle som er opptatt av sammenhengen mellom organisasjoner, «modernisering» og kunnskapssyn.

Kjønnenes dialektikk

Ved Brita M. Gulli

Bente Rosenbeck og Robin May Schott
(red.)

Forplantning, køn og teknologi
Museum Tusculanum Forlag
Københavns Universitet 1995

I 1970 utga Shulamith Firestone boka *Kjønnenes dialektikk*. Der gikk hun inn for kunstig forplantning som et nødvendig virkemiddel for kvinnefrigjøring. Siden dengang har utviklingen gått med stormskritt. I dag har vi en rekke muligheter til både å hindre og sette i gang graviditet (prøverørsbefruktning). Bare den kunstige livmoren ser ut til å mangle. Det som virket som science fiction tidlig på 70-tallet, er delvis virkelig i dag. Redaktørene av boka peker på at diskusjonene om forplantning og reproduksjon til nå ikke har hatt så stor plass innen nordisk kvinneforskning; arbeid og produksjon ble prioritert. Derfor er det stadig behov for å politisere det private og forplantningen. Boka er et fint bidrag til dette. Den består av en rekke artikler av ulike forfattere, som betrakter den biologiske reproduksjonen ut fra bl.a. historiske, politiske og etiske synsvinkler. Gamle og særlig nye reproduksjonstek-

nikker diskuteres. Her er et sant vell av problemstillinger.

Robin May Schott viser hvordan feministiske retninger skiller lag i synet på selve moderskapet: Er det uttrykk for immanens og noe som ikke kan være kvinners eneste oppgave (Simone de Beauvoir) eller er det den egentlige kilden til kvinners makt og fellesskap (Mary O'Brian)? Denne pluralismen kommer også tydelig frem i Bente Rosenbecks innledning, der hun peker på en rekke av de dilemmaer de nye teknikkene, særlig prøverørsteknikken, stiller oss overfor: Er det riktig å gjøre alt som er teknisk mulig? Har den vitenskapsbaserte måten å løse problemer på nådd en grense? Er det en menneskerett å få barn? På hvilket grunnlag skal teknikkene vurderes når biologien ikke selv setter grenser? Rosenbeck konkluderer ikke selv, men ønsker en etikk som verken er universell *eller* helt relativistisk.

En mer kritisk vurdering av prøverørsmetoden, såvel som testing av fostre og av befruktete egg, presenteres av Birgit Petersen. Hun ser prøverørsteknikken som menns forsøk på å erobre fruktbarheten. Det kan forklares med

livmormisunnelse. At prøverørsteknikken også hjelper kvinner, blir kun en bivirkning. Utviklingen av stadig nye teknikker gjør dessuten både menn og kvinner umodne – vi blir mindre i stand til å tåle sorg og smerte og krever i stedet tekniske løsninger på problemene.

To artikler tar opp statlig befolkningspolitikk. Bente Rosenbeck dokumenterer hvordan europeiske stater lenge har hatt en politikk som retter seg mot kvinner. På slutten av forrige århundre ble mødrene et offentlig anliggende. Stikkord: Orden og renslighet. Husmorrollen utvikles. Barnebegrensning kom på dagsordenen i denne perioden. Kvinner har også deltatt aktivt i denne politiseringen: kvinnespørsmålet ble sosialpolitikk på 30-tallet.

Cecilia Milwertz gir oss bakgrunnen for dagens hardhendte kinesiske befolkningsbegrensning: fra Maos ønske om en stor befolkning og den faktiske fordoblingen av Kinas befolkning i løpet av tredve år, til dagens ettbarns-politikk, som forsvares av myndighetene under henvisning til hele befolkningens levestandard. Dagens befolkningsvekst i Kina er imidlertid lav, og her diskuteres også alternative og mindre kvinnefiendtlige måter å styre befolkningsveksten på.

Ånd og kropp

Patricia Spallone viser hvordan kvinner har blitt usynliggjort innen det medisinske fagfeltet embryologi (fosterutvikling) og de nye reproduksjonsteknikkene (prøverørsteknikken m.m.). Kvinner er nok til stede, men først og fremst som kroppsløse subjekter som kan velge om de vil bruke prøverørsteknikken. Kvinner er ikke til stede som kroppslig skapende subjekter. Forklaringen søkes i den filosofiske arven fra Aristoteles. Dens tradi-

sjonelle sammenkobling av maskulinitet og kreativitet fører til at vekten legges på genetisk foreldreskap. At kvinner «legger kropp til» forsvinner, og fosteret blir en frittsvevende enhet – som kan manipuleres.

Medisinens naturvitenskapelige forankring innebærer dessuten at kunnskap må basere seg på et radikalt skille mellom det erkjennende subjekt og det erkjente objekt. Men hvordan kan kvinner opprettholde et distansert, objektivt syn i de tilfellene der det er dem selv som er gjenstand for forskning/behandling?

Atskillelsen kropp/ånd behandles også av Robin May Schott. Hun viser hvordan den asketiske tradisjon i vestlig tenkning gjenoppstår i postmodernismen. Vekt på tekst og diskurs som grunnlaget for maktforhold gjør kvinners kroppslige erfaringer irrelevante. Kroppslige erfaringer og reaksjoner som ikke er styrt bevisst, eller kan formuleres begrepsmessig, faller utenfor. Det samme gjør det sanselige og følelsesmessige grunnlaget for kunnskap. Skillet mellom kropp og ånd opprettholdes. Opp mot dette setter hun et marxistisk inspirert materialismebegrep. Det må omfatte kvinners historisk forankrede erfaringer med svangerskap, fødsel og morsrolle. Uten et slikt materialismebegrep vil teknikken til syvende og sist definere menneskenes mål.

Eksempel på at teknikken ikke helt har overtatt og kan integreres i menneskelig virksomhet finner vi i Sara Goodman's undersøkelse av svenske jordmødre. De understreker at deres kunnskap ikke er grunnlagt på et skarpt skille mellom subjekt og objekt, mellom ånd og kropp. Det er kvinnen som føder, nødvendigvis. Fødselen er både en sosial og en fysisk hendelse. Moderne teknikker kan understøtte jordmødrenes intuitive,

erfaringsbaserte kunnskap om hele fødselsprosessen, men ikke erstatte den. F.eks. kan beslutninger om kirurgiske inngrep ikke bare baseres på abstrakte målinger av fosterets puls. Legeautoritetens forrang og sykehusenes arbeidsorganisering kan imidlertid føre til at jordmødrenes kunnskap sjaltes ut. Men hovedinntrykket fra denne undersøkelsen er at jordmorvirksomheten i Sverige, i strid med hva en finner andre steder, ikke er helt vitenskapeliggjort, helt teknifisert. Jordmorkunsten eksisterer stadig, men nye teknikker har blitt integrert.

Et mer dystert bilde av grunnlaget for overhodet å innføre nye medisinske teknikker avdekkes av Janine Marie Morgall. Erfaringene er hentet fra Danmark. I eksisterende metoder for teknikkvurdering betraktes kroppen som en maskin som kan repareres. Pasienten er passiv, behandleren aktiv. Metodene er dessuten vridt i retning av å betrakte nye medisinske teknikker og behandlingsmåter som gode, spørsmålet er bare *hvor* gode? Her brukes kostnad/nytte-kalkyler. Denne ensidigheten bidrar til at samfunnsmessige virkninger ikke vurderes. Alternative vurderingsprinsipper må anvendes for å vurdere om innføringen av en ny teknikk bidrar til å øke kvinnefrigjøringen eller til helt å fjerne kvinners kontroll over forplantningen. En må også vurdere om det er best å la være å innføre nye behandlingsformer. Her etterlyses altså svært omfattende konsekvensvurderinger.

Kvinnefrigjøring?

Boka gir naturlig nok ikke noe endelig svar på spørsmålene som ble reist av Shulamith Firestone. Her presenteres både negative og mer tvilende synspunkter på de nye reproduksjonsteknikkene –

men ingen er udelt positive! En del standpunkter egger selvfølgelig også til motsigelse og nye spørsmål. Her er noen av mine. Bente Rosenbeck etterlyser etiske normer mellom det universelle og det relativistiske. Men ethvert forslag til en norm har vel en universell intensjon, selv om den som uttaler den vet at alle ikke er enig? Den moderne kvinnebevegelsen er jo egentlig basert på en idé om universalitet, ellers kan vi ikke sammenligne oss med mennene og slå fast at vi blir diskriminert/undertrykt. Menneskerettighetene har også en universell kjerne som har blitt viktig for den internasjonale kvinnebevegelsen de senere år og som det er viktig å holde fast på, rettigheter som også omfatter kvinners autonomi som individer. Et hovedproblem i denne diskusjonen angår imidlertid de spørsmål Lene Koch reiser. Hun diskuterer tre vanlige argumenter for fostervannsdagnostikk: 1) det medisinske, der målet er å hindre fødsler av alvorlig syke barn, 2) det nytteorienterte eller samfunnsøkonomiske, der målet er å spare særlig offentlige ressurser og 3) autonomiargumentet, dvs. retten til selvbestemmelse. De to første argumentene har til nå levd i fredelig sameksistens og støttet opp om hverandre.

Ekspansjonen i genteknikken selv, med en voldsom utvidelse av mulige tester, øker imidlertid individuelle kvinners bevissthet om risiko og dermed deres etterspørsel etter fostervannsdagnostikk. Denne utviklingen understøtter autonomiargumentet: enhver medisinsk metode kan innføres under henvisning til selvbestemmelse. Går vi mot en situasjon der verken medisinske eller økonomiske argumenter gjelder, men bare autonomi? spør Koch. Hvordan kan i så fall teknologien styres ut fra samfunnshensyn som går ut over de rent økonomiske? Og hvis

vi ønsker å ta slike hensyn, på hvilket grunnlag skal prinsippet om individets selvbestemmelse i så fall begrenses?

Dette problemet gjelder ikke bare fostervannsdagnostikk, men kan overføres til andre områder. Overføres det f.eks. til teknologivurderinger, blir det utilstrekkelig å spørre om en teknisk nyvinning fører til kvinnefrigjøring eller ikke, i hvert fall hvis vi med frigjøring mener autonomi/selvbestemmelse. Frihet kan være frihet fra andre *menneskers* kontroll, f.eks. selvbestemt abort vs. legebestemte aborter. Men det kan også være frihet fra naturlige begrensninger, f.eks. at kvinner etter overgangsalderen ikke kan få barn. Spørsmålet er stadig om kvinnefrigjøringsprosjektet bare omfatter

den første, men ikke den andre formen for frihet.¹ Jeg er tilbøyelig til å mene at frigjøring bare omfatter den første typen frihet, den som dreier seg om forholdet mellom *mennesker*. «Frigjøring» fra *naturen* er en annen sak. Sagt på en annen måte: Vil 100 % sikker og kvinnekontrollert reproduksjonsteknologi gjøre motargumenter ugyldige, eller finnes det andre innvendinger, innvendinger som har med vårt forhold til vår egen natur å gjøre?

Note

- ¹ Dette behandler Brita M. Gulli nærmere i sin bok *Forplantningens «frigjøring». Etiske og politiske dilemmaer ved prøverørsbefruktning* (Universitetsforlaget 1995), jf. Ann Nordams anmeldelse i dette nummer. Red.anm.

Kvinnekroppens historie

Ved Tora Korsvold

Barbara Duden:
*The Woman Beneath the Skin:
A Doctor's Patients in
Eighteenth-Century Germany*
Cambridge, Mass. 1991

*Disembodying Women:
Perspectives on Pregnancy and the
Unborn*
Cambridge 1993

Anatomi der gute Hoffnung
Under utgivelse. Vil sannsynlig også
foreligge på engelsk.

De siste to numrene av *Kvinneforskning* har fokusert på kvinners medisin og helse. Forholdet mellom kvinnelig pasient og (mannlig) lege har vært ett av flere temaer i artiklene. Den tyske historikeren Barbara Duden har i denne sammenheng skrevet flere bøker som bl.a. har tematisert forholdet lege/pasient ut fra et unikt historisk kildemateriale.

Hun skriver innledningsvis i sin første bok at det er flere innfallsvinkler til kroppens historie. En innfallsvinkel kan være å interessere seg for det medisinske, det religiøse eller det kunstneriske blik-

ket på kroppens ytre. Hun selv har derimot interessert seg spesielt for kroppens indre, det som befinner seg i mørket under huden, slik hun uttrykker det. Hun har ikke bare utforsket kroppens historiske forandring, men også legens møte med sine kvinnelige pasienter i en fjern fortid. I Barbara Dudens bøker, som også er oversatt til engelsk, finner vi kunnskap om dagsaktuelle temaer som relasjonen mannlig lege/kvinnelig pasient, profesjonell berøring og medisinsk diagnose.

I bøkene *Geschichte unter der Haut* («Historie under huden»), *Der Frauenleib als öffentlicher Ort* («Kvinnekroppen som offentlig sted») og *Anatomi der gute Hoffnung* («Det gode håps anatomi») tar hun for seg ulike oppfatninger av kvinnekroppen i et kulturhistorisk perspektiv. Barbara Duden er opptatt av tilstander som knytter seg til kvinners reproduktive helse som svangerskap og fødsel. Hun skriver at i utforskningen av kvinnekroppens historie har temaer som fertilitetsmønster, fødepraksis, ammerutiner eller utenomekteskapelige forhold blitt belyst, men lite har blitt gjort når det gjelder kvinners egne oppfatninger og forståelser av hva som har rørt seg i kroppens indre. Problemet er selvsagt få

historiske spor, i beste fall har kvinners utsagn blitt nedtegnet av andre: Det er først og fremst klagen som en tysk kvinnelege på 1700-tallet skrev ned som har fortalt Barbara Duden om oppfatninger av kroppen på denne tiden.

Et unikt kildemateriale

For ettertiden etterlot denne legen, dr. Johann Storch, seg 15 bind som inneholder mye kunnskap om synet på kroppen og forholdet mellom pasient og lege i en fjern fortid. Denne legen førte ikke nittidige protokoller fordi han ville bringe legekunsten noen hakk videre, men først og fremst fordi bøkene skulle være til praktisk hjelp for nyutdannede kandidater. Barbara Duden skriver at dagens medisinhistorikere neppe vil interessere seg for kvinnelegen Storchs nedskrevne journaler. For det første vil de fleste føle seg mer eller mindre hjelpeløse i møte med dette sammensuriumet av kilder. For det andre vil de neppe se på hans verk som et bidrag til f.eks. gynekologiens historie: Denne legen utførte ingen underlivsundersøkelser, han foretok heller ingen kirurgiske inngrep og han kom heller ikke med noen nye og viktige bidrag til legevitenskapen. Hva var det da som gjorde denne legen interessant for ettertida?

Legen Johann Storch og hans kvinnelige pasienter

Legen Johann Storch var en belest statsfysikus, og hofmedikus for hertugen i Eisenach i det tidlige øst-Tyskland. Han studerte medisin 2 år i Jena før han slo seg ned i Eisenach, i en periode da grensen mellom utdannede medisiner og folke-medisiner ennå var flytende.

Grensen mellom akademisk viten og magisk overtro var uklar, og etter våre begreper var dr. Storch en lege som ikke var fri for overtro. I løpet av sin 40 år lange legegjerning førte denne pedantiske legen nøyaktige legejournaler med nøyaktige gjengivelser av hva de kvinnelige pasientene fortalte om sine plager. De nedskrevne protokollene var uten latinske begreper, og i de sju protokollene som inneholder alt om såkalte kvinnesykdommer, finner vi journalene til i alt 1650 kvinnelige pasienter. Her blir kvinnes klager og formeningar om hva som rørte seg i kroppens indre, særlig i bryst- og mageregionen, såvel som hans egne diagnoser og de råd han ga, gjengitt med den største nøyaktighet.

Storch begynte hver journal med en kort karakteristikk av den enkelte kvinnes personlighet, sivil status, dato for den første konsultasjonen, og deretter kvinnens beskrivelse av hva hun selv oppfattet feilte henne. De nedskrevne lidelsene ble selvsagt filtrert gjennom legens befatning med dem. Som lege handlet han ikke ut fra konkrete undersøkelser som han gjorde, men ut fra det pasientene uttrykte gjennom sine beskrivelser. Kvinnens klager handlet nesten alltid om smerter i en eller annen form, et eller annet sted i kroppen. Kvinnens klager vitner om et svært nyansert språk som kunne formidle smertens uttrykk. Kvinnene klagde bl.a. over at noe hadde tilstøtt dem, at noe udefinert hadde skjedd med dem, noe som for kvinnene selv var uforklarlig. Legens mål var å lindre smertene. Å bekjempe dem hadde ingen hensikt. Lidelsen måtte derfor ha et verbalt uttrykk for at legen kunne gjøre noe med sykdommen, og legen fikk bare kunnskap om sykdommen gjennom det pasienten fortalte. Han handlet ut fra det som kom til uttrykk i klagen når de

kvinnelige pasientene beskrev sine lidelser. Han berørte aldri kvinnene.

I hans nedskrevne tekster var det derfor minst tre aktører, skriver Barbara Duden: Kvinnen selv som klagde, meddelte, informerte, betrodde seg osv.; dr. Storch som spurte, utforsket eller ga råd. Den tredje aktøren var smerten som kom og gikk, som kunne sette seg fast ulike steder i kroppen eller kunne bli sterkere eller svakere. Barbara Duden hevder at med ny medisinsk terminologi har dette aktørbildet blitt forskjøvet: Medisisk høy-teknologi og kravet til dokumentasjon bringer ofte pasientene, og smertene, til taushet, skriver hun.

Svangerskap: som å balansere på en knivegg

Kvinnene gikk altså til Storch med smertene, når det var noe de var redde for eller når kroppen viste tegn til at noe ikke fungerte som før, f.eks. når menstruasjonen uteble. Men det var bare kvinnen selv og bare hun som kunne fastslå om det forelå et svangerskap eller ikke. Først når kvinnen hadde kjent liv, kunne legen og kvinnen i fellesskap fastslå at det forelå et svangerskap. Uten sitt eget «bevis» var ingen kvinne gravid. Kvinnene hadde med andre ord egen definisjonsmakt over kroppen i denne tilstanden. Og spørsmålet om fosteret virkelig var et nytt menneske, ble stående ubesvart inntil fødselen. Først da kunne håp og frykt ryddes av veien, og uttrykket «menneske» få mening.

Svangerskapet var dessuten en tilstand på prøve. Før kvinnen kjente liv var situasjonen usikker, og den første tiden var som å balansere på en knivegg. Dr. Storch kunne gi et middel som enten kunne forsterke utviklingen av det som

ble kalt en frukt, eller et middel som kunne fordreie denne frukten hvis det viste seg å være en falsk frukt, som det het. Ordet foster eksisterte ikke i tyske ordbøker i det 18. og 19. århundre. Kvinnene hadde dessuten et svært ambivalent forhold til det å vente barn. Skjebnetenkningen gikk ut på å håpe på det beste, men alt håp kunne plutselig forsvinne. Det gjaldt derfor å ha et balansert syn i ventetiden. En slik usikker tilstand var noe som hørte med til det å bli mor.

De gravide gikk ikke til Storch for å få kunnskap om selve fødselen. Fødselen var en sosial, halvprivat hendelse mellom kvinner på en tid da menn ennå ikke hadde definert hva som skulle være gyldig kunnskap om fødselshjelp. Kvinnene hadde heller ingen forventninger om at Storch kunne bidra med fødselshjelp. Han ble bare tilkalt når noe gikk galt.

Lege/pasient-forholdet

Den kulturelle praksis tilsa altså at Storch ikke kom i fysisk berøring med sine pasienter. Han hørte i stedet på deres utsagn om hva som rørte seg i kroppens indre. Intime, kroppslige berøringer var bare kulturelt akseptert mellom kvinner. Jordmødre eller hjelpekoner kunne undersøke kvinner og fortelle Storch hva slags observasjoner de hadde gjort.

Barbara Duden skriver at i ettertid er det uklart hvorfor kvinnene kom til Storch. Var det for å fortelle om sine klager, for dermed å bli bedre bevisst sine egne plager, og deretter å få trøst og oppmuntring? Eller kom kvinnene fordi de oppfattet legebesøket som en rituell handling, eller en slags symbolsk handling på veien til å bli frisk? Dr. Storch var bare en av flere som kunne gi råd og skrive ut medisin, og han hadde ikke noe

monopol på å gjøre pasientene friske. På mange måter var legen bare en hjelp til selvhjelp eller et skritt på veien til å kurere egne sykdommer.

Kunnskap på mange felt

Barbara Dudens bøker gir kunnskap på mange felt. Hun tydeliggjør den medisinske diagnosen som en sosial konstruksjon, bestemt av historiske, sosiale og kul-

turelle forhold. Hennes historiske beskrivelser av det nyanserte, sanselige språket som kvinnene brukte for sette ord på indre uro eller smerteopplevelser, setter dagens lege/pasient-relasjon i et nytt lys.

Å få vite noe om kroppens historie har ikke bare interesse for historieforskere eller andre forskere. Kanskje helsepersonale, som nettopp har andre kroppar som sitt spesielle arbeidsfelt, vil ha glede av Barbara Dudens bøker?

Debatten om barnevernet

I boka *Barnevern som samfunnsspeil* belyser Kjersti Ericsson forholdet mellom familien og det offentlige ved å se på hvordan utviklingstrekk i barnevernet gjenspeiler viktige samfunnsendringer i etterkrigstida.

Hvem har ansvaret for å gjøre folk av barna? Hvilke krav må stilles til dem som skal oppdra nye samfunnsborgere? Hvem skal gripe inn hvis barnet lider overlast? Og når skal noe gjøres?

Slike spørsmål har vært sentrale i debatten om barnevernets oppgaver i hele etterkrigstida. Det er en debatt om makt og ansvar i forholdet mellom familien og det offentlige. Den har vært ført med stor heftighet og høy temperatur, spesielt i perioden mellom de to barnevernslovene, loven av 1953 og loven av 1992.

Kjersti Ericsson viser hvordan det offentliges inngripen i familien har betydd både frigjøring og kontroll. Familien er blitt individualisert og et nytt syn på barnet har vokst fram.

Kjersti Ericsson er utdannet psykolog

og er nå ansatt som førsteamanuensis i kriminologi ved Universitetet i Oslo. Hun har en stor bokproduksjon bak seg, både fag- og debattbøker og lyrikk.

Kjersti Ericsson:

Barnevern som samfunnsspeil

Pax Forlag 1996

Kvinner og fattigdom

De fattige og kvinnene har det til felles at de har vært «usynlige» i politikk og historie. I vår samtid er dette i ferd med å endres. Kunnskap om at hvert fjerde menneske lever i dyp fattigdom og at kvinner er i flertall blant dem, er blitt en politisk utfordring for enkeltmennesker, stater og verdenssamfunnet.

Kvinner selv gir sterke bidrag til synliggjøring og problemløsninger der de kommer til. FN-systemet er en viktig medspiller i dette arbeidet. FN gir kampen *mot* fattigdom og *for* kvinners likeverd moralsk, politisk og praktisk støtte.

Seminarrapporten *Kvinner og fattig-*

dom – fattigdommens feminisering er ett bidrag i denne sammenhengen. Den formidler innsikt, kunnskap og politisk vilje som må samspilles for å fremme frigjøringen fra liv i fattigdom.

Rapporten inneholder hovedinnleggene fra et seminar arrangert av den norske nasjonalkommisjon for UNESCO og Comparative Research on Poverty – CROP – et UNESCO-tilknyttet forsk-

ningsprogram ved Chr. Michelsens Institutt, Universitetet i Bergen.

Rapporten kan bestilles fra:

Den norske nasjonalkommisjon for UNESCO

Postboks 1507 Vika

0117 Oslo

Tlf.: 22 83 30 56

Faks: 22 83 16 89

PUBLIKASJONER

Bøker

Harriet Holter og Ragnvald Kalleberg (red.): *Kvalitativ metode i samfunnsforskning*. Universitetsforlaget.

Irene Iversen og Anne Birgitte Rønning (red.). *Modernismens kjønn*. Pax Forlag AS.

Irene Levin og Jan Trost: *Å forstå hverdagen*. Tano-Aschehoug.

Susanne Lundin och Lynn Åkesson (red.). *Kroppens tid. Om samspelet mellan kropp, identitet och samhälle*. Museism Tusculanums Forlag.

Birgitta Meurling: *Sarons liljor? En etnologisk studie av prästfruars könskonstituering*. Carlssons.

Tidsskrifter

Feminism & Psychology. Vol. 6, No. 4, Sage, UK.

The European Journal of Women's Studies. Vol. 3, Issue 4, November 1996, SAGE Publication, London, UK.

Women's Studies International Forum. Vol. 19; No. 4, July-August 96, Elsevier Science Ltd., Oxford.

CekvinaNyt 3/96. Center for Kvinde- og Kønsforskning, Århus.

Forum. Arbejdsløst. 16. årg. nov. 96. Kvinfo's tidsskrift for køn og kultur.

Häftan för Kritiska Studier, nr. 3/96. *Tvårvetenskap och Feminism. Från medvetande till Diskurs. Globaliseringens Processer. Bilden av väst i Orienten*. Fören Häftan för Kritiska Studier, Stockholm.

Jämställdhet. Norden och närområdena — kartläggning av jämställdhetssamarbetet. TemaNord 1996:541.

KVINDER, KØN & FORSKNING. 5. årg., nr. 2/96: Køn, sprog, diskurs. Forlaget KVINFO, København.

Kvinnobulletinen, nr. 3/96, Årg. 26, Sverige 1996. *På väg mot apartheid? Ger sexavdrag fler jobb? Ålder borde vara ointeressant.* Grupp 8 v/Barbro Lindmark, Stockholm.

Kvinnovetenskaplig tidskrift, nr. 1/96. *Organisationer och ledarskap.* Föreningen Kvinnovetenskaplig tidskrift.

Kvinnovett. Umeå universitet 1996:2. Kvinnovetenskapligt forum.

Lige nu. Debatmagasin om ligestilling. No. 1, Dec. 1996. Ligestillingsrådet.

NAISTUTKIMUS. Kvinnoforskning. Nr. 3/96. Tampere, Finland.

New Rural Policy. Finnish Journal of Rural Research and Policy. English Supplement 1996. Karaelian Inst. and Inst. of Rural Studies, University of Joensuu, Joensuu, Finland.

NORA. Nordic Journal of Women's Studies. Nr. 1. Vol. 4. 1996. Scandinavian University Press.

Nord nytt. Perspektiv på männen. Nr. 63, 1996. Nordisk tidsskrift for etnologi og folkloristikk. Centralredaktion: Institut for arkæologi og etnologi, Københavns universitet.

Sofia. Nr. 2/1996. Centrum för kvinnoforskning. Uppsala Universitet, Sverige.

Tvärtanten nr. 3/96: Kön, ras & etnicitet. *Det dubbla förtrycket.* Forum för kvinnliga forskare och kvinnoforskning & Institutionen för kvinnostudier och

könsteori, Göteborgs universitet.

Camilla. Nr. 4 – 1996. Ligestillingssekretariatet i KUF.

Gába. Nr. 2-1996. *Kissonolbmuid áigái-boadut. Kvinneliv og yrkesliv.*

Kvinnejournalen nr. 2/3-1996 og nr. 4/96. Kvinnefronten i Norge.

Likt og Ulikt. Ligestillingsrådets kvartalsorgan. Nr. 21. Des. 1996.

UTPOSTEN. *Balanse i kunst i velferdsstaten. Om røyndomsopplevinga i folketrygda og psykiatrien.* Blad for allmenn- og samfunnsmedisin, nr. 5/1996.

Artikler, hovedoppgaver, oversikter, prosjektnotater og rapporter

Ny litteratur om kvinner. En bibliografi. Kvinnohistoriska samlingarna, Göteborgs universitetsbibliotek, 96:2 og 96/3.

Gro Kristin Saltnes. *Utroskap i en Chilensk kontekst.* Skriftserie 2/96. Senter for kvinneforskning, NTNU, Trondheim.

Hvordan går det med dem? Utviklingsforløp hos kvinner med kroniske muskelsmerter. Rapport fra et seminar 12. april 1996. Senter for kvinneforskning, Universitetet i Oslo.

Hva er feminisme i dag? 90-åras utfordring. Studentfeministenes skriftserie nr. 1, Universitetet i Oslo.

EGNE PUBLIKASJONER

Arbeidsnotater

Arbeidsnotat nr. 1/91:

Veiet og funnet for lett – og for tung.
Kjønn og vitenskapelig bedømmelse.
Rapport fra et seminar

Arbeidsnotat nr. 3/91:

Kvinner, miljø og utvikling. Rapport fra
en nordisk forskerkonferanse.

Arbeidsnotat nr. 4/91:

Femte nordiske seminar i medisinsk
kvinneforskning. Rapport fra et seminar.

Arbeidsnotat nr. 2/93:

Sånn, ja!

Rapport fra en konferanse om
matematikk-didaktikk og kvinner i
matematiske fag.

Arbeidsnotat nr. 3/93:

Viten – Vilje – Vilkår.

Rapport fra en forskningspolitisk
konferanse om kvinneforskning.

Arbeidsnotat nr. 1/94:

Backlash i Norge? Rapport

fra en konferanse om kvinner
i 90-åra.

Arbeidsnotat nr. 1/96:

Profesjonalisering av veiledning: Et
virkemiddel for likestilling i
kunnskapsutviklingen. Rapport fra et
seminar.

Øvrige numre er utgått!

Annet

Elisabeth Fürst: Kvinner i Akademia –
inntrengere i en mannskultur?
Oslo 1988.

Tamar Bermann, Harriet Holter, Bjørg
Aase Sørensen, Gro Hanne Aas:
På kvinners vis – med kvinners råd. Nye
perspektiver på forskningspolitikken.
Oslo 1988.

Enslige svaler i norsk forskning?
Kvinner i medisinsk, natur-
vitenskapelig og teknologisk forskning i
universitets- og høyskolesektoren 1974–
1987.

NAVF, NTNF, Oslo 1990.

Informasjons- og dokumentasjonstjeneste
om og for norsk kvinneforskning.

Utredning gjennomført av Mie Berg
Simonsen. Sekretariatet for
kvinneforskning og Senter for
kvinneforskning, UiO. Oslo 1994.

BIDRAGSYTERE

Bidragstere

Karin Bang, Institutt for Klinisk Psykologi, Københavns Universitet, Njalsgade 80, DK 2300 København S.

Brita B. Gulli, Høgskolen i Vestfold, Avdeling for lærerutdanning, Postboks 2243, 3102 Tønsberg.

Rune Hagen, Universitetsbiblioteket (HJS), 9037 Tromsø.

Mette Emilie Jakobsen, Rimsoppfaret 39, 1476 Rasta.

Kari H. Karamé, NUPI, Postboks 8159 Dep. 0033 Oslo.

Unni Krogstad, HELTEF, Postboks 55, 1474 Nordbyhagen

Tone Lindløv, c/o Sunniva Ørstavik, INAS, Munthesgt. 31, 0260 Oslo.

Jørgen Lorentzen, Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, Avdeling for litteraturvitenskap, Universitetet i Oslo, Postboks 1014 Blindern, 0315 Oslo.

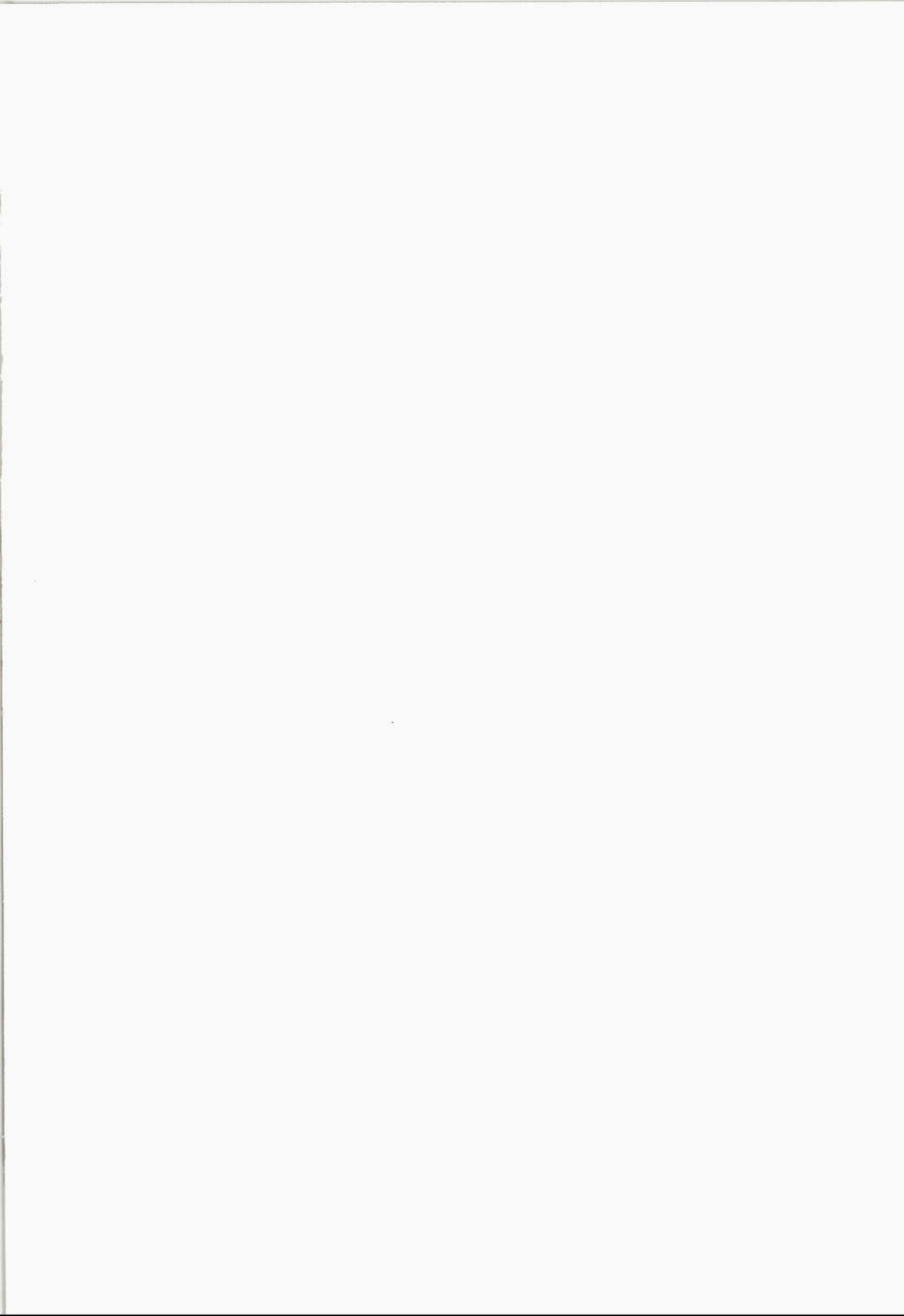
Helgard Mahrtdt, Germanistisk institutt, Universitetet i Oslo, Postboks 1004 Blindern, 0315 Oslo.

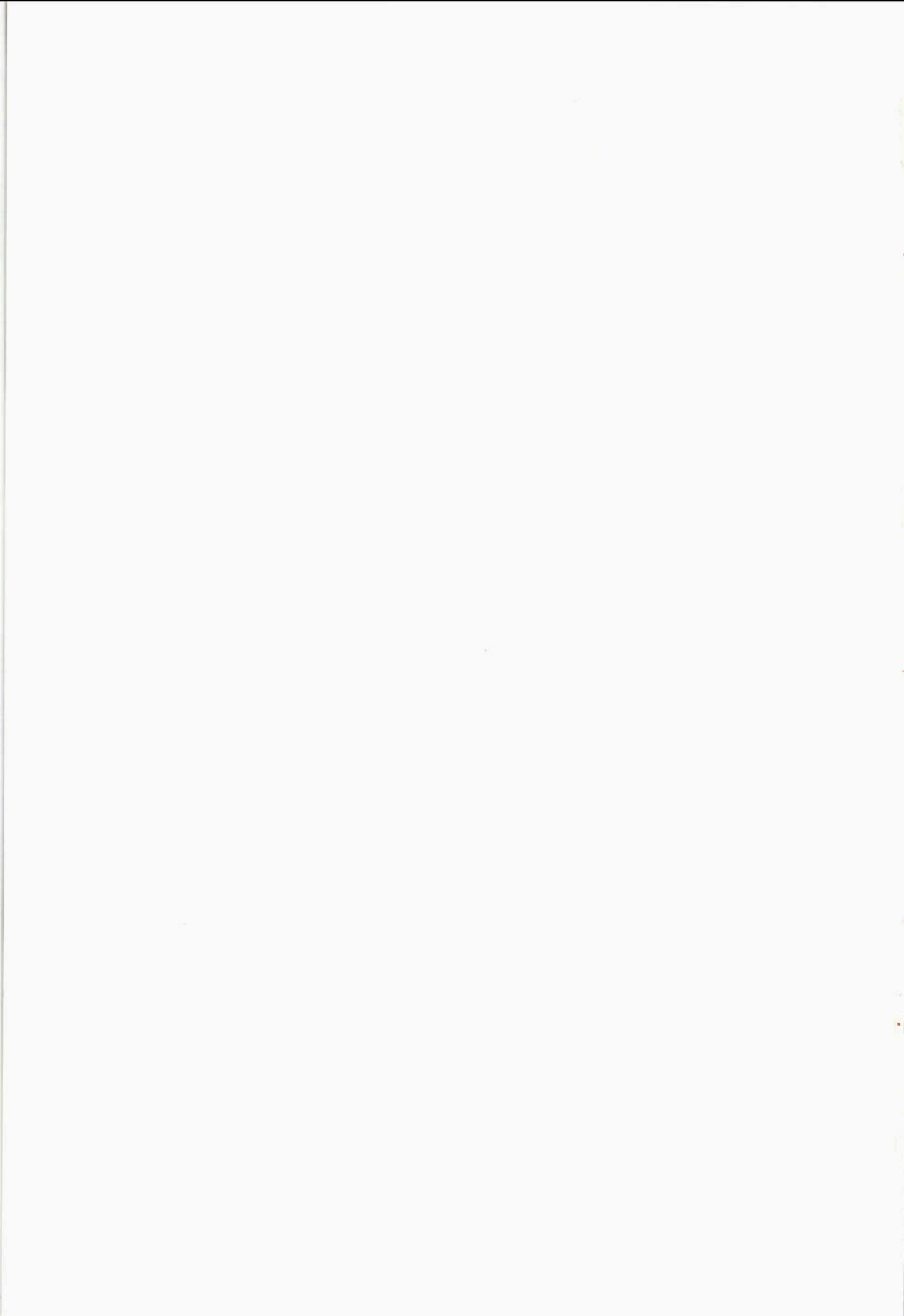
Lisbeth Mikaelsson, Seksjon for religionsvitenskap, Universitetet i Bergen, HF-bygget, Sydneplass 7, 5009 Bergen.

Ann Nordam, Høgskolen i Bergen, Nygårdsgrt. 112, 5008 Bergen.

Cathrine Tømte, Nordisk institutt for kvinne- og kjønnsforskning, Universitetet i Oslo, Postboks 1156 Blindern, 0317 Oslo.

Sunniva Ørstavik, INAS, Munthesgt. 31, 0260 Oslo.

I dette nummer:

Mette Emilie Jakobsen:
Damenes paradis

Cathrine Tømte:
Feminisering av bokklubbene

Tone Lindløv og Sunniva Ørstavik:
Kvinner og krig – myter og virkelighet

Rune Hagen: Hekseforfølgelse og kvin-
neforfølgelse – to sider av samme sak?

Jørgen Lorentzen: Mannen som ikke
ser. Ethiske refleksjoner omkring ofring
og vold mot sønner

Karin Bang: Masochistens partner

Helgard Mahrtdt: Feminismer og tyske
kulturstudier i USA

Kvinneforskning nr. 4/96